

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ROUSSEAU' DA TOPLUM VE EĞİTİM FELSEFESİ:
EMİLE'DE İNSAN TASAVVURU VE KADINA BAKIŞ

Ebru TUĞAL

Danışman

Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN

İZMİR - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Rousseau’ da Eğitim Felsefesi: Emile’ de İnsan ve Kadın Tasavvuru” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

TARİH

Ebru TUĞAL

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Rousseau’daToplum Ve Eğitim Felsefesi: Emile’de İnsan Tasavvuru Ve Kadına Bakış

Ebru TUĞAL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

Felsefe Programı

Bu tezde, Jean Jacques Rousseau’ya göre, insanı tanımak ve bu tanıma durumu üzerinden onun yaşamına eğitim aracılığıyla nasıl şekil verilmesi gerektiğini göstermek amaçlanmıştır. Rousseau’nun *Emile* eseri bu incelemede çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır.

Teze öncelikle ‘Doğal Hal Ve Doğal İyilik Hali’ bölümü ile başlanması uygun görülmüştür. İnsanı tanımak için öncelikle onun ilk var olma durumuna bakmak daha uygundur. İnsanın ilk var olma durumu, Rousseau tarafından, doğal durum olarak kabul edilir. Rousseau’ya göre, insan yaşamı boyunca bu durumu koruyamamış ve durum yerini yani doğal olan yerini yapay olan bir duruma bırakmıştır. Buradan hareketle, ‘Toplumsal Hal Ve Yabancılaşma Sorunu’ çalışmanın ikinci bölüm olarak belirlenmiştir. Bu bölümde Rousseau’nun, insanın doğal halinden uzaklaşması ve kendine yabancılaşmış olması nedeniyle olumsuz eleştiriyi yaklaştığı pasajlara yer verilmiştir.

Öte yandan tezde, ikinci bölümden sonra aktarılması amaçlanan, insanın eğitim aracılığıyla doğallığına uygun bir yaşam sürebileceğidir. Rousseau’nun kendisinin bir diyalektikçi olduğu göz önünde bulundurulursa şu sonuca ulaşılabilir: İnsanın doğal yaşam akışına müdahalesinin bir sonucu olarak, insan doğadan uzaklaştırılır. Tekrar bu doğal hale dönülmesi gerçekleşemeyecek olsa

da eğitimin yardımı ile insan özlemini duyduğu doğallığa uygun bir yaşam sürebilir. ‘Doğal Eğitim: İnsan Doğasına Uygun Eğitim’ bölümü ile bu içerik verilmek istenmiştir. Rousseau’ya göre, eğer insan eğitilmeyerek kendiliğinde bırakılmış olsaydı bu insanın doğasının yok olmasına neden olabilirdi.

Tezde ‘Çocuğun Eğitimi’ bölümü tezin en temel bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde, ağırlıklı olarak, Rousseau’nun eğitimci olduğu Emile’den hareketle, bir insanın doğduğu andan itibaren nasıl bir eğitim alması gerektiği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Öncelikle, çocukluk çağında insanın ebeveynleriyle daha sonra eğitim yaşı geldiğinde eğitimciyle ve yaşama kendini hazır hissettiğinde diğerleriyle nasıl ilişki içinde olacağının temellendirilmesi yapılır. Eğitimin yaşamı düzenleyici bu işlevi ile insan kendisini, doğal çevresini ve toplumu kısacası bütün evreni eğitimin konusu haline getirir. ‘Eğitimin Amaçları’ bölümünde bilgisini genişleten ve geliştiren insanın akıllı, özgür, ahlaklı ve çağının insanı olması üzerinde durulmuştur. Böylelikle ‘Bireyin Eğitimi’ bölümünde eğitimin amaçladığı bu niteliklere ulaşan bireyin güçlü, uyumlu ve kapasitelerini açığa çıkarabilen özgür bir birey olduğuna ulaşırız.

Tezde, oluşturulması hedeflenen bu birey anlayışından hareketle, Rousseau’nun kadın hakkındaki düşüncelerine yer verilir. Rousseau’nun bu konudaki düşünceleri ‘Kadın Eğitimi’ bölümü olarak adlandırılmıştır. Tezin bu son bölümünde, kadın ve erkek cinsiyetleri arasındaki ayrımın sonucu olarak kadının nasıl bir eğitim alması gerektiği anlatılmıştır. Rousseau, kadın eğitimi söz konusu olduğunda, kadına annelik görevi üzerinden bir eğitim modeli sunar. İnsanın insan olarak eğitilebilmesi için kadının eğitimi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitimci, Eğitim Felsefesi, Emile, Kadın, Doğal Eğitim, Doğal Hal, Doğal İnsan, Yabancılaşma, Aydınlanma, Özgürlük, Deneyim, Kapasite, Kadın Eğitimi

ABSTRACT

Master Thesis in Philosophy

**Rousseau's Society And Education Philosophy: Human Imagination And View
Of Woman In Emile**

Ebru TUĞAL

Dokuz Eylul University

Institute of Social Sciences

Department of Philosophy

Master Program in Philosophy

In this thesis, according to Jean Jacques Rousseau, it is intended to recognize person and show how to give shape his life over this recognition status through training. In this review, Rousseau's Emile is the focal point of our study.

It is occurred appropriate to begin thesis with 'Natural State and Natural Goodness' section. To get to know a person, it is more convenient to look at his initial state of existence. The first state of existence of human is accepted as a natural state by Rousseau. According to Rousseau, human has not been able to maintain this situation throughout his life, and the natural state has been replaced by an artificial situation. From this point of view, 'Social Status and Alienation Problem' is determined as the second part of the study. In this section, the passages that Rousseau approaches with negative criticism due to move away from natural state and alienation against to himself are given.

On the other hand, in this thesis, it is aimed to convey that human beings can live according to their naturalness through education. Considering that Rousseau himself is a dialectician, the following conclusion can be reached: As a result of human intervention in the natural flow of life, human is removed from nature. Even if the return to this natural status can not be realized again, with

the help of education, human may lead to a life which is appropriate to the naturalness that he longs. This content desired to be given in the section 'Natural Education: Education in Accordance with Human Nature'. According to Rousseau, if human had been left uneducated and left on his own, this could have caused the human nature to disappear.

In the thesis, 'Education of the Child' is the most basic part of the thesis. In this section, Emile, who is Rousseau's instructor, tries to emphasize on what kind of education a person should receive from the moment he is born. It make a justification on how a person will be in contact with their parents in childhood and then with their instructor when they reach the age of education, and with others when they feels ready to life. With this life-regulating function of education, human makes himself, his natural environment and society, in short, the whole universe the subject of education. In the 'Aims of Education' section, it is emphasized that the person who expands and develops her knowledge is smart, free, moral, and human of his age. Thus, in the 'Education of the Individual' section, we achieve that the individual who attains these qualifications aimed at education is a strong, harmonious and free individual who can reveal his capacities.

In thesis, based on this individual understanding, it includes Rousseau's thoughts about the woman. Rousseau's views on this issue are called 'Women's Education'. In this last part of the thesis, as a result of the distinction between the sexes of women, it explains what kind of education should be given to women. When it comes to women's education, Rousseau offers the woman a model of education through maternity duties. Women's education is great importance in order to educate people as human beings.

Keywords: Education, Instructor, Philosophy of Education, Emile, Female, Natural Education, State Of Nature, The Natural Man, Estrangement, Enlightenment, Freedom, Experience, Capacity, Female Education

“ ROUSSEAU’ DA EĞİTİM FELSEFESİ:

EMİLE’DE İNSAN VE KADIN TASAVVURU”

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL HAL VE DOĞAL İYİLİK HALİ

1.1. DOĞAL HAL ’İN KORUNMASI MESELESİ: İNSANIN DEĞİŞTİRME GÜCÜ	
4	
1.2. DOĞAL İYİLİĞİ KORUMA KAYGISI	8
1.3. İNSAN DOĞASINI EĞİTİM ARACILIĞIYLA KORUMA	11

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAL VE YABANCILAŞMA SORUNU

2.1. DOĞAL İNSAN VE TOPLUMSAL İNSAN AYRIMI	15
2.2. EĞİTİMİN İNSANI YABANCILAŞTIRMA SORUNU	17

2.3. YABANCILAŞMA SORUNUNA BİR ÇÖZÜM: EĞİTİM İLE DOĞAL ALIŞTIRMA	22DE
--	------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞAL EĞİTİM: İNSAN DOĞASINA UYGUN EĞİTİM

3.1 EĞİTİMİN DEĞİŞTİRME GÜCÜ	26
3.2 EĞİTİM İLE GÜÇLENDİRME	29
3.3. İNSANIN İNSAN OLARAK EĞİTİMİ	33
3.4. EĞİTMENİN EĞİTİLMESİ MESELESİ: BİR EĞİTMEN OLARAK EĞİTMEK VE EĞİTİLMEK	34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ÇOCUĞUN EĞİTİMİ

4.1. YAŞA UYGUN EĞİTİM	39
4.1.1. Kundaklama, Besleme, Güçlendirme	39
4.1.2. Çocuğun Zihinsel Gelişimi	44
4.1.3. Akıl ve Aklın Uygun Olamayan 3 Kullanımı: Tanrı – Ahlak ve Özgürlük	46
4.2. ÇOCUĞUN GELİŞİMİNDE DENEYİMİN ROLÜ	51
4.3. AŞIRI DİKKAT: DÜŞKÜN OLMANIN GETİRDİKLERİ	55
4.4. EĞİTİMİN AMAÇLARI	
4.4.1. Akıllı Olmaya Eğitmek	58
4.4.2. Doğallık ve Akıllılık Arasında Uyum	62

4.4.3. Özgürlüğe Eğitmek	63
4.4.4. Ahlaklılığa Eğitmek	75
4.4.5. Çağının İnsanı Olmak: Şimdiki Zaman Odaklı Olmak	78
4.5. DİN EĞİTİMİ	80
4.6. BİREYİN EĞİTİMİ	84

BEŞİNCİ BÖLÜM

KADININ EĞİTİMİ

5.1. ROUSSEAU’NUN İNSANA DAİR TASAVVURU	86
5.2. ROUSSEAU’NUN KADINA BAKIŞI	90
5.3. ROUSSEAU’NUN KADINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİNE DAİR BİR TARTIŞMA	95
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	110

GİRİŞ

Bu tezin konusu ve amacı: Jean Jacques Rousseau'nun *Emile* eserinden hareketle, onun nasıl bir eğitim modeli benimsediğini göstermektir. Genel olarak, *Emile* eseri üzerine yoğunlaşıldığında, esere sadece bir eğitim teorisi açısından yaklaşılmadığı geniş bir perspektiften dünya tasarımı ve yaşama dair kapsamlı felsefi bir bakış sunmaya çalışıldığı da görülmektedir. Bu bağlamda, Rousseau'nun felsefi bakışında onun bütün eserleri arasında anlamlı bir bağ ve bütünlük vardır. Rousseau'nun kendisi de *İtiraflar*'ında buna dikkat çeker ve 9. Kitabında bunu açıkça şu şekilde ifade eder:

Yeni Heloise büyük bir zorlukla karşılaşmadan yayınlandıktan sonra ve aynı onayla olduğunu söylemeye cesaret ediyorum ve neredeyse inanılmaz gibi görünse de bu Heloise'ın çalıştırdığı aynı inanç tam olarak Sayovard Vicar'ınki ile aynıdır. Toplum Sözleşmesi'nde dile getirilen bütün bunların hepsi daha önce Eşitsizlik Üzerine Deneme'de yayınlandı. Emile'de dile getirilenlerin hepsi daha önce Julie'de yayınlandı.¹

Rousseau'nun bütün eserlerindeki bu bağ ve bütünlüğü sağlayanın 'özgürlük' kavramı olduğunu tez boyunca temel alacağız. Iring Fetscher de Rousseau'nun bütün eserlerinde temel oluşturanın özgürlük olduğunu özellikle vurgular. Fetscher'e göre, Rousseau'nun özgürlük anlayışı, "hiçbir şekilde keyfiyetle veya rastgele bireysel istemle özdeş değildir"², tersine "yalnızca ahlaki istem özgürdür."³ Fetscher, Rousseau'nun özgürlük kavramının iki biçimde ele alınabileceğine işaret eder. Doğa durumundaki özgürlük Rousseau'ya göre doğa durumunda 'bağımsızlık' olarak gerçekleşebilir; toplum durumundaki özgürlük ise 'sivil özgürlük' (*liberté civile*) olarak gerçekleşebilir.⁴ Doğa durumundaki bağımsızlığı insanı diğerlerinden ayırtıran ve yalnızlaştıran anlamda almak gerekir, buna karşın, toplum durumunda geçerli olan sivil özgürlük herkesin herkesin özgürlüğünü güçlendirdiği karşılıklı bağımlılık özgürlüğüdür. Rousseau'ya göre, nasıl ki bütün insanlar yaşamlarını idame edebilmek

¹ Jean Jacques Rousseau, **The Confessions**, Wordsworth Edition, Londra, 1996, s.395-396.

² Iring Fetscher, **Herrschaft und Emanzipation**, R.Piper & Co.Verlag, Münih, 1976, s.118.

³ Fetscher, s.118.

⁴ bkz: Fetscher, s.125.

için birbirine bağımlı ise kadın ve erkeğin de birbirine bağımlı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bağımlılık kavramı özgürlük kavramını dışlayan bir biçimde değildir. Özgürlük, bu çerçevede ancak ahlaki istem olarak mümkündür. Rousseau bu özgürlük fikrini eğitim felsefesi çerçevesinde *Emile* adlı eserinde temellendirir.

Bu tezde, Rousseau, eğitim modelini eserdeki Emile karakterinden hareketle ortaya koyar. Rousseau'nun yapmak istediği, Emile karakterinden yola çıkarak kendi eğitim modelini oluşturmaktır. Bu doğrultuda, Rousseau'nun ilk izleği, başlangıçtaki doğal düzene uygun, doğal bir eğitim modelidir. Ona göre eğitim, doğanın bozulmamış olan başlangıçtaki haline uygun bir şekilde olmalıdır. Çocuğa verilecek eğitim, ona doğada çocukluğunu çocuk olarak yaşamanın imkanını sunmalıdır. Bu nedenle eğitim, çocuğun yaşının gerektirdikleri ve potansiyelleri doğrultusunda içeriklendirilmelidir. Çocuğun biyolojik ve zihinsel olarak doğal gelişimi takip edilmelidir. Rousseau bunların sağlıklı gelişimi için eğitime büyük işlev yüklemektedir.

Tezde, Emile karakterinin Rousseau'nun ileri sürdüğü eğitimin doğal olana uygunluğu, bir taraftan Emile'in toplum yaşantısında zorlanmasına sebep olabilir, düşüncesini beraberinde getirir. Doğal bir eğitim alan Emile'in, hırs, öfke, yalan, rekabet gibi birçok toplum yaşantısının sonucu olan bu durumlarla karşılaşması olasıdır; bu durumlara karşı korumak için onun özerk, eleştirel ve ölçülü bir birey olarak yetiştirilmesi önemlidir.

Tezin konusunun önemi ve amacı: Bu tez, günümüzde hâkim olan eğitime bakışımızı şekillendirecek ve eleştirel yaklaşmamıza olanak sağlayacaktır. Günümüzde okul ve öğretmen ile özdeşleşen eğitim anlayışına karşılık tezde yaşam ile başlayan ve her deneyimi kapsayan bir süreç üzerinde durulur. Bu perspektiften hareketle, çocuğun toplumun yapaylıklarına ve yerleşik anlayışa karşı henüz yaşamın yeni başladığı andan itibaren korunması önemlidir. Bu şekilde bir yaklaşım, çocuğun yetişme döneminde otonom ve kişilik sahibi olmasına olanak sağlar. Rousseau'nun *Bilimler Ve Sanatlar Üstüne Söylev* eserinde bilim ve sanatların insanı doğallıktan uzaklaştırdığı, yapay olanın sınırları içinde bıraktığı eleştirisi yer alır. Bu eserden hareketle, insan yaşamını çevreleyen her türlü uygarlığın ürünü olan bu bilim ve sanat ürünleri insanın doğasını olumsuz etkilemişlerdir. Ahlak, hukuk, psikoloji gibi birçok disiplin de insan doğasında olmayan birçok yapaylığın sonucu olarak ortaya

konulmuştur. Çocuk toplum durumunda uygarlığın bu olumsuz sonuçlarından etkilenmesine karşı koruyucu bir önlem olarak ebeveynler çocuklarını yaşamın ilk gününden itibaren korumalı ve yetiştirmelidirler.

Rousseau için eğitim, yaşamın içinde olmaktır yani, şimdi ve burada yaşamaktır. Çağının insanı olarak yetiştirilen çocuğa kazandırılması gereken beceriler; soyut olan ile karşılaşmadan önce somut olanı vermek, kompleks işlemlerden önce basit işlemlerle başlamak, uzak mesafeden öte yakın mesafe ile başlamak kısacası yavaş, düzenli ve çocuğa yakın olandan başlamak esastır. Böyle bir eğitim anlayışından hareketle çocuk yaşantı yoluyla eğitim alabilir.

Tezin yapısı ve amacının gerekçelendirilmesi: Genel olarak tezde savunulan görüş, eğitimin okulda başladığı kanısını yıkmaktır. Rousseau, sunmuş olduğu eğitim teorisiyle eğitimin çocuğun doğması ile eş başladığını söyler. Çalışmanın öncelikli kapsamını, çocuğun okulda bir eğitmen ile karşılaşmadan önce ilk teması kurduğu anne ve daha sonra yakın çevre ile bir arada oluşu oluşturur. O halde, ilk eğitimin temsilcisi anne olur. Rousseau bu bağlamda, eğitimde kadına büyük bir anlam yükler. İnsan neslinin hatta doğanın dahi tahrip olmadan devamlılığını koruması annenin bu temsiliyeti ile olur. Bu nedenle Rousseau, eğitim teorisinde kadına verilecek eğitimin ayrıca üzerinde durmaktadır. Emile eseri boyunca, öncelikle erkek olan Emile karakterinin eğitimine daha sonra kadın olan Sophie karakterinin eğitimine değinilir. Bir bütün olarak insanın ve onun diğerleriyle olan ilişkisini önemseyen Rousseau için eğitim, kadın ile erkek arasında insan olmak bakımından fark olmamasına karşılık cinsiyet bakımından farklı olması ile ayrı uygulama yöntemleri içerebilir. Cinsiyetin oluşturduğu bu farklılıkları bilmek ve ona uygun eğitim vermek Rousseau için eğitimde önemli bir kritik noktadır. Bu bağlamda, Rousseau'nun içinde yaşadığı zaman ve mekan göz önünde bulundurularak bir inceleme yapmak tezde esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL HAL VE DOĞAL İYİLİK HALİ

1.1. DOĞAL HAL'İN KORUNMASI MESELESİ: İNSANIN DEĞİŞTİRME GÜCÜ

Rousseau'nun eğitim üzerine görüşlerini soruşturduğumuz bu çalışma ile amacımız, Rousseau'ya göre insanı tanımak ve bu tanıma durumu üzerinden onun yaşamına eğitim aracılığıyla nasıl şekil verilmesi gerektiğini göstermektir. Rousseau'nun *Emile* eseri bu incelemede çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır.

İnsana dair doğru ve derinlemesine bir bilgiye ulaşmak için onun başlangıçtaki halinin başka bir ifadeyle, doğal halinin ne olduğunun bilgisi önsel önem taşır. Bu bilgiye ulaşmanın güçlüğüne farkında olan Rousseau şunları ifade eder:

*“Yapılması bu denli güç ve şimdiye kadar da bu denli az tasavvur edilen araştırmalar, yine de beşer toplumunun reel temellerinin bilgisinden bizi yoksun bırakan birçok güçlüğü ortadan kaldırmada elimizdeki yegâne araçlardır. Doğal hukukun hakiki tanımı hususunda bunca belirsizliğe ve bilinmezliğe yol açan şey, insan doğasına dair bu bilgisizliktir.”*⁵

Onun bulunduğu çağ da dâhil olmak üzere birçok filozof insanın doğasını araştırmada eksik kalmıştır. Ne var ki oldukça güç ve zor olan bu araştırmaya kalkışmak dahi bir erdem işi olmuştur. Rousseau'ya göre, yukarıda alıntıladığımız gibi, insanın doğasına dair bilginin önemi şuradan gelmektedir: Eğer onun doğal/başlangıç hali bilinirse yapay olanın ne olduğu bilinecek ve bütün yapay olma durumları eşitsizliği oluşturduğu ve sürdürdüğü için insanlık durumundan uzaklaştırma imkânı bulacaktır.

Çalışmayı güç hale getiren şey de tam olarak burada yatmaktadır: İnsanın doğal halinin bilgisi, şimdi ve burada olandan uzakta geçmişte olmuş olanın bilgisidir. Bu bilgi ise gözlem yetersizliği, ampirik verilerin yokluğu ile bizleri spekülasyonun içinde

⁵ Jean Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Ve Temelleri Hakkında Nutuk**, çev. Doç. Dr. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2018, s.32-33.

bırakacaktır. Bu perspektiften Ernst Cassirer, Rousseau'nun bu araştırmasında Kant'ın şu eleştirisine dikkat çeker: Rousseau'nun insanı inceleme yöntemi:

*“Metafizik düşünülerek bulunmuş ya da varsayımsal olarak tasarlanmış olgulara dayanmamalı, verili olanla, ampirik olarak saptanmış bulunanla başlamalıdır. Bu anlamda bize verili olan Rousseau'nun ormanlarda yalnız başına dolaşan yabanıl insanı değil, kültür insanıdır sadece. Demek ki Kant, her ne kadar Rousseau'nun ortaya koyduğu problemin değerini yanlış değerlendirmiyorsa da, inceleme yöntemini tersine çevirmek zorundadır.”*⁶.

Geçmişte olan ile bugün olan arasındaki ayırmda dikkat çeken, insanın yaşamın doğal akışına müdahale etmesi olmuştur. Rousseau için bu müdahalenin sebebi ise doğal afetlerdir. Ömer Albayrak, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*'ye yazmış olduğu önsözde şunları ifade eder: *“İnsanları bir araya getirenin büyük ölçüde doğal felaketler olduğunu söylerken bu toplumsallığın dışsal nedenlere bağlı olduğunu söyler gibidir.”*⁷ O halde, insanları bir arada yaşamaya yönlendiren yaşamın doğal akışı olmuştur.

*“Eğer yaşam koşulları insanları zorlamasaydı insanlık hep doğa durumunda yaşayacaktı. Ama her ne kadar onu toplumsallaşmaya zorlayan koşullar onun doğasına dışsal olsalar da, insan yetkinleşebilme yetisiyle bunların üstesinden gelmenin yollarını bulmuş, ona karşı geliştirdiği çözümleri içselleştirmiş, böylece toplum halinde yaşamaya başlamıştır.”*⁸

Rousseau'ya göre,

“Hayvan, tür olarak da tekil olarak da hiç değişmeden, gelişmeden varlığını sürdürür. Doğanın ona verdiği üstüne hiçbir şey eklemeyiz, bu edindiklerini de kaybetmez. Oysa insan doğanın ona vermediğinin yerine kendi ürünü olan bir şey koyar, hem birey olarak hem de tür olarak sürekli gelişim halindedir. Rousseau, insanın bu niteliğine yetkinleşebilirlik (perfectibilite) adını verir. Bu yeti sayesinde insan ne ise olarak kalmaya mahkum bir doğal varlık olmaktan çıkar

⁶ Ernst Cassirer, **Rousseau, Kant, Goethe**, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.21.

⁷ Ömer Albayrak, **Önsöz, Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, Jean Jacques Rousseau, çev. Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. Xi.

⁸ Albayrak, Önsöz, s.xi.

ve Sartre'in deyişini ödünç alacak olursak, olduğunu olmayan ve olmadığını olan bir varlık haline gelir.”

Var olan şeylerin kökensel olarak, yaratıcının elinden çıktığı şekliyle iyi olma durumu vardır. İnsan ne zamanki doğanın işleyişine müdahale eder, yön vermeye başlar doğallığı bozar; bu, Rousseau' ya göre, 'iyi olanı' bozma sürecidir. Doğallığı bozma, kökensel olarak Rousseau tarafından olumsuz şekilde anlatılır; çünkü bu doğanın doğal işleyişine yıkıcı müdahale anlamına gelmektedir. İnsanın kendi kendisini ve doğaya karşı olan bu tutumunu değiştirmesi gerekir. Rousseau'ya göre insanın doğaya müdahalesi yalnızca yıkıcı değil aynı zamanda yapıcı olmalıdır. Bu nedenle, Rousseau Emile'de, bu sürece eğitim ile yanıt vermek istemektedir ve bunu şu sözleriyle ifade eder: *“İnsanın, eğitim yerinde eğitilen bir at gibi, kendisi için eğitilmesi gerekir; onu bahçesindeki bir ağaç gibi, kendi tarzında yetiştirmelidir.”*⁹ Açıktır ki, insan kendiliğinden (spontane) insan olamaz; doğal bir varlık olarak büyüyebilir, doğal bir insanın bedenine sahip olabilir fakat insanın kendisini ahlaken de yaratması gerekmektedir. O halde, Kemal Bakır'ın ifadesiyle, *“eğitimin varılmak istenen noktaya ulaşmada bir araç olduğu, başka bir ifadeyle eğitimin bir değişme aracı olduğu”*¹⁰ söylenebilir. Eğitimin değiştirme gücünün olması ise ancak bilinçli bir eğitim ile mümkündür.

Eğer insan spontane, kendi başına bırakılırsa kendisiyle, diğer canlılarla ve kendisini çevreleyen doğayla kurduğu ilişkide gelişigüzel bırakılmışlığın içinde yıkıcı olmaya açık olacaktır. Kendisi spontane bırakılamayan insan, aynı zamanda, kendi doğası gereği, hiçbir şeyi doğanın spontane sunmuş olduğu şekliyle kendi doğallığında bırakamaz, tersine, insan zorunlu olarak değiştiren bir varlıktır; doğayı da kendi kendisini de sürekli değiştirir. Mademki insan kendisini, doğayı, her şeyi değiştiriyor o halde, onun yaşamını çevreleyen tüm koşullara göre eğitilmesi gereklidir. Değişim kaçınılmaz ise, bu değişimin insanın yararına olduğu gibi, doğaya uygun, diğer canlıları da dikkate alacak bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Değişimin yolu yordamına göre evreni bilen, anlayan varlık olarak insan tarafından gerçekleştirilmesi

⁹ Jean Jacques Rousseau, **Emile**, çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.5.

¹⁰ Kemal Bakır, **Natüralist Eğitim, Jean-Jacques Rousseau'da Eğitimin Toplumsal ve Ahlaki Temelleri**, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2016, s.1.

için buna uygun eğitim alması kaçınılmazdır. Bu, evrensel olana uygun bir değiştirme sürecine işaret eder. Dolayısıyla insanın kendisine, diğer canlılara ve doğaya müdahalesi sonucu oluşan yıkıcı etki eğitim aracılığıyla yapıcı bir içerik kazanır. Bu durumda değiştirme ve dönüştürme eylemi bir yerde negatif eylemin kendisinin sonu bozulma değil de pozitif kurma olacaktır. Bu pozitif kurma Rousseau'ya göre eğitim ile olur.

Rousseau, doğal iyilik haline, başlangıçtaki orijinal duruma geri dönülemeyeceğinin, bu iyilik halinin değiştiğinin ve değişmeye devam edeceğinin farkındadır. Kant da Rousseau'nun bu yaklaşımını destekleyecek şekilde bunu şöyle ifade eder: “ ... Onun yazıları... aslında insanın yeniden doğa durumuna dönmesini değil, şimdi bulunduğu durumdan oraya geri bakmasını ister.”¹¹. Bu geriye bakışın amacı ise, insan yaşamının o anına dönülemeyeceği gerçeğiyle, bugünü insanın doğasına uygun bir şekilde pozitif kurma ile yeniden inşa etmektir.

İnsan hiçbir şeyi yaratıcının elinden çıkan doğallığında bırakmaz. Bu iyi halin, yaratıcının elinden çıktığı gibi tekrar kurulması gerekiyor; fakat bu düzenleme ile insanın elinden çıktığı hali iyi olacaktır. Bir nevi insan yaratıcının yerine kendisi geçerek tekrar bu iyiliği kurar, eğitilerek tanrının yerine kendisi geçer. Bunu destekleyecek şekilde, “Rousseau, iyi bir toplum ya da devlet oluşturulabileceğine inanır ve Toplum Sözleşmesi'nde bunun nasıl sağlanabileceğini açıklamaya çalışır. Ancak toplum, kaçınılmaz olarak kötülüğün kaynağıysa bu nasıl öne sürülebilir?”¹² sorusu sorulabilir. Burada toplumun çelişkili bir bütünlük olduğundan bahsedilir. Buna göre toplum, bir taraftan iyi bir toplum olabilir fakat aynı zamanda toplum kötülüğün de kaynağı olarak belirlenir. Rousseau bu çelişkili duruma eğitim felsefesi çerçevesinde yanıt vermek ister. Onun pratik felsefesi çerçevesinde eğitim felsefesi aynı zamanda toplum sözleşmesini imzalayacak olan bireyleri de ahlaken hazırlamalıdır.

¹¹ Cassirer, Rousseau, Kant, Goethe, s.11.

¹² N. J. H. Dent, **Rousseau Sözlüğü**, çev. B. Gözkan, N. Ilgıcıoğlu, A. Çitil, A. Kovanlıkaya, Sarmal Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 40.

1.2. DOĞAL İYİLİĞİ KORUMA KAYGISI

“Doğal insan sağlıklı ve güçlüdür, ihtiyacı az olduğu için pek konuşmaz. Birbirleriyle hiçbir ahlaki ilişki içinde olmayan ya da birbirlerine karşı belirlenmiş hiçbir yükümlülükleri bulunmayan doğal insan, ahlaktan yoksun yaşar. Yani, doğal hali içinde insanlar ne iyi ne de kötüdürler; ne erdemli ne de erdemsizdirler. Doğal insan sadece sağlıklı bir ‘ben sevgisi’ne (amour de soi) sahiptir.”¹³

‘Ben sevgisi’ insanın yaşamın başlangıcındaki en temel içgüdüğü olan varlığını koruma ve sürdürme ile ilgilidir. Rousseau’ya göre, insanın bu içgüdüğü gerçekleştirilmesi için doğal iyiliğin korunması önemlidir ve bu eğitim ile mümkündür. İnsan eğitilmelidir; eğer bu olmazsa insanın kendisi ve soyu için her şey kötüye gidebilir, iyilik durumu yerini ne ile karşılaşılacağı bilinemeyen bir karanlığa bırakabilir. Aynı zamanda eğitimin uygulanması ve içeriği insanın doğasına uygun olmalıdır. Aksi halde insan yarım eğitilmiş olur, tam eğitilmez ise insan, tam olarak insan olamaz. İnsanlıktan çıkarak kendi türüne yabancılaşır. Bu, insanın türüne ilişkin doğuştan getirdiği doğal duygunun, iyilik duygusunun, yok edilmesine sebep olur.

“Rousseau insanın kendi doğası itibarıyla iyi olduğunu, ancak toplum tarafından bozulduğunu söylerken anlatmak istediği, toplumsal temasların amour-propre’u ortaya çıkardığı, etkisini güçlendirdiği ve genişlettiğidir. Kişinin diğerleri üzerinde haksız bir egemenlik kurmasına dayalı sahte bir iyiliğin peşine düşen amour-propre, saf ve kendinde bir iyiliğe yönelen AMOUR DE SOI’nın yerini alır. Bu yoruma göre, Rousseau Amour-propre’u öncelikle, kişisel bozulmanın, acının ve toplumsal kötülüğün kaynağı olarak görür.”¹⁴

Kelime anlamı olarak ‘öz sevgi’ ye karşılık gelen amour-propre kibri, baskıyı, acımasızlığı, bencilliği kısacası toplum halindeyken insanların kurduğu ilişkide ortaya çıkan insanlık durumlarına; yalnızca kendini düşünen ve diğerleriyle girdiği ilişkide yıkıcı olan insana işaret eder. İnsanın diğerleriyle bir arada, uyum içerisinde yaşamasını imkânsızlaştıran amour-propre kavramının insan adına karamsarlığa

¹³ Serpil Durğun, **Jean-Jacques Rousseau’da Amour Propre Kavramı**, Özne, Güz 2012, Konya, s.104.

¹⁴ Dent, s.68.

götüren bir yanı vardır. Rousseau bu duruma, insanda olduğunu düşündüğü *amour de soi* duygusu ile bir çözüm önerir.

*“Modernite karşısındaki eleştirel tavrında, doğal insan ile uygar insanı karşı karşıya getiren Rousseau’ya göre, doğal insan sağlıklı bir öz sevgisine (amour de soi), onu kendi varlığını korumaya sevk eden ve akıl tarafından yönlendirildiği zaman, insanlığı ve erdemi yaratan doğal bir ben-duygusuna sahiptir.”*¹⁵

Amour de soi duygusunun insanın kendini koruma işlevi olduğu için bu duygudan ortaya çıkan eylem insanın kendisini korumaya yöneliktir. *“Toplumu kuruluşundan sonra ortaya çıkan bir duygu olarak benlik sevgisi (amour propre), J.J.Rousseau’ya göre, bireyin başkaları ile olan ilişkisinde ortaya çıkan gurur, hakimiyet kurma, üstünlük sağlama, kibirlilik, tanınma gibi olumsuz biçimde tanımlanır.”*¹⁶ Bu noktada Rousseau’nun önerisi, insanın toplumun bu kötülük halinden *doğal iyilik* haline geri dönmesi mi olacaktır? Dent, *Rousseau Sözlüğü*’nde bu soruya şöyle yanıt verir:

*“....Rousseau, bu kurtuluşun da gerçekte mümkün olmadığını, yalnızca kötülüğün hafifletilebileceğini söyler. Toplumdan yalıtılmış bir aile birimine kapanmak bir çözüm sayılabilir; kendi kendiyile ilgilenen bireyi tamamen ortadan kaldırıp toplumun ihtiyaçlarına göre biçimlenmiş bir Ben’in, bireyin yerine konması da başka bir çözüm olabilir. Amour-propre’a dayalı kötülükleri yumuşatmanın bir yolu belki de MERHAMET’e dayalı işbirliğini güçlendirmektir.”*¹⁷

İnsanın doğuştan getirdiği ve türüne ait olan bu merhamet duygusu, Rousseau açısından, insanı içine düşmüş olduğu umutsuzluk durumundan kurtaracaktır. Rousseau için merhamet, insanda ne eğitimle, ne yasa ile ne de toplum durumu ile var olmuştur. Dolayısıyla insan var olduğu andan itibaren onda merhamet duygusu doğal halde bulunan bir durum olarak vardır ve bu durum temele alınarak toplumsal düzende öznelerarasılık inşa edilebilecektir.

¹⁵ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 2010, s.81.

¹⁶ Cevizci, s.81.

¹⁷ Dent, s.68-69.

“Merhamet insanın yüreğinde doğal olarak mevcut olsa da onu gerçekleştirip meydana çıkaran hayal gücü olmaksızın ebediyen orada gömülü kalır. İnsanın kendini merhamete yöneltmesi ancak kendini dış dünyaya taşıması ve acı çeken bir varlıkla özdeşlik kurmasıyla mümkün olur. Bu ise ciddi anlamda edinilmiş, duygusal/duyusal/deneysel bilgiyi gerektirir. Çünkü insan, hakkında hiçbir fikri olmadığı acıları hayal edemez. Bir insan başkasını acı içinde gördüğünde, onun acı çektiğini, yani onunla ortak olan şeyi bilmiyorsa, acı çekmesi ve ona merhamet duyması da mümkün değildir.”¹⁸

Rousseau’ya göre yabani insanda olan tek ilke merhamettir: İnsanın acı çekme karşısında doğal olarak kaçınması ve bunu kendi türlerinde de görmesi ve buna karşı kayıtsız kalamaması işte en doğal, içten gelen bir erdemdir. Aynı şekilde acısını paylaşma hali aklın, uygarlığın bir ilkesi olmayıp doğa durumu ile son derece yakındır. Kendisini acı çeken birinin yerine koyma becerisi aklın değil, duygunun işidir. Ne var ki, duygunun varlığı ortaklaşma, acısını paylaşma durumu için tek başına yeterli değildir. *“Hayalinde hiçbir şey canlandırmayan, sadece kendisini hisseder; insan türünün ortasında yalnızdır.”¹⁹* Ancak, bu duygunun ne olduğunun bilgisi insanı yalnızlığın sessizliğinden kurtarabilir. Bu bilgi ise insanın sonradan kazanmış olduğu bir bilgidir. Bu durum doğada bizden bağımsız olarak var olan doğal iyiliğin, bu durum korunduğu sürece devam etmesinin olağan olduğu düşüncesine götürür.²⁰

Doğal iyiliğin korunması kaygısı sadece insanın kendi türü içinde olan ilişkide değil bir bütün olarak insanın doğal çevresiyle, diğer canlılarla olan ilişkisini de kapsar. *“Demek ki merhamet kesinlikle, her bireydeki kendi kendini sevmenin (amour de soi) etkinliğini ılımlaştırarak her türün karşılıklı olarak korunmasına katkı sağlayan doğal bir duygudur.”²¹* Thomas Paine'den aktaracağım şu düşünceler Rousseau’nun burada öne sürmüş olduğu fikri açıklar niteliktedir:

“Doğa daha da ileriye gitmiştir. Yalnızca, karşılıklı yardımla sağlanabilecek ihtiyaçlarını çeşitlendirerek, insanı toplum oluşturmaya zorlamakla kalmamış,

¹⁸ Bakır, Natüralist Eğitim, Jean-Jacques Rousseau’da Eğitimin Toplumsal ve Ahlaki Temelleri, s.17.

¹⁹ Rousseau, Dillerin Kökeni Üstüne Deneme, s.36.

²⁰ bkz: Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s.79-80.

²¹ Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s.81.

aynı zamanda içine toplumsal sevgi anlayışı yerleştirmiştir ki bunlar varlığı için zorunlu olmamakla beraber, mutluluğu için gereklidir.”²²

Rousseau, Paine’in toplumsal sevgi anlayışına paralel olarak toplumsallığın temeline merhamet duygusunu yerleştirmiştir. O, bu doğal duygunun insanın çevresiyle deneyimlerinin artması sonucu bozulma ve tamamen görünmez derecede bastırılması durumuna karşılık bir önlem, düzenleyici bir sistem olarak eğitime büyük bir anlam ve işlev yüklemiştir. Rousseau’ ya göre, *“Yabani insan doğa durumunda yaşamak üzere gerekli olan her şeye, sadece içgüdüde sahipti, ona toplum durumunda yaşamak için gerekli olan şeylere ise ancak eğitilmiş / yetiştirilmiş bir akılda maliktir.”²³*. Öyleyse, insanın spontane toplumsal olma özelliğinin toplum durumunda gerçekleşmesi için eğitim kaçınılmaz olan bir kurumdur.

1.3. İNSAN DOĞASINI EĞİTİM ARACILIĞIYLA KORUMA

İnsan eğitilmeyerek kendi doğal halinde (spontane) bırakılsaydı bu, insanın bozulmasına, onun doğasının yok olmasına sebep olabilirdi. Eğitimsizlik insanı türüne bağlayan duygusunu görünmez derecede zayıflatabilirdi, böylelikle insan türüne yabancılaşmış olurdu. Açıktır ki insanın içindeki doğa ‘eğitim’ aracılığı ile muhafaza edilebilir.

“Doğa durumundaki insan, doğal olarak özgür ve mutlu olduğundan ve herhangi bir toplumsal refah ve ilerleme problemi olmadığından sistematik bir eğitime ihtiyaç duymaz. Doğa, onu yaşaması için gerekli duygu, bilgi ve becerilerle donatarak kendiliğinden eğitir. Fakat uygar toplum durumunda, ilerleme problemine bağlı olarak eğitim çok önemli bir mesele olarak belirginleşir. Bu da eğitimin toplumsal ve bu yönüyle de yapay bir mesele olduğu; dolayısıyla ciddi bir şekilde planlanması gerektiği anlamına gelir.”²⁴

Bu eğitim insanı keyfi bir şekilde, *“onu her yönde bükerek”²⁵* olmamalıdır. Aksi halde bu keyfi, spontane durum insanı yok edecektir. Rousseau bu noktada anneye seslenir: *“Anayoldan ayrılıp da yeni yetişen o ağaççığı insan düşüncelerinin*

²² Thomas Paine, **İnsan Hakları**, çev. Hüseyin Sarıca, Belge Yayınları, İstanbul, 1985, s.198-199.

²³ Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s.75.

²⁴ Kemal Bakır, **Eğitim Felsefesi**, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2019, s.14.

²⁵ Rousseau, Emile, s.5.

çarpmasından korumasını bilmiş sevecen ve ileriye gören anne! O genç bitkiyi ölmeden önce yetiştir, sula: Meyveleri bir gün sana büyük mutluluk verecektir.”²⁶ Rousseau’ya göre anne, bir bütün olarak çocuğunun benliğinin etrafında koruyucu bir “duvar”²⁷ örmelidir. Bu koruyucu duvar, yaşına göre altından kalkabileceği tehlikelerden daha büyük tehlikelere karşı çocuğu korumalıdır. “Gerçek eğitimin deneyimler yoluyla gerçekleştiğine inanmak tüm deneyimlerin gerçek anlamda veya eş düzeyde eğitici olduğu anlamına gelmez.”²⁸ Rastlantısal deneyimlerle karşılaşma sürecine karşı yavrusunu koruyacak olan ancak annedir. Anne bunu başarabilirse çocuk sonunda anneye büyük mutluluk getirecektir. Böylelikle insanda toplum halindeyken gelişen amour-propre’ un olumsuz etkilerine karşılık insanlığa meyve veren annenin emeği olacaktır.

“Amour-propre’ dan hoşlanma, bizim iyiliğimizdir; aslında amour-propre, bizi kendi öz iyiliğimize yönelten amour de soi’ nin başkalarıyla ilişki içindeyken kendimiz için iyi olanı aradığımızda aldığı biçimdir. Bize ilişkin olana (proprius), bize bağlı olana, başkalarıyla oluşturduğumuz toplumun eşit üyeleri olarak sahip olma arzusudur. Böyle bir tanınma hakkı talep etmek, hiçbir şekilde başkalarının da bu hakka sahip olduğunu inkâr etmek anlamına gelmez. Aslında Rousseau’ nun göstermek istediği, yalnızca böyle bir hakkı başkalarına da tanımakla, onlardan bunu talep edebileceğimizdir. Böylelikle baskın olma yarışı ya da mücadelesi söz konusu olmaz. Rekabet ancak, başkalarını ancak bizim toplum içindeki onur ve konumumuzu reddeden ya da bundan mahrum eden kişiler olarak gördüğümüzde ortaya çıkar. Amour-propre’ un aşırıya kaçması, bozulması ve böylelikle kendini savunmak için başkalarının hakkını reddetmesi de bu türden bir tehdit algılamasından kaynaklanır.”²⁹

İnsan yetişkin olarak doğsaydı yardıma ihtiyacı olmayacağı düşünülür, dolayısıyla kendi haline bırakılabilirdi; gerekli olan eğitimi almadığı için bu onun için zararlı olurdu. “O, kendi kendine bırakılmış olarak, gereksinimlerini öğrenmeden önce sefaletten ölürdü. Çocukluk durumundan yakınıyor; ama eğer insan çocuk olarak yaşamaya başlamasaydı, insan ırkı yok olurdu.”³⁰ Çünkü insanın biyolojik bir varlık

²⁶ Rousseau, Emile, s.5-6.

²⁷ Rousseau, Emile, s.6.

²⁸ John Dewey, **Deneyim ve Eğitim**, çev. Sinan Akıllı, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2011, s.30.

²⁹ Dent, s.70.

³⁰ Rousseau, Emile, s. 6.

olarak büyümesi, toplumsal bir varlık olarak sosyalleşmesi onun aynı zamanda duygusal olarak olgunlaşması ve zihinsel bakımdan yetkinleşmesi anlamına gelir. Eğitim bir bakıma bu sürecin bilinçli bir şekilde örgütlenmesinden başka bir şey değildir.

İşaret edilen eğitim insana gereksinimlerinin ne olduğunu gösterecektir; insanın kendisi için eğitilmesi durumu (beden gücünü, zihin gücünü öğrenme, beslenmesini öğrenme, gereksinimlerini öğrenme) çok yönlü bir eğitim olarak karşımıza çıkar. Çocukluk durumu genelde negatif olarak alınır; ancak insan çocuk olduğu için ebeveynin onu yetiştirmeye ve korumaya çalışması insan soyunun devamlılığı adına önemlidir. İnsan her bakımdan her yönüyle gereksinimleri olan bir varlıktır; duygusal, zihinsel, fizyolojik. Eğitim insanın kendisini her bakımdan keşfetmesine yardımcı olmalıdır; bu ise her bakımdan gereksinimlerini bilmesi ile olacaktır.

*“İnsan doğduğunda sahip olmadığı ama büyüdüğünde ihtiyaç duyduğu her şeyi eğitim ile öğrenir.”*³¹ İnsan doğal bir varlık olarak dünyaya gelir, onun organlarının gelişmesi doğal bir süreç olarak ‘doğanın eğitimi’, bu gelişmenin insana öğretilen kullanımı da “insanların eğitimi”dir. İnsanın eğitimi doğrudan insanın kendisi ile ilgilidir, insana bağlıdır. Bir de “şeylerin eğitimi” vardır, burada insanın dışındaki dünyadan bahsedilir ve insan kendi dışındaki bu dünyaya hâkim değildir. Eğitilen yine insandır, ancak, şeyler hakkında eğitim söz konusudur.³² İnsanın eğitim süreci kendisi, iç dünyası ve çevresi hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olması ile bütün evreni eğitimin konusu haline getirir. Eğitimin sonucunda insan ‘birey’ olarak kendi başına hareket edebilen, düşünebilen bir varlık olmalıdır; insanın bu üç eğitim türünü kendinde bütünleştirmesi gerekir. Kendisine yönelik ve kendi dışındaki dünyaya yönelik almış olduğu eğitimi karşıt olarak kullanırsa o iyi eğitilmemiş demektir. İyi eğitilmiş insan, bütün güçlerini uyum içerisine getirebilmiş insandır; bu bütünlük ona verilen eğitim aracılığıyla sağlanmak istenir. Eğitimin amacı insanın doğal ve toplumsal çevrede kendi başına özgürce düşünebilme ve davranabilme kapasitesini geliştirmesi anlamına gelir. Böylelikle tüm güçlerini birbiriyle uyumlu halde

³¹ Rousseau, Emile, s.6.

³² bkz:Rousseau, Emile, s.6-7.

kullanabilen insan olmuş olur. Brenkert'in Marx'a ilişkin yapmış olduğu şu yorum, bu bağlamda Rousseau'nun düşüncesini açıklamaya yardımcı olacaktır:

*“...insanlar; her kişinin kendi özelliklerini yaratmak üzere hem başkalarıyla hem de doğayla temas etmesini ve etkin olmasını gerektiren çeşitli ihtiyaç, arzu ve yetenekler koleksiyonudur. Hegelci anlamda insan, ancak başka insanlarla ve doğayla etkin ve karşılıklı ilişki içinde ne olduğunu ve ne olabileceğini bilecek hale gelir. Bu etkin karşılıklı etkileşim insanın hem kendisini hem de dünyasını yaratır.”*³³

Doğanın süreci nesneldir ve bizim elimizde değildir, şeylerin eğitimi kısmi olarak bize bağlıdır. *“insanların eğitimi gerçekten ustası olduğumuz tek eğitimidir.”*³⁴ İnsan kendi zihnini, bedenini en iyi şekilde kullanabilmeyi öğrenir. Dış dünyada olup bitenlere ise insan koşullu olarak müdahale edebilir, ağacın dalları kesilebilir ancak gövdesi kesilip bir yere atılamaz eğer atılırsa ağaç olma durumunu koruyamaz. İnsanın kendisiyle ilgili olan her şey kendi elindeyken dış dünyada olanlar, başkalarının söyledikleri, insanın elinde değildir; insan diğer insanların ne yapacağına etki edebilir ama tamamıyla kontrol edemez. Descartes *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı eserinde bu düşünceyi destekleyecek şekilde şunları söyler:

*“...başkalarının işlerinden söz etmek istemeden, kendi işimde de bulunduğum yerden, yani tüm yaşamımı usumu geliştirmeye ve kendimi yükümlü kıldığım tezi izleyerek elimden geldiğince doğrunun bilgisinde ilerlemeye adanmayı sürdürmekten daha iyisini yapamayacağımı düşünüyordum.”*³⁵

Her bireyin kendini bilen, çevresini tanıyan biri olarak var olması doğal iyiliğin korunması için önemlidir. Böylelikle insan başkalarını kontrol etmek zorunda olmayacak, kendi ben'i ile ilgilenecektir.

³³ George G. Brenkert, **Marx'ın özgürlük etiği**, çev. Yavuz Al, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1988, s.127.

³⁴ Rousseau, Emile, s.6.

³⁵ Rene Descartes, **Yöntem Üzerine Konuşmalar**, çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009, s.33.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAL VE YABANCILAŞMA SORUNU

2.1. DOĞAL İNSAN VE TOPLUMSAL İNSAN AYRIMI

Birey- toplum, grup-toplum, gruplar arası ilişki, uluslararası ilişki bağlamında Rousseau, insanın yabancılaşıma sorununu ele alır. Dar ve kendi içinde güçlü bir ilişki kuran grup, kendini topluma kapatma durumunda büyük topluma karşı yabancılaşıp, büyük toplumdan kopar. Toplumda cemaatleşme olursa, cemaatler birbirlerine ve büyük topluma karşı yabancılaşırlar; fakat Rousseau'ya göre, her yurtsever kendi ulusunu korumalıdır, insanın erdemi ulusunu korumaktır. Bir ulus içinde yer alan insan için başka ulustan olan insanlar sadece bir insandır onun için. Yerli, yabancı ayrımı oluşur. Ancak insan bir ulusun parçası olurken aynı zamanda insanlığın da bir parçası olabilmelidir. Evrensellik ve tikellik aynı anda var olabilmelidir. Yabancılaşıma, evrensellik ve tikellik arasında bir uyumsuzluk olduğu için bir sorun olarak vardır. Evrensel olan ile tikel olanın uyumluluğu yabancılaşıma sorununun ortadan kalkmasını beraberinde getirecektir. Bir kurum olarak eğitim, bu uyumun sağlanmasında önemli bir işleve sahiptir.³⁶

Öyleyse toplum öyle bir örgütlenmelidir ki bireyler bastırılmamalıdır, tersine kendilerini her bakımdan evrensel bir şekilde geliştirebilmelidir. Antik Yunandaki pathosçu yaklaşıma (genelin değerleri bireye empoze edilir, onu yok eder) karşı bireyin genelin içinde kaybolmaması çabası görünmektedir. Platon'un *Devlet*³⁷, Aristoteles'in *Politika*³⁸ eserlerinde genel site devleti şeklinde örgütlenme teorileri buna örnek gösterilebilir. Burada bireyin birey olarak gözetilmesi söz konusu değildir. Birey, Descartes'in **cogito**³⁹ ilkesinde ifadesini bulduğu gibi modern bir olgudur. Ayrıca modern dönem ile beraber ise genel olan kaybolmuştur. Bütünlük yoktur. Buna gösterilebilecek en iyi örnek Hobbes'un *Leviathan*⁴⁰ adlı eserinde öne sürdüğü 'ortak iyi yoktur' düşüncesidir. Rousseau bu iki karşıt durum arasında bir senteze varma

³⁶ bkz:Rousseau, Emile, s.8.

³⁷ Platon, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimgöz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XX Basım, İstanbul, 2010.

³⁸ Aristoteles, **Politika**, çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

³⁹ Descartes, **Yöntem Üzerine Konuşma**, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2013.

⁴⁰ Thomas Hobbes, **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

çabasında önemli yer tutar. İnsan bağlamlar içerisinde var olur; ancak bu bağlam içindeki ilişki sıkı olsa bile başka bağlamlar veya gruplarla karşılaşıldığında onlarla iletişim kurabilecek düzeyde olmalıdır; bağlamlar dışlayıcı olmamalıdır, cemaatleşme olmamalıdır. Rousseau cemaatleşme dolayısıyla parçalanmış olan bir toplumun yerine, iç bütünlüğü ve uyumu olan bir toplum kurmak istemektedir.

Doğal, spontane insan, kendi kendisini eğitmemiş yani uygar olmayan insandır. İşte o, kendisinden ötesini göremez, daha dar görüşü olur. Uygar insan ise topluma kendisini açmayı bilen, onlarla her şeyi paylaşabilen yani kendisini bir yerde görelî kılabilendir. Görelî kılmak ise diğerlerini de kendisi kadar görebilmeyi sağlar. İnsan böylelikle toplumsal olabilecektir. İnsan kendisini diğerine kıyasla bilebilir. Bu noktada Hegel'den yola çıkmamızın nedenini Doğan Göçmen'in şu yorumuyla açıklamak yerinde olacaktır:

“Hegel şimdiye kadar önkoşulan ve mutlak olarak alınan ben'i, yani özneyi, oluşum süreci olarak ortaya koymak istediğini açıklıyor. Bununla Hegel, Descartes'tan bu yana olagelen felsefede başka bir devrim daha gerçekleştiriyor; çünkü Hegel, bir ben ile değil, iki ben ile başlıyor. Bu, Hegel açısından değerlendirdiğimizde, öznelliğin aynı zamanda özneler-arası (Intersubjektivität) olduğu anlamına gelmektedir.”⁴¹

Birey olmak; kendini bütünle toplumla bir araya getirebilmektir; diğer türlü insan, dar görüşlü olmaya mahkûm olacaktır. Hegelci tabirle söyleyecek olursak, insan kendisini diğerini kapsayıp aşarak kurmalıdır. O halde, toplum, birey için olanaklar alanıdır. O, toplumda kendini birey olarak var etme imkanı bulur.

“.....her nevi bilgidен yoksun yabancı insan sadece bu tür (doğanın yalın içtepisi türü-çev.) teessürlere maruz kalır; onun aruzları, fiziksel ihtiyaçlarının ötesine geçmez; evrende bildiği yegane servetler, yiyecektir, bir dışıdır ve istirahatettir; endişelendiği yegane fenalıklar, ıstırap diyorum, zira hayvan ölmenin ne olduğunu hiçbir zaman bilmeyecektir ve ölümün bilgisi, onun dehşeti, insanın hayvanlık halinden uzaklaşarak elde ettiği ilk edimlerden biridir.”⁴²

⁴¹ Doğan Göçmen, **Neden Hâlâ Hegel? Andreas Arndt ve Domenico Losurdo**, Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi, 2. Sayı, Mayıs-Ağustos 2008, s.28.

⁴² Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Ve Temelleri Hakkında Nutuk, s.61.

Bu perspektiften, doğal bir insan ölüm karşısında tepki verecek, isyan edecek, üzülecektir. Ancak *Emile*'de verilen Spartalı örneğinde anne, 5 çocuğunun ölümüne karşı bir üzüntü göstermemiştir. Çocuklarının acısını bile hissetmeden ne oldu zaferi kazandık mı? Şeklindeki heyecan ifadesi bunu göstermektedir. Dolayısıyla onun doğal bir insan olamayacağı açıktır. Rousseau'ya göre bunun tanıdığımız insanla bir ilişkisi yoktur. O toplumun içinde kendi doğasını unutmuş bir yurttaşdır. Başkaları için yaşamış olur, kendi için değil.⁴³

Bu bağlamda hem insan olmak hem de yurttaş olmak bir arada mümkün müdür? Sorusu kendini dayatır. Rousseau, *"İnsan mı yoksa yurttaş mı olduğunu ya da aynı zamanda her ikisi olmak için nasıl davrandığını öğrenmek için bu olağanüstü kişinin bana gösterilmesini bekliyorum"*⁴⁴ der. Bu insan, görünüşü ve davranışları, sözü ve eğilimi bir olan; kendi içinde uyumlu, iç bütünlüğü olan bir insandır. Bütün eğitin biliminin amacı da kendi içinde tutalı ve bütünlüklü bir birey yetiştirmektir. Ancak eğitimin büyük bir alanını işgal eden kolejlerin ve yüksek sosyete eğitiminin verildiği yerlerin her ikisi de bu amacına ulaşamazdır: Çünkü görünüşte başka gerçekte başkadır. Yurttaşmış gibi, yardımsevermiş gibi görünür ancak gerçekte esas olan kendi bencil çıkarlarıdır; özü ile sözü ile bir ve uyumlu bireyler değildir. Rousseau'nun öncelikli tepkisi eğitimin içeriğinedir; eğitimin amacı ile uygulaması arasında bir sorun vardır.

2.2. EĞİTİMİN İNSANI YABANCILAŞTIRMA SORUNU

"Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev, İnsanlar Arasındaki eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri ve Emile eserlerinin birbirinden ayrılmayacak şekilde tek bir bütün meydana getirdiğini öne süren Rousseau'nun, ilk iki söylevinde Avrupa Uygarlığının hastalığını teşhis ettikten sonra, bir tedavi uygulamaya karar verdiği ve bu kararın onu doğrudan doğruya eğitim ve politika alanlarına götürdüğü rahatlıkla öne sürülebilir. Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev'de yanlış bir toplumda yeşeren yanlış bir kültürün eleştirisini ortaya koyan, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma'da ise insanın bir ilk masumiyet alanından başlayarak yanlış bir toplum içindeki bozuluşunun izini

⁴³ bkz:Rousseau, *Emile*, s. 9.

⁴⁴ Rousseau, *Emile*, s.10.

süren Rousseau, bu kez Emile’de, bir çocuğun, insanda varolan yetkinleşebilirlik ilkesi temeli üzerinde nasıl yetiştirileceğini ele alır.”⁴⁵

Bu doğrultuda, eğitimcinin, eğittiği varlığın doğallığına uygun eğitim vermesi, akla uygun bir şekilde yaklaşması eğitimin en önemli amacıdır. Bu şekilde eğitilerek yaratılan varlık Rousseau’ya göre, artık doğal olmaktan çıkmış yapay bir varlık olmuş olur. Ancak bu, onun doğallığına aykırı olan bir yapay olmayı içermemektedir. Rousseau’nun karşı çıktığı yapaylık ise, onun doğallığına yabancılaşması anlamında bir yapaylıktır. O halde, bu noktada yapay kavramının iki anlamı oluşmaktadır: İlk olarak Rousseau tarafından eleştirilen insanın kendi kendine yabancılaşmışlık halidir, diğer taraftan insanın doğallığına uygun bir şekilde eğitilmesi ve yetiştirilmesi anlamında bir yapaylık ise, insanın insan olarak yetirilmesidir. Rousseau bunu insanın kendi kendisini kavraması ve çevresini bilmesi için önemli olduğunu düşünerek kabul eder. Rousseau eleştirdiği yapay varlık kavramını kendi kendine yabancılaşmış olan olarak ele alır. Artık, “....o hayal mahsulümüz insandır, doğanın insanı bambaşka yaratılmıştır”⁴⁶. Bu yabancılaşmayı ortadan kaldırmak için geçmişin henüz doğallığının bozulmadığı o ana bakmak önemlidir. Cassirer bunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Görünüşteki geri bakış, Kant’ a göre insanları gelecek için donanımlı ve be geleceğe yürümek için elverişli kılacaktı. İnsanı, kültürü geliştirme çabasından yabancılaştırmayacaktı; ama övülen kültür varlıklarında ne çok sahtelik ve yanıltıcı parıltı olduğunu gösterecekti.”⁴⁷

İnsanı yabancılaştıran yapaylık “yanlış eğitim”⁴⁸ aracılığı ile olur. İlk eğitimin başladığı aile içinde, kurulan ilişkiler sonucu çocuğun almış olduğu eğitimin yanlışlığı dikkat çeker ve ilk yabancılaşmanın başlamasına neden olur. İnsanın kendini bilmesi amacı ile çıkılan bu yolda çocuğun kabiliyetleri olan, uyanık, kurnazlığı bilen ama duygudan yoksun olan biri olması olasıdır. “Duygudan yoksun maharet, canı, zorba, düşüncesiz bir zihniyeti beraberinde getirir. İnsanlık ona baktığında kendi sefilliğine

⁴⁵ Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi**, Say. Yay., 2017, s.456-457.

⁴⁶ Rousseau, Emile, s.23.

⁴⁷ Cassirer, Rousseau Kant Goethe, s.11.

⁴⁸ Rousseau’nun “gerçek eğitim” kavramından hareketle yanlış eğitim kavramını kullandım. Emile, s.12.

acıır.”⁴⁹ Kendini bilmemenin başka bir deyişle kendini bilmezliğin sonucu olan budalalık, kurnazlık, kendini beğenmişlik, ruhu zayıf kılar. Ruhu zayıf olan birisinin aslında kişiliği, karakteri de olamayacaktır. Çünkü doğru uygulanan eğitim insana karakter gücü kazandırır. Karakter gücü kendisini doğru olandan yana karar verebilme becerisinde gösterir; kaybetme veya kazanma hesabı yapmadan doğru olan ne ise onu yapabilme kabiliyeti ruhen onun güçlü olduğunu gösterir. Erdemden yana tavır koyabilme gücünü gösteremeyen kişinin güçsüz olduğu görülür ve bunun diğer adı irade zayıflığıdır. İyi olma veya kötü olma durumları potansiyel olarak kişilere içkindir ve bunların toplumda nasıl ortaya çıkacağı yaşanılanlara ve karşılaşılan durumlara bağlı olarak şekillenecektir.

Thomas Hobbes’un *De Cive* adlı kitabında bir ithaf vardır: “*İnsan insanın Tanrı’sıdır ve insan insanın kurdudur*”⁵⁰ der. Doğal durumu betimlerken herkesin herkesle olan savaşını ve herkesin birbirini nasıl bir kurt gibi yiyip parçaladığını anlatır. Ama bu çatışma durumundan çıkmak gereklidir, zira insanlar arasında barışa dayalı, kimsenin kimseyi kurtlar gibi parçalamadığı, herkesin birbirini desteklediği ve birbirine yardım ettiği bir toplumsal durum kurulabilir. O halde Hobbes’un söylediği: Tam olarak, şu anki durum budur ve bu olabilir. İçinde bulunmuş olduğu koşullar insanı kurt da yapar insan da yapar. Ancak Aydınlanma döneminin etkisiyle oluşan hümanizm anlayışı, artık doğanın ve toplumun koşullarının insanın gücü ile değiştirilebileceği fikrini oluşturmuştur.

“Hümanizm, Aydınlanmada, herşeyden önce dünyanın, sınırları doğa tarafından değil de, ulusal sınırlar tarafından çizilen, insani bir dünya olduğu, anlamına gelir. Dünya tanrı tarafından yaratılmıştır, fakat artık o insanların elindedir. Buna göre, dünya, insanın değerleri, tutkuları, umut ve korkularıyla belirlenen insani bir evrede bulunmaktadır. Bu evrede, insanın evrensel olan doğasına büyük bir inanç beslenmiştir.”⁵¹

⁴⁹ Rousseau, Emile, s.22-23.

⁵⁰ Thomas Hobbes, *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, çev. Cihan Deniz Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 2018, s.1.

⁵¹ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s.166.

Rousseau'nun düşüncesinde, insanı hem içinde bulunduğu çağ ve toplumla içiçe yaşamasına olanak vermek hem de şimdi ve burada olanı aşan bir genel bakışa yerleştirmek önemlidir.

Öncelikle, evrensel olmadan önce, insan içinde doğmuş ve bulunmuş olduğu topluma göre şekillenir. Bu fikri destekleyecek şekilde Robert Owen *“koşulların insan doğası üzerindeki etkisinin bilimi”*⁵² üzerine çalışır. İnsan yamyamlardan oluşan bir toplumun içerisinde doğarsa yamyam olur, insan uygar insanların içinde doğarsa uygar olur.

*“Robert Owen, ‘‘Toplumun mevcut durumu’’, ‘‘toplumun mevcut ilişkileri’’, ‘‘insanlığın mevcut durumu’’ gibi gevşek ifadeler kullanır. Kullanılan birçok farklı terime karşılık, kapitalist toplum betimlenmektedir ve onun bütüncül bir eleştirisi formüle edilmektedir.”*⁵³

O halde, kapitalist bir topluma doğan bireyler de bu bakış açısından kapitalist olma eğilimi taşıyabilirler. Kötülüğün kaynağı bulunduğu göre, sırada bu istenilmeyen durumun en uygun şekliyle insan yaşamından uzaklaştırılması vardır. Robert Owen, yaşamı süresince bu girişimde çözüm aramayı sürdürmüştür.⁵⁴

Fransız devrimcilerinin de kendi dönemlerinde demek istedikleri şey tam olarak buydu: İnsanı değiştiren ve kötülüğe iten onun doğuşu değil yaşamın koşullarıydı. Kilise kötülüğün insanın doğasında olduğunu iddia ediyordu. O halde, kötülüğü ortadan kaldırmak nasıl mümkün olacaktı? Kötülük insanın doğuştan getirdiği değişmez kaderi ise kötülüğü ortadan kaldırmak için insanı ortadan kaldırmak gerekecekti. Kilisenin önerisi tutarlı bir şekilde uygulandığında insanı ortadan kaldırmak kaçınılmaz olur. Ancak kilise insanı ortadan kaldırmayı değil onun başına onu zapt altında tutabilecek, emreden bir efendinin gerekliliğini ortaya koyar. Buna karşın Rousseau'yu takip edenler, Fransız Devrimcileri, insanı ortadan kaldırmanın

⁵² Robert Owen, **Yeni Dünya Görüşü**, çev. M. Doğan Şahiner, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.188.

⁵³ Doğan Göçmen, **Modern Felsefe, Tarihsel Anlamı, Güncel Mirası, Adam Smith, Hegel ve Marx**, Vivo Yay., İstanbul, 2015, s.229.

⁵⁴ bkz: Göçmen, s.230-231.

veya kaldırılamayacağını bilincinde olduğu için ona hükmedecek birinin gerekli olduğunu düşünmenin yanlış bir yön verme politikası olduğunu düşünürler.

“İnsan doğasına ve toplumsal ilişkilere yönelik bu tasavvur, insanı doğuştan kötü, günahkâr veya saldırgan bir varlık olduğu düşüncesi üzerinden despotik yönetimleri meşru görmeye yönelten politik kurumların temeline yönelik bir kritiği mümkün kılar.”⁵⁵

Rousseau'ya göre, insan dünyaya insan olarak gelir; ne iyi olarak ne de kötü olarak gelir; onda doğuştan iyi ve kötüyü bilme gücü yoktur. Heinz Heimsoeth, Rousseau'dan hareketle bunu şöyle açıklar: *“İnsan, iyiyi gerçekleştirsin diye varıdır. İnsan varlığının anlamı, iyyinin gerçekleşmesinde ortaya çıkar.”⁵⁶* İnsan, içinde doğmuş olduğu toplum iyiye iyi olur, kötüye kötü olur. İnsanın içinde doğmuş olduğu koşullar iyileştirilirse insan iyi olacaktır.

“Herkesin karakteri mevcut koşullar (alışkanlıkları, mizacı, zihinsel edinimleri ve mutluluğu için elverişli olmayan koşullar) altında biçimlenmiş olsa da, bu yeni bilim sayesinde, bütün insanların özellikle de çocukların karakteri, insan doğasına o kadar uygun ve insan hayatının bütün amaçlarına o kadar iyi uyarlanmış koşullar altına girecektir ki, geçmiş çağlarda ateşli bir arzuyla peşine düşülen nesneler, bir matematik işlemi kesinliğiyle, herkese sağlanacaktır.”⁵⁷

Kutsal metne bakıldığında başlangıçta insanlar aynı dilleri konuşuyorlarken daha sonra diller birbirine karışıyor. İlk yanlış orada başlamış farklı diller ayrımları, tabakalaşmayı getirmiş, insanlar birbirlerini tanıyamaz olmuştur. Tanrı insanları cezalandırarak tufan çıkarmıştır. İnsan eğer kötüye bunun nedeni tanrı değil yine tanrının buyruğuna uymayan insanın kendisidir. İnsan eğer kötüye bu onun artık doğası olmuştur. Kutsal metinlerde anlatılan yabancılaşmaya ilişkin hikâye genellikle bu minvaldedir. Rousseau ise bunun masal olduğunu ifade eder; bugünkü kötü oluşuna bakarak ilk insana geri dönmek hatadır. Kökendeki insanın kötü olması mümkün değildir çünkü orada mülkiyet ilişkileri bulunmamaktadır. Oradaki insanın yani hiçbir

⁵⁵ Adnan Akan, **Jean Jaques Rousseau' da İnsan ve Toplum Sorunu** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s.139.

⁵⁶ Heinz Heimsoeth, Kant'ın Felsefesi, çev. Takiyeddin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, s.178.

⁵⁷ Owen, s.171.

mülkiyet ilişkisi geliştirmemiş insanın kurnaz, bencil, çıkarıcı olması mümkün değildir. Bunlar uygarlığın ortaya çıkarmış olduğu olumsuz erdemlerdir. Rousseau aslında dünyadaki kötülüğün görüldüğü gibi tanrısal bir vergi olmadığını insanın içinde doğduğu koşulların sonucu olarak iyi veya kötü olduğunu söyler. Dolayısıyla kiliseyle uzlaşılan tek konu insanın kötü olabileceğidir; ancak ayrılan nokta kilise insanın kötülüğünün tanrı vergisi olduğunu Rousseau ise insanın içinde doğmuş olduğu koşulların ürünü olduğunu savunur. Eğer insanın içinde doğmuş olduğu koşullar değiştirilirse insan iyi, dürüst, samimi, ahlaklı, özgür bir varlık olabilecektir. Kilise ise bundan kurtuluşun olmadığını söyler. “Cassirer, *dinin ilgilendiği şey, belirsiz ve can sıkıcı bir öyküdür: İnsanın günahının ve düşüşünün öyküsüdür, der.*”⁵⁸ Açıktır ki, “Burada söylenenler insan sorunun kuramsal bir çözümü olarak öne sürülememişlerdir.”⁵⁹ Rousseau ve Fransız Devrimcileri de bu durumu bir kader olarak kabul etmezler. “Kant’a göre Rousseau’nun niyeti, ...toplumun uzlaşmaya dayalı yanlış adetlerinin ve zayıflıklarının bilincine varmak için doğa durumuna dönüp bakmaya davet etmektir.”⁶⁰ Ancak geçmişin ışığına bakan insan bugün, burada olanın gerçeğinden uzaklaşmamaya da ayrıca özen göstermelidir.

2.3. YABANCILAŞMA SORUNUNA BİR ÇÖZÜM: EĞİTİM İLE DOĞAL ALIŞTIRMA

Rousseau’ya göre, insanın kendi doğal varlığının ve gereksinimlerinin bilincinde olarak yaşaması gerekir. Zamanla alışkanlıktan yaparsa doğal gereksinimleri ile alışkanlıktan yaptığı şeyler arasında bir kopuş olur. Dolayısıyla kendi kendisine yabancılaşır. Yani insan, kendi doğası ile özdeş halde, öz-bilinçli bir şekilde yaşamalıdır. Bu anlamda, insanın kendi doğallığını unutmasına sebep olan arzuların önüne geçmesi önemlidir. Aksi halde, “*kişinin gerçek beniyile olan içsel temasını yitirdiğini anlaması sonucu olan kendinden kopma hali*”⁶¹ kaçınılmaz olabilir.

⁵⁸ Ernst Cassirer, **İnsan Üstüne Bir Deneme**, çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s.22.

⁵⁹ Cassirer, s.22.

⁶⁰ Cassirer, Rousseau, Kant, Goethe, s.31.

⁶¹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 2000, .s.359.

Alışkanlıktan yapılan şeyler; açlık hissetmeden alışkanlıktan her gün sabah kahvaltıyı aynı saatte yapmak gibi. İnsanın yapıp ettikleri zaman içinde yavaş yavaş alışkanlığa dönüşür ve bu insanın doğal gereksinimlerinin yerini almaya başlar. “Çocuğun kazanmasına izin verilmesi gereken tek alışkanlık, hiçbir alışkanlık edinmemesidir;”⁶² Rousseau’ya göre ise alışkanlıktan yapılan şeyler doğal gereksinimlerin yerine geçmemelidir. Bu beraberinde insanın kendi doğasına yabancılaşmasını getirir.

“İnsan aynı durumda kaldıkça, alışkanlıktan ileri gelen ve bizim için en az doğal olan eğilimleri koruyabilir; ama durum değişir değişmez alışkanlık durur ve doğal olan geri gelir. Eğitim kuşkusuz yalnızca bir alışkanlıktır.”⁶³ Ancak, verilen eğitim insanın doğal alışkanlığına uygun olmalı insanın doğasına aykırı alışkanlıklar edinmesinden kaçınılmalıdır. Çocuğun kazanması, öğrenmesi gereken tek alışkanlık olduğu gibi davranmak, doğallığına uygun davranmak olmalıdır. Ona öğretilmesi gereken tek şey çocuğun kendini kasmamasıdır. Kendisi gibi olmayı devam ettirmeli bir tek bunu alışkanlık haline getirmelidir.

Rousseau, yapay alışkanlığa karşı doğal alışkanlığı alır: İnsanın duyguları, alışkanlıkları doğal iken sanat ve bilimler insanı kalıplara sokmak, sunileştirmek durumundadır. Rousseau ise insanın doğal, olduğu gibi görünmesinin önemi üzerinde durur. Rousseau’nun Cenevre’de tiyatro açılmasını öneren D’Alembert’e yazdığı mektupta da bu konuyu ele aldığı görülür: Onun yaşadığı dönemde tiyatronun seyirciye sunuluş biçimi nedeniyle, tiyatro üzerinden ortak bir anlam oluşturulamayacağını düşünür. Rousseau’ya göre, tiyatro hakim olan sınıfa sunulur ve sunulma biçimi bu sınıfın elindedir. Dolayısıyla, tiyatro izleyicisi de kendisinde olmayan bu duygulanımlara sanki sahipmiş gibi görünerek yani kendini kasarak doğasını tahrip eder. İnsan olduğu gibi var olmayan, başkalarının değerleri üzerinden kendini kuran bir yapay varlık olur. İnsanların hissettikleri ve düşündüklerini olduğu gibi paylaşması gereken her şey izole edilmiş olur.⁶⁴

⁶² Rousseau, Emile, s.45.

⁶³ Rousseau, s.7.

⁶⁴ bkz: Jean Jacques Rousseau, D’Alembert’e Mektup, çev. Selmin Evrim, Mehmet Evrim, Zahir Güvemli, Kazım Nami Duru, Ahmet Ateş, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1967, ss.111-122.

Bir insanın ruhuna kolayca dokunabilir, daha gerçek ve dolaysız nüfuz edilebilirdi. Ancak bugün bu durum yerini karşısındakini anlayamama ile beraber endişeli ve kaygılı olmaya bırakmıştır. Nezaket göstermek, adetlere, usullere uygun davranmak insanı kendi ruhundan uzaklaştırır. Olduğundan başka, yapay, derinliksiz olarak var kılar. Başkası tarafından hoş karşılanmak, beğenilmek arzusu insanı sunileştirmiştir.⁶⁵ Kasma durumunun getirdiği bu yapay alışkanlıklar, Rousseau'nun deyimi ile “içimizdeki doğayı”⁶⁶ bozar, tahrip eder. Eğitim ise insana insan olarak doğasına uygun yaşamayı öğretir. Böyle bir insan hayatının tüm güçlerini kendinde toplar. özgürlüğünün hâkimiyetini kendi eline alır. Tekrar Cassirer'e dönecek olursak:

“Rousseau'nun eğitim teorisinin odak noktasında, öğrenciyi başkaları için değil kendisi için eğitme talebi yer alır. Bir insan olarak yetiştirilmelidir, ama “yapay” insan değil “doğal” insan olarak, “homo artificial” değil “homo natural” olarak. Bu yüzden küçük bir yaştaki bir öğrencinin karşısına bugünkü toplumun yapay ve uzlaşım sal yapısından kaynaklanan taleplerle çıkamayız.”⁶⁷

Aile, toplum, gelenek eğer çocuğun çocukluğunun kabul etmez ve bir takım beklentiler içinde olurlarsa bu çocuğu kasar yani onu yapaylığı iter. Dolayısıyla öncelikle çocuk dışsal belirlenimlerden uzakta ilk önce kendisi için eğitilmelidir. Toplumun dili, dini, politik hedefleri, aile biriminin beklentileri eğitimin odak noktası haline getirildiğinde çocuk kendi ilgi ve yeteneklerini tanımaktan uzakta, geleneksel, yanlış bir eğitim ile yetiştirilir.

Aile içinde birbirine yabancı muamelesi yapan bireylerin durumu zincirleme biçimde bütün modern insanlığın birbirine yabancılaşmasında kendini gösterir. Başlangıçta atılan küçük yanlış bir adım sonradan büyük sonuçlara neden olur. Aile içinde olan bu durum genel olarak topluma uygulanırsa bunun sebebi hâkim olan yanlış eğitim (insanı kendi doğasına yabancılaştıran eğitim) olacaktır. Buna bir örnek olarak, eğitimin anlamsızlığı şuradadır: “Çocuklar kendi dillerini öğrenmeden başka diller öğrenir, anlamını bilmediği birçok dize ve mısralar ezberlerler. Asıl insan olma

⁶⁵ Jean Jacques Rousseau , **Bilimler ve Sanatlar Üzerine söylev**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, Bkz. s.45-46.

⁶⁶ Rousseau, Emile, s. 8.

⁶⁷ Cassirer, Kant Rousseau Goethe, s. 30-31.

durumunun dışında olan her şeyi öğrenirler; insanlığın, fedakârlığın, erdemin, kahramanlığın ne olduğunu bilmeden yetiştirilirler. Rousseau' ya göre, verilen eğitimde çocuklara unutacakları, gerekli olmayan şeyleri vermek yerine hayatta işe yarayacak, onları insan yapan değerlere yer verilmelidir. Esas bu değerler onların hayatını oluşturur, anlamlı kılar; cesaret, adalet, doğru olmak, korkmamak. Bütün insanların amacı, çocuğun iyi bir insan olmasını sağlamak olmalıdır, iyi bir bilgin olmak için çabalanmaz.”⁶⁸

Burada söz konusu olan, aile içi eğitim kurumunun ve kurumsallaşmış eğitim kurumunun bir bütün olarak eleştirisidir. Bu eleştiri Rousseau'da aile kurumunun, eğitim kurumunun ama bir bütün olarak toplumun eleştirisine yani “herkesin herkese yabancılaşmış dolduğu durum”un eleştirisine dönüşür. Rousseau'ya göre burada eğitime çok büyük bir görev düşmektedir: Eğitim, bir yerde yabancılaşmışlıktan çıkmak için insanları dünyayı değiştiren varlıklar olarak yetiştirme anlamına gelmektedir. Bu insan, “*toplumsal insan (Franz. Hommes Sociates) dir.*”⁶⁹. Rousseau'ya göre anne ve babanın görevi, “*İnsanlığa bir oğul, topluma toplumsal insanlar, devlete yurttaş yetiştirme*”⁷⁰ olarak tanımlanır. Marx, *Feurbach Üzerine 10. Tez*'de “*Eski materyalizmin bakış açısı burjuva toplumdur, yeni materyalizmin ise insan toplumu, toplumsallaşmış insanlık*”⁷¹ olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda Marx'ın bu tezini Rousseau'dan esinlenerek formüle ettiği söylenebilir. Açıktır ki, Rousseau'nun geliştirmiş olduğu eğitim felsefesi 19. Yüzyıl dünyasını derinden etkilemiştir.

⁶⁸ Rousseau, Bilimler Ve Sanatlar Üzerine Söylev, Bkz s.26-27.

⁶⁹ Yaşar Avunç, Emile eserinin Fransızca orijinal metinde kullanılan kavramı “toplumcul insanlar” olarak çevirmektedir. Ben orijinal metinden hareketle “toplumsal insanlar” olarak çevirdim.

⁷⁰ Rousseau, Emile, s.24.

⁷¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, Alman İdeolojisi. Sol Yayınları, Ankara, 2013, s.11-12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞAL EĞİTİM: İNSAN DOĞASINA UYGUN EĞİTİM

3.1. EĞİTİMİN DEĞİŞTİRME GÜCÜ

*“Her Yöne Bükme”*⁷² meselesinde bir değiştirme ilişkisi var. Bu durumda, öğretmen özne olarak değiştiren, öğrencisi de etkilenen nesne olarak değişen şekilde ele alınır. Çocuğun keyfi bir şekilde değiştirilmesinden çok çocuğun keşfedilmesi gereklidir. Çocuğun eğilimlerini keşfetmek, onu kendi eğilimleri yönünde desteklemek ve yönlendirmek önemlidir. Bu değişim teorisinde Aristoteles etkisi olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle, Aristoteles’in bil kuvve ve bil fiil kavramlarında hareket etmek yerinde olacaktır. Özne nesne ilişkisinde, değişen değiştiren ilişkisinde öznenin değiştirdiği şeyin içinde değişme potansiyelinin olması gerekir. *“Aristoteles’e göre meydana gelen her şey kendi potansiyelliğinden çıkarak meydana gelir. Varlığa geliş potansiyelliğiyle alakalı olup fakat aktüel olarak var olmayan bir şeyin önceden olmasını zorunlu kılar.”*⁷³ Öğretmenin meslek seçiminde öğrenciye sen böyle olursun sen şöyle olursun gibi birtakım şeyler yüklemek yerine onun gelişimini takip ederek buna uygun teşvikte bulunmak, kendisinde olanı, eğilimlerini keşfetmesini sağlamak, destek vermek ve bir seçim yapması aşamasına getirmek gereklidir. Bu değiştirme teorisidir çünkü öğretmen de öğrenci de aktiftir. Bu fikre göre, öğrencinin isteği, yeteneği önsel önem taşır. Değiştirilen şeyin değiştiren olarak potansiyelini keşfetmek ve bu potansiyelin özgürleşmesini, aktüelleşmesini sağlamak esas alınır. John Locke *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* kitabında ateş ile altın arasındaki ilişkiden bahseder: Ateşin altını eritme gücü, altının ise eritilme gücü vardır. Ateş ile altını eritirsek bu ilişki kurulmuş olur. Ateş değiştiren, altın değişme kapasitesi olandır. Açıktır ki *“güç bir değişiklik yapabilme ya da bir değişiklik kabul edebilme şeklinde iki yönlüdür.”*⁷⁴. Öğretmen olarak öğrenciyi keşfetmeli, ondaki potansiyelleri

⁷² Rousseau, Emile, s. 5.

⁷³ Kübra Nalbant, **Aristoteles’in Düşünce Sisteminde Fizik ve Metafizik Kavramları**, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Ankara, 2017, s.42.

⁷⁴ Locke, **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme**, çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007, s.308.

keşfederek özgürleşmesi amacıyla hareket edilmelidir. Bu ilişkide açıktır ki, öğretmen de öğrenciyi değiştirirken kendinde olan potansiyel ışığında hareket eder. Ancak Locke'un ifade ettiği gibi güç, iki yönlü olan bir durumdur; öğretmenin tek başına değiştirme gücünün olması yeterli değildir, aynı zamanda öğrencinin de yapılması istenilen değişikliği kendisinde gerçekleştirmesi için gerekli kapasiteye sahip olması ve ilgili değişikliği gönüllü olarak istemesi gerekir. Değişim keyfi olmamalıdır.

*“İnsan aynı durum ve koşulda kaldıkça alışkanlıktan ileri gelen ve bizim için en az doğal olan eğilimleri koruyabilir; ama durum değişir değişmez alışkanlık durur ve doğal olan geri gelir. Eğitim kuşkusuz yalnızca bir alışkanlıktır.”*⁷⁵ Rousseau'ya göre, insan doğası alışkanlık dersek, bu doğuştan gelen, değişmeyen demek değildir tersine doğa sözcüğünü doğaya uygun davranışlar olarak ele alırsak, 'alışkanlık anlamında eğitim' ile 'alışkanlık anlamında doğa' arasındaki karşıtlık çözülmüş, uyuma ulaşılmış olur. İnsanın biz özsuu ve her insanın farklı yönlerde gelişmeye açık potansiyelleri olduğu kabul edilmiş olur. Dolayısıyla, her insanın kendine özgü bir özsuu vardır denirse her insanın ayrı potansiyelleri olduğuna ulaşılır. Buna karşıt bir görüş olarak, insanda doğa denilen şeyin alışkanlık olduğu iddia edilseydi örneğin, hiç eğilimi yokken ressam, müzisyen yapmaya çalışılmış olunurdu. İnsan keyfi bir şekilde modellenemez; Rousseau'nun terminolojisiyle, bir insan ne kadar bükülürse bükülsün onun kendisinde 'nesnel bir potansiyellik' vardır. Öğrenci, basit bir şekilde öğretmenin isteminin ürünü değildir, öğrenci projelendirilemez. Öğretmen olarak öğrencinin kendini göstermesi sağlanmalı, potansiyelleri temel alınmalıdır. Eğitim alıştırmaktır, evet ama, eğitimci doğaya uygun alıştırmalıdır. İnsanın doğal bir varlık olarak kendisinde olanların keşfedilmesi ve o yönde eğitilmesi tezi savunulur. Rousseau, öznelci bir temelden ziyade, öğretmenin nesnel olanın üzerinden öznel müdahalede bulunması tezini savunur. Öğrencide nesnel olanın keşfedilip öznel yönlendirilmesi ile kastedilen; onu olduğu gibi ele alıp, gözlemleyip, keşfedip daha sonra onda bizim yargımızdan bağımsız olarak var olanı görmek ve daha sonra bu olan üzerinden öznel müdahalede bulunmak amaçlanır.

Dış nesneleri algılıyoruz, onların bilincine varıyoruz; daha sonra onlardan hoşlanıyor veya kaçıyoruz. Duyumların bilincine vardıktan sonra (nesnenin özelliği

⁷⁵ Rousseau, Emile, s.7.

kişinin arzuladığı şey ise) haz verene, hoş a gidene göre yaklaşma; acı verene göre kaçma durumu ortaya çıkar. Duyusal varlık olduğu için insan etkilenir; etkilenme ile yaklaşma veya kaçma durumu ortaya çıkar. Nesne öznenin beklentilerine yanıt vermişse uygunluk var demektir. Ancak ilk uygunluk düşüncesinden hareketle nesneyi edinmemeli; kişiyi mutluluğa mı mutsuzluğa mı götürecektik üzerine düşünölmelidir. Rousseau için, mutluluk bağlamında uyumluluk önemlidir ve uyumun olup olmadığına son aşamada karar verilir. Uyumluluğun oluşmadığı durumda insan acı çeker, zorlanır. Aristoteles'in Retorik eserinde olan şu ifadeleri bu görüşü destekler niteliktedir: *"Bize zorlanmayan şey hoştur; çünkü zorlama doğadışıdır, bunun içindir ki, zorlanan şey acı vericidir."*⁷⁶ O halde, mutluluk insanın doğallığını korumasına paralel olarak varken, mutsuzluk bu doğallığın tahrip olması sonucu olur.

Burada kastedilen mutluluğu açmak yerinde olacaktır: Sadece duyguların, sadece bedenın, sadece zihnin değil bir bütün olarak insanın her yönünü bedensel, psikolojik, ahlaki olarak da değerlendirdikten sonra insana mutluluk veriyor mu bakmak gerekir; insana mutluluk getiren hazlar geçici ve aldatıcı olamamalıdır. Uyum konusunda ilk izlenime aldanmamalı, ikinci veya üçüncü şans önemlidir; sonuç olumlu da olumsuz da olsa. Örneğin, gitar çalmak istiyor ama hızlı karar vermiş olabilir uygun olmayabilir; ya da gitar çalmak istemiyor ama zamanla alışabilir. Öğrenciye seçenekleri deneme fırsatı verilmelidir ve öğrenci deneyip uygun olanı kendisi bulmalıdır. Ancak öğrenci istemiyorsa üzerine gidilmemelidir, onun iradesi önemlidir. Son aşamadaki mutluluk yargısı için aklın devreye girdiği son aşama olan 'üçüncü aşama' zamana bırakılmalı ama üzerinde durulmalıdır. Öncelikle öğrenci nesne ile buluşturulmalı, daha sonra nesne ile arasında uyumluluğun olup olmadığı gözlemlenmelidir ve daha sonra bu durumun onu mutlu edip etmediğine bakılmalıdır.⁷⁷

*"Teorik aklın neler yapabileceği, nereye kadar gidebileceği ile pratik aklın insan hayatında gördüğü anlam arasında bir uyum olmalıdır."*⁷⁸ Rousseau'nun uygunluk-uygunsuzluk halinin üzerinde durması onun pratik kaygısı olduğunu gösterir. Rousseau'ya göre, öğretmen tarafından hoşlanma veya hoşlanmama, uygunluk

⁷⁶ Aristoteles, **Retorik**, çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2013, s.74.

⁷⁷ bkz:Rousseau, Emile, s. 8-9.

⁷⁸ Heimsoeth, s.68.

veya uygunsuzluk, akıl yoluyla mutluluk veya mutsuzluk gibi yapılan düzenlemeler öğrencinin içindeki doğayı güçlendiriyorsa, eğitmen onun içindeki doğayı ortaya çıkması yönünde olumlu etkide bulunmuştur. Eğer müdahalelerin sonucu, alışkanlıkların baskısı altında öğrencinin içindeki doğa bozulursa, öğrencinin doğası bastırılmış olur dolayısıyla doğası açığa çıkamaz. Rousseau'ya göre, öğretmenin müdahalesi olmadan önce öğrencinin içinde var olan bir doğa vardır ve onun tahrip edilmemesine özen gösterilmelidir.

Bireyin isteklerini, ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran bir yönlendirme yapılmalıdır. Aksi halde, bu birey kendisi için değil başkaları için yetiştirilmiş olunur. İnsanın dışında onu çevreleyen bütün gelenek, hukuk, din gibi dış otoriteler merkeze alındığında insan kendi yaşamına yön veremeyecektir. Bu, onun özgürce hareket etmesinin ve kendini geliştirip gerçekleştirme çabasının önüne geçer. Toplumun insandan beklentileri ile insanın kendisinden beklentileri arasında bir uyumsuzluk, hatta çelişme olabilir. Burada bir seçim yapmak gerekmektedir, insan iki şekilde yetiştirilemez. Tercihin hangi yönde yapılacağı önemlidir. Rousseau doğayı, insanın kendi iç doğasını seçecektir.

3.2. EĞİTİM İLE GÜÇLENDİRME

Özgürlük ve kundaklama arasındaki ilişkide Rousseau, Hobbes'da var olan geniş bir özgürlük tanımından yola çıkar: Hareket etme serbestliği. Ona göre hareket özgürlüğü olan her şey özgürdür. Fakat daha dar anlamda özgürlüğün iradi ve ahlaki boyutu vardır. Rousseau kundaklama söz konusu olunca doğmuş olan bebeğin doğal hareket edebilme alanının kısıtlandığını ifade eder. Hareketinin engellenmesi ile bebeğin 'zincire vurulma' metaforu üzerinden özgürlüğünün elinden alındığı ortaya konmaya çalışılır. Rousseau "*insanın doğuştan özgür olduğu ancak sonradan zincirlere vurulduğu*"⁷⁹ ifadesiyle bebeğin ilk doğduğunda hareket serbestliği olduğunu ancak insanın onun bu alanını daraltarak kundaklama ile doğal olan özgürlüğün yerini yapay olan zincirlerin aldığını göstermeye çalışmıştır.

⁷⁹ Jean Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.4.

“...eğitimin Rousseau’daki yöntemi, elbette öncelikle ve temelde negatif bir yöntem olmak durumundadır. Çünkü doğal olarak iyi olan, yeni kuruluşunda hata ve kötülüğün bulunmadığı insana, söz konusu olumsuzluklar, yani hatalar ve kötülükler ancak dışarıdan, yani toplumdan gelebilir. Çocuğun toplumun etkilerinden arındırılabilmesi ve kendi özüne uygun olarak yetiştirilebilmesi için böyle negatif bir yöntem kaçınılmazdır. Bundan dolayı, eğitimin ve eğitimcinin ilk ve en temel işinin, çocuğu zararlı etkilerden korumak olması gerekir.”⁸⁰

İlk eğitim Rousseau için ‘olumsuz’ olmalıdır. Birey doğayı, çevresini öğrenmek için değil kendini kötülüğe karşı korumak için, yanlış olana karşı korumak için, yani istenilmeyen durumun oluşmasını engellemek amacıyla eğitilmelidir. Korumak, dış etkenlerin çocuğun yüreği ve zihni üzerindeki yanlış etki etmesini engellemek amacıyla vardır. Eğitimin amacı olarak çocuğun korunması durumu, onun birey olarak güçlenmesini ve ebeveyni olmasa dahi kendini almış olduğu eğitimin katkısıyla koruma gücünün gelişmesine yardımcı olur. Bu noktada iyiyi amaçlayan ‘negatif özgürlük ilkesi’ uygulanmaktadır.

“Negatif eğitimle kastedilen şey, pozitif eğitimden tamamen vazgeçilmesi değil eğitimde doğru zamanda doğru işi yapmak yani çocuğun fiziki, duygusal ve entelektüel gelişim aşamalarına uygun eğitim biçimlerini belirleyebilmektir.”⁸¹ Örneğin; Rousseau, çocuk ile yetişkin arasında kurulan ilişkide yetişkinin çocuğa kendi kavramlarıyla yönelmemesi gerektiği konusunda yetişkini uyarır. Rousseau’nun burada söylediğini genelleştirerek bu şekilde yorumlama yapabiliriz: Bu durumu aynı zamanda farklı çağlarda yaşayan insanları incelerken günümüz koşulları ile yaklaşmamamız gerektiği üzerinde durur. Tarihsel bir araştırmada en önemli ilke o dönemin o toplumun koşullarına bakmaktır. Aksi takdirde modern toplumun özellikleri atfedilmiş olur oysa onlar modern çağın insanı değil kendi döneminin insanıdır. Aynı şekilde yetişkinler de çocuğun algı ve anlama dünyasına uygun iletişimi seçmelidir. Mesela, onda mülkiyet kavramı yoktur ancak ebeveynler bunu göz ardı ederek bir yaklaşım sergiliyorsa Rousseau’nun da dediği gibi “*bunlar çoğu zaman çocuklardan daha çocuktur*”⁸². Tek bir an veya duruma bakarak çocukla ilgili

⁸⁰ Cevizci, Felsefe Tarihi, s.457-458.

⁸¹ Ahmet Cevizci, **Eğitim Felsefesi**, Say Yay., İstanbul, 2011, s.99.

⁸² Rousseau, Emile, s.114.

bir yargıya varmakta temkinli yaklaşmak önemlidir. Her bir insan kendisini potansiyel olarak biriktirir ve belli bir yerden sonra bırakır, o nedenle çocuğun sessizliğine bakılmamalıdır, onun ne olacağı henüz bilinemezdir. Aksi bir yaklaşım ise Rousseau'ya yetişkinlerin daha çocuk olduğunu, çocuktan daha alt düzeyde bir yaklaşım sergilediklerini dahi düşündürür. Bu durumda esas budala olan yetişkinler olacaktır. Çocuğun potansiyelini geliştirmek için erken yargıya varmanın ötesinde önyargıdan kaçınmak ve tüm olanakların çocuğa sunulması için çaba göstermek gereklidir. Ne olacaklarını beklemeden, ne olacaklarını sormadan çocuk için bir alan açıp kendisini özgürce geliştirmesi adına olanaklar sunmak ve bu bağlamda yargıda bulunmakta hiçbir şekilde acele etmemek gerekmektedir.

Rousseau'ya göre, çocukla kurulan iletişimde en önemli ilke çocuğu dinlemek, ona saygı göstermektir. Oysa bu beklenen durum tersine işlemekte, çocukların koşulsuz saygı göstermesi beklenmektedir. Toplumda genel bir kanı olan 'küçüklerinizi sevin büyüklerinize saygı gösterin' ifadesi çocuğun saygı göstermesi gerektiğini belirtir. Bu şekliyle çocukluktan itibaren önceki kuşakların beklentisine basit bir şekilde tabi kılınmış olur. Ancak çocuk da saygı görmek isteyecektir. Çocuğu yetişkin eşiti olarak görmeli ve ona bunu hissettirmelidir. Hem çocuklara çocuk gibi davranma yükümlülüğü var hem de onların yetişkinlerin eşiti olduğunu kabullenmek durumu var. Çocuğun yanlış, hatalı olduğu bir durumda nedenini açıklayarak, onu doğruluk yanlışlık konusunda ikna ederek, sözünü ciddiye alarak anlatmaya çalışmak buna en iyi örnek olabilir. Bu durum, çocuğun 'insan olarak tanınma' talebi açısından ele alınabilir.

Çocuğa nasıl saygı gösterilir? Ebeveyn, öğretmen çocuğa nerde nasıl davranacağını öğretme çabasından vazgeçemez. Çocuğa okulda nasıl oturacağı dahi öğretilmeye çalışılır, bu doğrultuda çocuktan itaat ve saygı beklenir. Böylece oturma tarzında dahi çocuğa itaat aşılanmış olur. "*Oysa Seneca'nın da dediği gibi "gençlik hep ayaktaydı"*"⁸³, ama sistem çocuğa diz çöktürmektedir. Ancak çocuğu çocuk olarak görmeli, ona yaşına uygun davranılmalı ve yaşına uygun davranışlar beklenmelidir.

⁸³ Rousseau, Emile, s.115.

Ancak çocuğa çocuk gibi davranmak ona saygısız davranmak anlamında kullanılmamaktadır.⁸⁴

Rousseau ‘çocuğa çocuk gibi davranın’ der ancak öte yandan ‘çocuğa saygı gösterin’ der. Çocuğa çocuk gibi davranmak onu ciddiye almamak anlamına gelmemektedir. Rousseau bu emri ile ‘çocuğun çocukluğunu saymak’ gerekliliğine dikkat çekme amacındadır. Çocuğun çocukluğuna saygı göstermenin en temel koşulu, onun çocuk olduğunu kabullenmek ve ona uygun hareketler yapmasını beklemektir. Çocuğa eğer çocuk gibi değil de ona bir büyükmüş gibi davranıp ondan yaşından büyük hareketler beklenirse çocuk çocukluğunu yaşama fırsatı bulamadan her zaman mantıklı olanın ne olduğunu düşünerek istemeye yönelir. Bu çocuğu içsel olarak hep doğru olanın dışsal kabulleri ne ise onu yapma isteğine yöneltir ancak bunu uygulayamadıkça çocuk hataya düşecektir. Onaylanma kaygısını çocuğa yükleyen herkes, işte esas onlar çocuğa saygısızlık etmiş olacaktır. “Öyle ki çocuğun yetişkinlerden bambaşka bir varlık olduğunu, farklı bir dünyası olduğunu çağdaşlarına öğreten Rousseau olmuştur.”⁸⁵ Sonuç olarak Rousseau çocuğun çocuk olduğunu kabul ederek, onun çocukluğuna saygı göstermenin doğru bir yaklaşım olacağına dikkat çeker. Ona göre çocukla yetişkin gibi konuşmak işe yaramayacaktır, konuşan yetişkini anlamayacaktır. Söylenenler onun için sözcükten ibaret olacak ve bir anlam içermeyecektir. Bu anlamda onun zihinsel gelişimi açısından, hangi noktada olduğu göz ardı edilmemelidir.

Roussaeu “Doğa çocukların yetişkin olmadan önce çocuk olmalarını istiyor. Bu düzeni bozmak istiyorsak o zaman ne tadı olan meyveler yetiştirebiliriz, ne de olgunlaşan meyveler üretiriz.”⁸⁶ der. Doğanın düzeni, çocuğun çocukluğunu yaşamasını söyler. Uygarlığın bozucu etkilerinden uzakta kendi doğal hallerine bırakıldıklarında bütün çocuklar kendi doğal yönelimleri ile kendilerini düzenleme fırsatı bulabilir. “Pozitif eğitimin amacı dışsal müdahalelerle insan doğasını bozmak değil bilakis insanı toplumsal yapıyla ahlaki bir biçimde kaynaştırmaktır.”⁸⁷ Böylelikle, iyiyi ve özgürlüğü de bulabileceklerdir. Rousseau’nun beklediği saygı, bu

⁸⁴ bkz:Rousseau, Emile, s.115.

⁸⁵ Bakır, Eğitim Felsefesi, s.16.

⁸⁶ Rousseau, Emile, s. 87.

⁸⁷ Cevizci, Eğitim Felsefesi, s.101.

spontane gelişimin kesintiye uğramadan ve eğitimle desteklenerek ilerletilmesine karşılık gelir. Aynı zamanda ebeveynin ve öğretmenin çocuğu çocuk olarak alabilmesi için onun ‘çocukluğunu keşfetmesi’ gereklidir. Bu keşfi, ‘Çocuk olmak ne demektir? Yetişkinin çocukla çocuk olması ne demektir?’ sorularının ışığında gerçekleştirir.

3.3. İNSANIN İNSAN OLARAK EĞİTİMİ

Rousseau toplumu çevreleyen doğal koşulların insanca değiştirilmesi gerektiğini düşünür. Ancak bu şekliyle ‘dünyalı bir insan’ yetiştirmek mümkün olacaktır. Dünyadaki doğal koşullar bu amaç uğruna düzenlenmelidir. Arap çöllerindeki kuraklık bugün düzenleme ile pekâlâ yeşillendirilebilir; Adıyaman çevresi kurak iken baraj yapımı ile bu kuraklık giderilmiş, ilin çevresi de bu oranda düzenlenmiştir. Bir tarafta insanlar sıcaktan duramazken diğer tarafta soğuktan ölebilirler; yapılması gereken dünyanın doğal koşullarını her yerde ılıman olacak şekilde düzenlemektir. Eğitim de buna uygun olmalı sadece Avrupalı, sadece Afrikalı, sadece Türk olarak yetiştirilmemeli, dünyalı bir insan yetiştirilmelidir. Burada Rousseau’nun görüşü büyük bir politik talebi doğuracaktır: Sınırların ortadan kalkması, ulusal devletlerin ortadan kalkması! Ayrıca doğal koşulların uygun düzenlenmemesi nedeniyle zenginlik, fakirlik ayrımı da oluşmuş olur. Bazı bölgelerde doğal koşullar verimsiz olduğu için insanlar tembel veya fakir olurken, bazı bölgelerde verimliliğin olması ile üreten, zengin insanlar var olur. Bugün bunun bir sonucu olarak hala tartışılan bir konu kuzeyin güneyi sömürmesi sorununun temelinde yine bu sebep yatmaktadır.⁸⁸

Bütün dünya koşulları insanlar arasında yoksulluk zenginlik ayrımına götürmeyecek şekilde düzenlenebilir. İnsan bütün dünya için yetiştirilmeli, bütün dünya ise insanlar için yeniden düzenlenmelidir. Rousseau eğitim aracılığı ile önce insanı, daha sonra toplumu ve daha sonra doğayı değiştirme talebiyle hareket eder. Yoksul insanın içinde bulunmuş olduğu koşullar onun şımarık olmasından uzakta belli

⁸⁸ bkz: Rousseau, Emile, s.28-29.

bir zorunluluğun içinde hareket etmesine nedendir. İnsan soyuna asıl yabancılaşanlar ise zenginlerdir; hem duygusal hem de ahlaki olarak.

3.4. EĞİTMENİN EĞİTİLMESİ MESELESİ: BİR EĞİTMEN OLARAK EĞİTMEK VE EĞİTİLMEK

Çok yönlülüğü öngörmek gerekir. Çocuk tek boyutlu, etkileşim kurmadan, odasından dahi çıkarmadan yetiştirmek çılgınca bir yöntemdir. Farklı koşul ve durumlarla karşılaşıldığında bu çocuk ne yapacaktır? Toplum, zaman, olaylar mekanik ve sabit olmadığından çocuğun karşılaşılabileceği durumlar da sabit olmayacaktır. İnsanı bu büyük dünya için yetiştirmek gerekir, o zaman eğitimci de bu büyük dünya bilmelidir.

Baba çocuğu kendi etinden, kanından bir varlık gördüğü için onu kendisinin bir parçası olarak alır, dolayısıyla onun için en iyi olanı yapmaya çalışacaktır. Yaygın anlayışa göre öğretmen ise formel bir şekilde çocuğa bilgileri aktarmakla yükümlü gören birisidir. Öğretmen çocuğu bir baba gibi kendisine amaç edinemez, onu evladı gibi görüp yaklaşamaz. Öğretimde yetenek var çaba yok iken babada çaba var ama yetenek yoktur. Rousseau burada eğitmenin eğittiği çocuklara kendi evlatları gibi bakabilmesi gerekliliğine vurgu yapar. Öğretimde öğretme yeteneğinin olması tek başına yeterli değildir, “....maharetli ama duygudan yoksun....”⁸⁹ olmamalıdır. Rousseau eğitmenin bu şekilde bir anlayışla eğitildiğini ve ondaki bu durumun çocukla girdiği ilişkide bu duygu yoksunluğunun olumsuz yanına işaret eder. “Bir çocuk kendisi iyi yetiştirilmemiş olan biri tarafından nasıl iyi yetiştirilebilir?”⁹⁰ Marx’ın Feurbach Üzerine Tezler kitabının 3.tezinde söylediği gibi “eğitmenlerin de eğitilmesi gerekir”. Yani eğitmenin eğittiği çocuklara kendi evlatları gibi sahiplenme duygularının geliştirilmesi için eğitim alması gereklidir. O zaman yetenek ve çaba birleşmiş olur ve öğretmen amacına ulaşabilir.

Rousseau’nun döneminin mekanik materyalistleri Diderot, Montesquieu, D’Alambert, D’Holmbach gibi filozoflar ‘İnsan kul mudur? İnsan özgür olabilir mi?’ sorularına basit bir belirlenmişlik hali ile cevap veriyorlardı: Koşulların insanı

⁸⁹ Rousseau, Emile, s.22.

⁹⁰ Rousseau, s.25.

biçimlendirdiğini koşullar değişirse insanın değişebileceğini ifade ediyorlardı. Buna karşılık Rousseau, bu basit determinizmden ötede aynı zamanda bu koşulları oluşturanın yine insanın kendisi olduğunu hatırlatır. Eğitimcinin kendisi de toplumun bir ürünüdür, bu nedenle eğitimcinin de koşullarını değiştirici bir şekilde insan yetiştirebilmesi için kendisini de devrimcileştirmiş olması gereklidir. Basit bir şekilde insanı pasif, koşullarının kurbanı olan bir varlık olarak yetiştirmek yerine onları aktif, koşullarını değiştirebilen varlıklar olarak yetiştirebilmesi için kendisini de devrimcileştirmesi gerekir. Marx, Fransız devrimcilerinin kiliseye karşı savunduğu tezlerini doğru görmüş insanın doğduğu koşulların ürünü olduğunu düşünmüştür. Fakat onlar toplumu kendilerinden uzakta veya kendilerini o toplumun dışında bir yerlerde gördüler. Eğer kendileri yani kendilerini aydın olarak niteleyenler insanların koşullarını değiştirirse o zaman insanlar değişir. Marx onların bu yaptığını seküler bir kilise versiyonu olarak görür. Böylelikle insanın kötülüğünün kaynağını tanrıdan değil doğadan almış olurlar. Bu yaklaşım Rousseau'ya göre yanlış değil aksine bir devrimdir ancak şunu da görmek gerekir ki insan da koşullarını kendi değiştirir. Dolayısıyla Fransız Devrimcileri insanlara yukardan bir gözle, dışarıdan bakarak hariçten gazel okumuşlardır. Oysa, “*Jean-Jacques Rousseau Aydınlanmayı bir Aydınlanmacı olarak içeriden eleştirir.*”⁹¹ İnsanların koşullarını toplumun içerisinde, toplumla beraber olarak değiştirmenin daha doğru olacağına vurgu yapar. İşte o zaman toplumsal değişim toplumun ürünü olacaktır.⁹²

Rousseau kitleleri kendi kaderlerinin yaratıcısı olarak yetiştirmenin mümkün olduğunu göstermek istemiştir. Ancak Fransız Devrimcileri kitleleri oluşturan insanların eğitim seviyelerine bakarak bunu başaracak bir bilinçliliğin olmadığını düşünmüşlerdir. Bu insanlar koşulları oluşturan değil o koşulların kurbanı olarak var olan durumda olabilirler ancak. Fransız Devrimcileri kendilerini üstün, seçkin olarak niteler; insanlar neye ihtiyaçları olduklarını bilemezdir, bu nedenle onlar yukarıdan kitlelere birtakım vaazlarda bulunarak onların bunlara uyması neticesinde iyileşeceklerini, kurtulacaklarını ifade ederler. Rousseau onların kendi koşullarının

⁹¹ Cevizci, Felsefe Tarihi, s.451.

⁹² Bugün cumhuriyet adım adım yok edilirken toplumumuzda kimsenin sesi çıkmamaktadır. Bu sahiplenemeyişin bir göstergesidir. İnsana yabancı, yukarıdan bir kurulma olduğu için insanlar cumhuriyeti kendi ürünü olarak göremeyecektir. Aslında insanı özgürleştiren, onun için olumlu bir şey yapılmış ancak insan bunu kendi ürünü olarak sahiplenememiştir.

yaratıcısı olmaları gerektiğini söyler, eğitmen de onları bu şekilde eğitmelidir. Eğitmenin bunu yapabilmesi içinde eğitmenin kendisinin insanı Rousseau'nun bu yaklaşımıyla eğitmesi gereklidir ve aynı zamanda eğitmen kendisi de öyle bir insan olmalıdır. Marx, Rousseau'nun yaklaşımını ortaya koyarken bize şunu da göstermiş olur: Rousseau kendi döneminden oldukça ilerideydi, kendi dönemi Rousseau'yu yeterince tanıyamamıştır. Kendi çağındaki insanlarla sürekli kavga, bir var olma çabası halinde olmasını en önemli nedenlerinden birisi budur.

Platon'un *İon Diyalogu*⁹³ eserinde şairler Aristoteles tarafından halkın en iyi öğretmenleri olarak tanımlanır. Platon Aristoteles'in bu tanımını ilkesel olarak kabul eder ve hatta şairleri halkın en iyi öğretmenleri anlamında *mıknatıs* olarak tanımlar. Şair halkı eğitir; kendisindeki şairlik özelliğini halka verir ve halk şairleşir. Bu perspektiften eğitmen de aynı zamanda kendisinde olan özelliği öğrencisine taşır. Eğitmen kendisi nasılsa, insanı pasif ve koşullarının ürünü olan bir varlık olarak görüyorsa o zaman insanları da o şekilde yetiştirir. İnsan mekanik olarak yetiştirilmiş olur. Ama eğitmen insanları kendi koşullarının ürünü olarak görmesine rağmen koşulların insan tarafından değiştirildiğini görürse ve bunu kendisine ilke edinirse o zaman insanları aktif varlıklar olarak yetiştirecektir. Açıktır ki eğitmen kendisinde olan bir şeyi sunabilecektir. Eğitmenin Rousseau'nun talep etmiş olduğu şekliyle öğrenciler yetiştirebilmesi için kendi kendisini eğitmesi gereklidir: Koşulları aktif olarak değiştirebilen ve kavrayabilen biri olmak. Bu şekliyle kendisinde olan bu nitelikleri öğrencilere aktarabilecektir.

Rousseau'ya göre “ *Gerçekte bir insan yetiştirmek için ya baba olmalı ya da insan ötesi bir şey.* ”⁹⁴ olmalıdır. Öğretmen para karşılığında eğitim verdiği zaman ve sizler onu bu şekilde satın aldığınız zaman ona yüklenen görev de bu olur. Oysa insan ötesi bir şey olma Rousseau için satın alınabilecek bir şey değildir. Eğer para için yapılırsa buna layık görülmez, öğretmenlik böyle bir şeydir.

Mürebbinin öğrencisi için ona yaklaşan herkesin onda nasıl bir etki bırakacağını bilmek zorunda olması gerekir. Yani hizmetçilerinin efendileri için yetiştirilmiş olmaları gerekir. Rousseau'ya göre, burada başlangıçta eğitimin amacı

⁹³ Platon, *İon*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

⁹⁴ Rousseau, Emile, s.24.

belirlenmiştir. Böylece çocuk için bir hayat projesi yapılmış ve onun özgürlüğü elinden alınmış olunur. “....nereye kadar varıldığını bilmeden eğitimden eğitime gitmek gerekir.”⁹⁵ ifadesi ise çocuğun ne için yetiştirileceğinin baştan belirlenmemesi gerektiğine işaret eder.

Bu doğrultuda, Ahmet Cevizci’nin *Eğitim Terimleri Sözlüğü*’nde eğitim hakkında yaptığı tanımlardan biri üzerinde durmak yerinde olacaktır: “*Kişinin belli bir alanda iyi yetişmesini veya onun belli bir yetisi ya da melekесinin birtakım araç ya da yöntemlerle gelişmesini sağlayan etkinlik.*”⁹⁶. O, belli bir eğitim aldıktan sonra kendisi kendi başına ne olacağına karar verir; özgür bir birey olur. Ancak, ona verilebilecek en zengin eğitim ucu açık eğitim olacaktır. Eğitimci eğitilene sadece doktor ya da sadece siyasetçi olarak tek düze yetiştirmemeli insan olarak yetiştirmelidir. Burada eğitimcinin yapması gereken, öğrenciye geniş bir perspektif sunmaktır. Dar ve klasik olan meslek eğitimi yerine insan olarak yetiştirilen insan zengin olacak, geniş perspektiften ne olacağına kendisi karar verecektir. O halde, herkese genel eğitim verilmelidir ki bütün disiplinlerdeki insanlar birbirlerini anlayabilsin. O halde doktor, öğretmen, siyasetçi, fırıncı arasında toplumsal ilişki bakımından bir yabancılaşma olmayacaktır. Hepsi genel bilgi ile donatıldıkları için aynı zamanda diğerini anlayabilme kapasitesine sahip olurlar. Ama başlangıçta dar perspektifle sadece doktor olarak yetiştirildiği zaman doktor hastanın maddi koşullarından başka birçok şeye kadar onu anlamayacak ve daha genelde toplum içinde bireyler arasında empati kurulamayacaktır.

Yetkili birinin çocuğunu prens olarak yetiştirmesi talebini Rousseau reddetmiştir. Ona göre önerisi kabul edip yöntemde yanılırsa eksik bir eğitimin söz konusu olacağını düşünmüştür. Eğer kabul ederse de onun pişman olacağını çünkü prens yetiştirme talebine karşın Rousseau, oğlunun prens olmak istemeyeceğini çünkü insan yetiştireceğini söyler. Bu sefer Rousseau’ya yetiştirmek için talepte bulunmasından dolayı kendisi pişmanlık duyacaktır. Rousseau’ya göre burada başlangıçta eğitimin amacı belirlenmiştir ve kendisine sunulan bu teklifi karşı olduğu bir yaklaşım olduğu için kabul edememiştir.

⁹⁵ Rousseau, s.25.

⁹⁶ Cevizci, Felsefe Terimleri Sözlüğü, s.108.

Rousseau ‘kendisinden başka bir rehber ihtiyacı olmadan kendi başına düşünebilen, davranabilen bir insan yetiştirmek nasıl mümkündür?’ ben bunu anlatmaya çalışacağım der. Kendisi pratikte bir öğretmen değildir ama bunun uygulanmasını mümkün kılmak adına teorik olarak ele almayı başarabileceğine inanır.

Rousseau’ya göre mürebbinin görevi ‘öğretmek’ değil ‘yönetmek’ olmalıdır. Öğrenciyi keşfetmeye teşvik etmek ve var olan bilgiyi onun kendisinin keşfetmesi sürecini yönetmek esastır. İlkeleri öğrencinin kendisinin keşfetmesi için bilgi edinme, öğrenme sürecini yönetmesi mürebbinin en önemli görevidir.⁹⁷

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

⁹⁷ Rousseau, Emile, s.28.

ÇOCUĞUN EĞİTİMİ

*“İnsan doğasının en saf halini çocuklarda gözlemlenebileceğini düşünen Rousseau, çocukluk çağını idealize edip yeniden tanımlayarak eğitimin merkezine yerleştirir.”*⁹⁸ Rousseau bu bölümde, çocuğun eğitimini, kundaklamadan özgürlüğe kadar geniş bir alanda ele alır. Ona göre eğitim, belli bir zaman diliminde, belli bir mekanda, çocuğa formel çerçevede sunulan bir yapı değildir. Çocuk doğduğu andan itibaren onun zihinsel ve bedensel gelişimi olgunlaşmaya başlamasına kadar olan sürece değin birçok deneyim kazanır. Dolayısıyla, bir eğitimciyle karşılaşana kadar geçirdiği süre zarfında ebeveyn, doğal ve toplumsal çevre çocuğun üzerinde etkilidir. Bunların hepsi onun gelişimini doğrudan etkiler. Bu nedenle, bu yapıların ve bu yapıları oluşturan insanların da çocuğun eğitiminde katkısı büyüktür. O halde, ‘Çocuğun Eğitimi’ bölümünde bir bütün olarak aile, okul, gelenek, toplumsal ve doğal çevre derin bir anlam içermektedir.

4.1. YAŞA UYGUN EĞİTİM

4.1.1. Kundaklama, Besleme, Güçlendirme

Rousseau, kundaklama geleneğini ironik olarak ele alıp metaforik bir eleştiri ile yaklaşır. Rousseau, kundaklama geleneğinin sebebinin, çocuğun kontrolsüz hareket edip uzuvlarını kırmasından korkulmasına dayandırıldığını ifade eder. Bu nedenle, kundaklama, onun güvenliği adına vardır. Ancak Rousseau bunu “*özü bozulmuş bir adet*”⁹⁹ olarak niteler. Annelerin kundaklama yaptığı ilk zamanlarda esas amaçları çocukları zarardan korumak iken annelerin şımarıklığı ile sütannelerin bu işi üstlendiği dönemlere gelindiğinde zahmetten kaçmak, emek vermemek amaçlanmıştır. Çocuk kundaklı olmasının getirdiği hareketsizlik ile korunmak zorunda olmayacaktır. Bu sütanneler için en büyük rahatlık olacaktır. Hâlbuki çocuk hiçbir şekilde rahat, güvende değildir. Ancak bu “*sahte bilgelik*”¹⁰⁰ öte yandan çocuğun kollarının, bacaklarının düzgün gelişimi açısından da önemli olduğu iddiası taşır, ne var ki bu iddia deneyimle desteklenmez. Çünkü yeni doğmuş bebeğin eli kolu serbest bırakılsa da kendine zarar verebilecek kadar gücü yoktur. Ayrıca sütannenin ve ebeveyninin

⁹⁸ Bakır, Eğitim Felsefesi, s.16.

⁹⁹ Rousseau, Emile, s.15.

¹⁰⁰ Rousseau, Emile, s.16.

çocuğu koruma sorumluluğu ile hareket etmesi durumu onun bu zarardan kaçınmasını başarılı kılacaktır. Bunun aksine çocuğa ilgi göstermemek, bakmamak, sevgi duygusunu hissettirmemek ile topluma karşı nefret duygusu besleyen, uyum sağlayamayan ‘yabani hayvanlar’ yetiştirilmiş olunur. Sevgiden yoksun olduğu için sevgi de veremeyecek, zalim ve gaddar olacaktır.¹⁰¹

Emzirme söz konusu olduğunda çocukla kurulan dokunma ilişkisinde öz annenin kurmuş olduğu ilişki ile sütannenin kurmuş olduğu ilişki arasında fark vardır. Öz anne çocuğu emzirir, ilgilenirse çocuk şefkat ve sevgi dolu olur, ama bundan mahrum bırakılarak sütanneye verilirse o çocuğa bunları veremeyecek, eksik kalacaktır. Çocuğun sütannesine karşı hissettikleri sütannenin görevinin ötesine geçerse çocuk annesine hissettikleri ile sütanneye karşı hissettiklerini birbiriyle karıştırır.

“Kendimize olan sevgimizden (amour de soi), bizi koruyan şeyleri sevmemiz türer. Buna bağlı olarak insanın, ‘bakıcısını ve koruyucusunu’ sevmesi doğaldır. Rousseau, bu bağlanmanın ilk başta ‘kör bir içgüdü’ olduğunu söyler. Onu bir duyguya, bir tutkuya dönüştüren şey, başkalarının, bize yararlı olabilecek niyetlerinin bilincine gitgide daha çok varmamızdır. Bu durum, bizde de onlarınkinden benzer duygular uyanmasına neden olur. Bize yardımcı olan ve bizi destekleyen kişilere karşı minnettarlığımız, bu anlamda doğal duygulardır. Bunların tümü, kendimizi koruma ve hayatımızı tam anlamıyla yaşama isteğinden kaynaklanır; bu isteğimizin gerçekleşmesine yardım eder, destekler.”¹⁰²

Sütannenin görevi bitince çocuk sütünü emmiş sütanneyi küçümsemeyi öğrenir, zamanı geldiğinde gerçek annesini de küçümsemekten çekinmeyecektir. Dolayısıyla küçümsemek çocukta bir ahlaka dönüşmüş olur. Bu amour de soi’nin yerini amour-propre’un almasına yol açacaktır. İnsandaki doğal iyiliğin ilk toplumsal yapı olan aile içerisinde yitirilişine açık olacaktır. Anne babalar sevgilerini, ilgilerini çocuktan mahrum bıraktıklarında aralarında bağlılık ilişkisini kurmak zor olacaktır; çocuk ebeveynlerine karşı kendisini yabancı hissedecektir. Aynı mekânı paylaşmadıkları, birbirlerini pek az tanıdıkları için baştan yabancılaşma oluşacak, aralarında

¹⁰¹ bkz:Rousseau, Emile, s.15-16.

¹⁰² Dent, s.141-142.

duygudaşlık kurulamayacaktır. Kan bağı ahlaki bir bağlılığa, karşılıklı duygudaşlığa dönüşemeyebilir. Annenin bencilliği ve şımarıklığı bir gün anneye geri dönecek, çocuk annesine diğer yabancı kadına nasıl davranıyorsa öyle davranması olası olacaktır.

“*Aile yaşamının çekiciliği ahlaksızlığa karşı panzehirdir*”.¹⁰³ Ahlaksızlık burada yabancılaşma durumunun kendisidir. Herkesin herkese yabancılaştığı durum, çocuğun anneye, annenin çocuğa, çocuğun babaya, babanın anneye, babanın çocuğa, çocuğun sütanneye yabancılaştığı durum. Rousseau’nun çizdiği bu senaryoda tam bir çürümüşlük hali betimlenmiştir. Çocuğun okul dışında, içinde doğmuş olduğu sosyal ilişkilerin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapılır. Çocuk aileden, toplumdan gelen bir ahlaksız yaşam sürdüğü sürece okulda eğitmen istediği kadar iyi bir eğitim versin bu çok fazla etki etmeyecektir. Bu ilişki biçimi çocuğun duygu dünyasını yıkma, çocukta davranış bozukluklarına yol açma, düşünce dünyasını bozma gibi birçok istenilmeyen durumun ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Herkesin herkese yabancılaştığı bu durum Rousseau için bir bozulma durumudur ve ona göre bu bozulma ile ahlaksızlık durumu da beraberinde ortaya çıkar.

“*Rousseau için modern çağda insanın, artık toplumdan soyut, münzevi bir varlık olarak kalma lüksü bulunmadığından ve toplum yaşamının da insana belli ahlaki sorumluluklar yüklemesinden dolayı, toplum gibi eğitimin de doğa yasalarına, doğal ahlaki ilkelere göre yeniden şekillendirilmesi zorunludur. Eğitim, doğa-birey-toplum arasında bir denge kuracak, ahlaki yozlaşmanın önüne geçerek insanı ve dolayısıyla toplumu mutluluğa götürecektir bir araçtır.*”¹⁰⁴

Açıktır ki Rousseau’nun annenin ve aile ilişkilerinin tek ve en önemli yanlışı üzerine eğitimde talep etmiş olduğu reformu, genel bir toplumsal iyileştirme olarak tüm sosyal ilişkilerin özgürlük ve mutluluk üzerine yeniden düzenlenmesini, inşa edilmesini şart koşar.

Rousseau’ya göre, anne olmayı bırakanlar ile anne olmayı sürdürenler arasında bir savaşım aynı zamanda geleneğe bağlı olmama ve geleneğin kendisini yaşama durumu olarak vardır. Bu iki farklı alışkanlığın olduğunu ve her ikisi arasındaki

¹⁰³ Rousseau, Emile, s.19.

¹⁰⁴ Bakır, Natüralist Eğitim, Jean-Jacques Rousseau’da Eğitimin Toplumsal ve Ahlaki Temelleri, s.5.

gerilimin kültürler savaşı olduğunu gösterir. Kadınlar arasında başlayan bu kültürler savaşı bütün toplumu kapsamaktadır. Dolayısıyla, Rousseau, toplumdaki bütün insanların birbirine yabancılaşmasının temelinde annenin çocuğuna yabancılaşmasını görür. Bu nedenle, Rousseau'ya göre, insanlığın kurtuluşu konusunda kadınlara büyük görev düşer. Ahlaksızlığın ortadan kalkması annenin emeğinin ürünü olacaktır. Annenin aile içi ilişkileri düzenleme, çocuğuna anne şefkati gösterme konularına bağlı olarak tüm aile kendisini ahlak üzerinden yeniden inşa edecektir. Bugünkü ahlaksızlığın kökeninde annenin çocuğuna yabancılaşması yatmaktadır. Rousseau o günün toplumuna bakarak bütün bu yazdıkların bir şarta bağlı olarak ele alır: Eş çalışmaya gider, kadın ise evde kalır.¹⁰⁵ Ancak Rousseau'nun yaşadığı çağ ve öncesinde, 18. Yüzyılda çocuklar için düzenlenmiş yapılar olan kreşler, bakımevleri, anaokulları yoktur. Dolayısıyla Rousseau'nun böyle bir çözüm önerisinde bulunması beklenemeyecektir. Robert Owen, Johann Heinrich Pestalozzi'nin Rousseau'dan etkilenmesi üzerine pedagoji alanı kurulmuş ve onlar bu alanı geliştirmişlerdir. Bunun etkisiyle, 19. Yüzyılda bütün Avrupa'da kreşler açılmıştır; dolayısıyla, bu öneri artık mümkün olabilir.

Yabancılaşma annenin doğasında gizli olan annelik görevini yerine getirmemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Rousseau yaşadığı çağın kadını için annelik görevinin gerektirdiklerinden uzakta şımarık, bencil, tembel veya iş hayatının temposundan çocuğuna vakit ayıramayan bir tablo sunar. Kadını ilk, başlangıçtaki haline dönmeye davet eden Rousseau, annelik görevini hatırlatır. Rousseau'ya göre bu görevi kadına yükleyen toplum değil kadın olmanın doğasıdır. Kadının doğurganlığı, onun çocukla kurulan ilk temasının etkisi, emzirme yani besleme gibi sorumlulukların neticesinde kadın merhamet, bağlılık, sevgi gibi tinsel özelliklerin kurucusu ve koruyucusu konumundadır. Tüm toplumsal ilişkileri yabancılaşmış hallerinden kurtarmadan aslında eğitimde tam anlamıyla bir reform gerçekleştirmek mümkün değildir.

¹⁰⁵ bkz:Rousseau, Emile, s.19.

Rousseau'ya göre anne ile çocuk arasında kan çekmesi doğal bir durumdur ancak kan çekmesinin olumlu bir anlamda alışkanlığa, ahlaka dönüşmesi için güçlü sosyal ilişki ve bağların gelişmesi gerekir. Eğer bu olmazsa doğal olan ilişkiler de kopar. Anne ile çocuk ilişkisinde annenin ilgisi ve şefkati ile desteklenmediği sürece kan bağı tek başına yeterli değildir. Rousseau duruma tersi bir yönden bakarak aşırı ilgi ve korumanın da zararlı olduğunu, doğal olandan uzaklaştığını ifade eder. Böyle yaklaşıldığında, çocuk, güçlü bir birey olamaz, kendisini koruyamaz olur; çocuğa ihtiyaç duymuş olduğu özgürlük alanı verilmezse çocuk kendi başına düşünme ve davranma kapasitesini geliştiremez. Neticesinde özgür, bağımsız bir varlık olamaz. Rousseau, *“Öyleyse onları bir gün maruz kalacakları darbelere karşı yetiştirin. Mevsime, iklime, hava değişikliklerine karşı, açlığa, susuzluğa, yorgunluğa karşı vücutlarını dayanaklı kılın;”*¹⁰⁶ İfadelerini kullanır. Yani onların iyi ve uzun yaşamalarını sağlayacak şekilde eğitmenin önemini vurgular Rousseau. Çocuk deneyime açık yetiştirilmeli ancak hayatını tehlikeye sokmadan bunları yaşamasına olanak verilmelidir. Ancak çocuk tehlikelerle karşılaşacaktır ki bu tehlikeler hayatın içinde olağan olarak vardır; tehlikeleri göğüslemesi adına onu güçlendirmek önemlidir. Bunlarla karşılaştığında hayatta duraksamamak gerekir çünkü insan yaşamının ayrılmaz tehlikeleridir. Ebeveynlerde masum bir çocuğu koruma içgüdüğü vardır. Ancak bu görüldüğü kadar da masum bir içgüdü değildir çünkü çocuğun eğitilememesine, kendi başına düşünüp davranmasını engellemesine, kendisini hastalıklara karşı korumasının engellenmesine neden olur. Rousseau bu noktada anne ve babanın cesur olmalarını ister. Kendi başına düşünüp davranabilme kapasitesini elde eden çocuk, yaşamda karşılaşmış olduğu zorluklara karşı mücadele etmesini de bilecektir, güçlü olacaktır. Aksi takdirde karşılaşılan ilk zorlukta yıkılır; kırılgan bir çocuk olur. Rousseau güçlenmeyi hem fiziksel hem de duygusal anlamda ele alır. Çocukların güçlenmesi onların özgürleşmelerinin mümkün kılar.

¹⁰⁶ Rousseau, Emile, s.21

4.1.2. Çocuğun Zihinsel Gelişimi

Rousseau epistemolojik açılımlarda bulunarak, algı ile düşünme ve yargılama arasındaki farkı ortaya koyar. Düşünceler aktiftir ve yargılar; algılar ise pasiftir. Algılar üzerine düşünce geliştirildiği zaman karşılaştırmalı, ilişkisel düşünmeye başlanmış olunur. O halde yargının kendisi yaratıcı olma özelliğini taşır fakat algılama da günümüzde yaratıcıdır. Çünkü algılama yetisi ile birey bir nesneyi farklı duyu organları ile insan zihninde birleştirmiş olur; bir nesnenin kokusu, rengi, çıkardığı ses, görünümü bunların hepsi teker teker bir bilgi niteliği taşır ve bu ayrı bilgileri insan zihninde yeniden aktif olarak kurar, birleştirir. Kemal Bakır'ın Christopher Winch'in *Rousseau on Learning: A Re-Evolution* eserinden aktardığına göre;

“Rousseau, epistemolojik yaklaşımında İngiliz empristleri Locke ve Hume gibi deneysel bilgi biçimini temele alsada, onlardan farklı olarak insan bilgisinin kaynağını duyum ile başlatır ve de bilgiyi pasif izleyicinin dıştan edinimi değil, deneysel eylemler vasıtasıyla aktif katılımcının bir yapılandırması olarak ele alır. Pasif, alıcı zihin yerine, zihnin aktifliğini daima ön planda tutarak oluşturmacı (construct) yönüne dikkat çeker.”¹⁰⁷

Günümüzde algıya Rousseau'nun dediği şekliyle pasif denilmemektedir; algı da yargı da aktiftir ancak aktif olma biçimleri farklıdır denilebilir. Algı aktif olarak yeniden yaratma sürecine girer, ancak Rousseau zihnin aktif, algının ise pasif olduğu fikrindedir.

Rousseau'nun burada bahsetmiş olduğu pasifliği Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi* kitabında geçen “*üretken imgelem (Produktivite Einbildungskraft)*”¹⁰⁸ kavramı ile açıklamak yerinde olacaktır. Dış algı organları analitik çalışır; dışardaki herhangi bir nesnenin algılanması, zihnimize yansısı çözümü üzerinden gerçekleşir ve bunun bütünlüğü insan zihninde yeniden yaratılabilir. Bu bakış açısından hareketle, algılamanın pasif olduğunu değil, onun üretken bir etkinlik, yeniden üretme olduğunu her ne kadar düşünmeden farklı da olsa algılama anlamında bir aktiflik olduğu yorumlanabilir. Çocuklar ise şekillerle, resimlerle düşünebilirken soyut düşünemez,

¹⁰⁷ Bakır, Natüralist Eğitim, Jean-Jacques Rousseau'da Eğitimin Toplumsal ve Ahlakî Temelleri, s.9-10.

¹⁰⁸ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 105.

soyut bağlantılar kuramazlardır. Dolayısıyla, zihinleri resmederek çalışacaktır. Ona birtakım anlamayacağı şeyleri ezberletme çabası, onların zihinleri karmaşıktırır.

Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* kitabında, “deneyimli bir usta ile matematiği iyi bilen birinden bahseder. Matematiği iyi bilen birisi, bu konuda iyi olsa bile hayat deneyimi usta kadar değildir. Matematiğin kurallarını soyut olarak anlatabilse de kavrama yeteneği konusunda usta matematikçiden önde olacaktır.”¹⁰⁹ Çocuğun soyut olan her şeyi idrak edemeyeceği için sadece ezberlemesi söz konusu olacaktır, ne var ki o ezbere de güvenmemek gereklidir, çocuk zaman içinde unutacaktır; hem onun için bir kavrayış yoktur hem de hafıza işe yaramayacaktır.¹¹⁰

Sözlerin çocuk için henüz bir anlamı dolayısıyla önemi yoktur, ama şekillerin onun için bir anlamı vardır, bunları unutmaz. Çocukların oldukça pratik deneyimler edinmesi için serbest bırakılması, hayatı yaşamalarına izin verilmesi gereklidir. Bellek ile akıl yürütme her ne kadar iki ayrı yeti olsa da biri ancak öteki ile beraber gelişecektir. Duygusal olgunlaşma, düşünsel olgunlaşmayı getirir. Duygusal olgunlaşma olduğu zaman bir düşünce ileri sürüldüğünde en ufak bir itiraz ile karşılaşıldığında çocuk unutmaz, düşüncesine sahip çıkar. Çocuğun duygu dünyasında o kavramın bir karşılığının olması gerekir. Eğer duygusal olgunlaşma yoksa zihinsel olgunlaşma da olmaz; bellek, hafıza da oluşmaz.

Rousseau bellek ile basit olarak bir hafızayı kastetmez. Çocuğun duygusal olgunlaşması, yaşam pratiklerinin çokluğu ve bunlarla doğal, kendiliğinden karşılaşmalar yaşaması ile mevcut olur. Dolayısıyla bunu sağlama imkânının bulunması konusu gündeme gelir. Yani çocuk, yetişkin, kadın, erkek herkesin davranışlarına getirmiş olduğu tüm sınırları kaldırmak önemlidir. Toplumsal kontrol, çevre baskısı gibi sınırların kaldırılmasıdır bu. Mahrum bırakılan her bir deneyim ise çocuğun duygusal olgunlaşmasının önünde engeldir. Zamana bağlı olamayan deneyimle eş olan bir olgunlaşma olduğu gözden kaçmamalıdır. 30 yaşında olan bir yetişkin 18 yaşında olan bir gence nazaran daha az duygusal olgunlaşmış olabilir. Burada “İnsan özgür doğar, ama her yerde zincirlere vurulmuştur”¹¹¹ sözünün başka

¹⁰⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2018, s.18-19.

¹¹⁰ bkz: Rousseau, *Emile*, s.116.

¹¹¹ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.4.

bir durumu söz konusudur. Duygusal olgunlaşmanın önünde toplumsal engeller olduğu görülür.

Rousseau bir diyalektikçidir ve diyalektik açıdan bakıldığında ‘çocukların düşünme yetisi yoktur’ denildiği zaman aynı zamanda çocukların düşünme yetisi var da denilmiş olunur. Bir durumda çocuğun düşünme yetisi olmayabilir pekâlâ başka bir durumda kendi yaşına uygun olarak çok ince duygular oluşturmuş ve çok ince düşünebilir. O halde, çocukların düşünme yetisi yoktur yargısını mutlak anlamda almamak gerekir, durum kendi içinde zıttını barındırır. Gündelik düşünme tarzından çıkarak bilimsel düşünme tarzı ile onun hangi durumda, koşulda düşünme yetisinin olmadığını, hangi durumda incelikle düşünebildiğini göstermeyi içerir. Bir durumun aktüelleşmemesi, onda, o potansiyelin olmadığı anlamına gelmemektedir; bir sonraki adımın, olacak olanın, ne olduğunun bilinemez oluşu, olma ihtimalini içinde aynı oranda barındırır.

Rousseau’ya göre, eğitimciler öğretirken seçkici davranarak öğretecekleri şeyi seçerler, ama onların seçtikleri şeyler sözlerden ibarettir. Rousseau bu durumu şu sözlerle ifade eder: “.... Çocuklara ne öğretiyorlar ki? Sözcükler, yine sözcükler, her zaman sözcükler.”¹¹² Çocuğun anlaması odaklı değil kendi kolaylarına geleni seçmek anlamında bir seçimdir bu. Çocuğu çocuk olarak kavramaz, bir yerde öğretmek yerine ezberletmeyi kolay bir yol olarak görürler. Rousseau’nun eleştirisi izlenen yöntemin yanlışlığına odaklıdır. Çocuğa düşünme yönetimini, doğruyu nasıl bulacağını öğretmek ve deneyime açık olmasını sağlamak öğretmen olarak en önemli görevdir. Onun motivasyonunu, beklentilerini, arzularını göz önünde bulundurarak öğretmek en başarılı yöntemdir.¹¹³

4.1.3. Akıl ve Aklın Uygun Olamayan 3 Kullanımı: Tanrı – Ahlak ve Özgürlük

Çocuk ile beraber bir yetişkin akıl yürütmeye kalkıştığında aslında ona bir yetişkinmiş gibi davranmış olunur. Bu onu, çocukluğunu yaşamaktan alıkoyacaktır. Elbette iyi bir eğitimin ilk amacı “akıllı bir insan yaratmak”¹¹⁴ tır. Locke da Rousseau

¹¹² Rousseau, Emile, s.117.

¹¹³ bkz: Rousseau, Emile, s.117.

¹¹⁴bkz: Rousseau, Emile, s..85.

gibi aynı şeyi istemektedir. Fakat Rousseau Locke'un önerdiği şeyi saçma bulur; çocuğun görevi çocuk olmaktır, akıl yürütmek değil. Yaşamda deneyim edindikçe bu akıl yürütme yetisi çocukta zamanla gelişecektir. Başlangıçta çocuğun çocukluğunu yaşamasına fırsat vermek, ona çocuk olarak yaklaşmak gerekmektedir. Çocuğa ahlak dersi vermek, iyi ve kötünün ne olduğunu öğretmek yerine onları kendi başına düşünmeye ve davranmaya teşvik etmeli ve yaşamlarını tehlikeye sokacak şeylerden uzak durmaları sağlamak koşuluyla kendileri deneyimleyerek iyi ve kötünün ayırdına yine kendilerinin varmasını sağlamak esas alınmalıdır. Böylece gerçek anlamda akıllı ve ahlaki bireylerin yetişmesi sağlanmış olur. Diğer durumda çocuk yasaklama ile yalan söylemeye itilmiş olur.¹¹⁵

Diğer bir yandan çocuk mantığın ne olduğunu aklın, ahlakın ne olduğunu bilmediği gibi bilmemektedir. Mantıklılığın ne olduğunu yine kendi deneyimiyle, çevresini, doğayı, dünyayı deneyimleyerek kendisi edinmelidir. O yaşta çocuğu durdurarak, sınırlar koymak onun ne dünyayı, ne de kendisini deneyimleyebilir. Çocukları söz dinlemeye zorlamak ile çocukları dinliyormuş gibi rol yapmaya itmiş olursunuz; kendi kendine yabancılaşırlar. Bunun sonucu olarak ne oldukları gibi görünen ne de göründükleri gibi olan bireyler yetiştirmiş olursunuz. Buna sebep olan *yanlış eğitimidir*. Eğitimci yöntemsel olarak öyle bir eğitime tarzı geliştirmeli ki çocukları eğitirken onların üzerinde oluşturmuş olduğu saygı dolayımı ile kendini dinlemelerini sağlamalıdır. Bu şekilde çocuk öğretmeni öğretmeni olduğu için kabul eder, saygı duyar. Burada doğal gelişen bir otorite vardır. Eğitmenin yöntemi ile öğrettiği şeyin içeriği ile öğrettiği konuya egemen olarak, bilgili donanımlı olarak çocukları eğittiği zaman onların üzerinde doğal otorite oluşturur. Eğer eğitimci bunların hiçbirine sahi değilse, ne eğitimcinin yöntemi üzerine düşünmüşse, ne vermek istediği içeriğe vakıfsa yaptığı tek şey onlar üzerine formel olarak bir görev duygusu aşılamaya çalışmak olur, herhangi bir otorite sağlayamaz; tam tersine onlarda eğitim dolayımı ile karakter bozukluğuna yol açmış olursunuz.¹¹⁶

Akıllı insanın kendisi kendisinin yasa koyucusudur; iyiyi kötüyü, eğriyi doğruyu ayırt edebilme kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla ona bir takım yapay görev

¹¹⁵ bkz: Rousseau, Emile, s.85.

¹¹⁶ bkz: Rousseau, Emile, s.88.

etiği yüklemeye, bir takım görev kuralları yüklemeye gerek kalmayacaktır. Çocuğun yapmaması gereken şey ona yasaklanmamalıdır, emretmek, güç uygulamak da yerinde bir yaklaşım olmayacaktır. “*Yapmasına izin verilen şey yalvarmalara, ricalara gerek kalmadan özellikle de koşulsuz olarak verilmelidir.*”¹¹⁷ Koşullu olarak verildiği zaman çocuk karşısındakine bağımlı kılınmış olur. Bu, ince bir eğitimci yaklaşımı olarak vardır. Ayrıca çocuğun istemlerine karşılık verilen cevaplarda tutarlı, istikrarlı, ısrarcı olunması önemlidir. Hayır sözcüğü ağızdan bir kez çıktığında ebeveyn bunda ısrarcı olmalı, evet sözcüğüne dönmemelidir. Aksi halde, çocuk, burada bir keyfiyet olduğunu, hayır denilen şey evet de denilebileceğini, ayırım olmadığını görür. Eğer ısrarcı olunan durum ve koşul değişmişse, artık bir ve aynı şeye evet denilmesi gerekiyorsa bile ama çocuğu eğitmek için çocuğa bunun yalan olduğu hissettirilmemelidir. Çocuk her istediğini anında edinecek bir durumda yetiştirilmemesi gerektiğinden onun bu anlamda serbest bırakılmaması gerekmektedir. Serbest olmak, her istediğini yapmak Rousseau’ya göre özgür olmak değildir, keyfiliktir. Ona göre “*özgürlük iyi ayarlanmış olmalıdır*”¹¹⁸; ne yasaklarla eğitmek ne de tam olarak kontrolsüz bırakmak doğru değildir.

Rousseau en mutlu insanın en çok zevk alan insan olduğunu düşünür.¹¹⁹ Onun bu düşüncesinde Aristoteles’ in etkisi büyüktür. Aristoteles *Nikhamakosa Etik 10. Kitabın 6. Bölümü’nde* gerçekleşmiş yaşamın haz dolu olduğunu vurgular. Böylelikle yaşamın içeriği ve anlamı haz üzerine kurulmuş olur. Kısacası, haz alan insan mutlu olur, mutlu olan insan şimdiki zamanı akli ile yaşar ve şimdiki zamanı yaşayabilen insan mantıklı hareket eder. Mutluluk, haz almak, akıllılık, mantıklılık özgür bireyin sahip olduğu yetilerdir. O halde, özgür birey bütünlüklü kişiliğe sahiptir. Özü ile sözü ile bir olan, eyledikleri ile söyledikleri bir tutarlı olan bireydir. Bunun aksine eylemlerinde ve söylemlerinde bir başkasını referans almak, ona göre şekil almak, bireyin kendi hayatını yaşamasının önünde engeldir. Bir başkasının beklentisi üzerine yaşamak ‘barbarlık’ olur. Böyle bir insan özü ile sözü ile bir olmayan insandır.

Yukarıda özgür bireyin bütünlüklü bir kişilik olduğunu belirttik. Buradan hareketle, bireyin özgür olma sorunu üzerinde durulmalıdır. Kaufmann’ın *İnsanı*

¹¹⁷ Rousseau, Emile, s.89.

¹¹⁸ Rousseau, s. 90.

¹¹⁹ bkz.:Rousseau, Emile, s.70.

Anlamak kitabında özgür olma sorununu Kant'tan hareketle ele aldığı şu ifadeleri konuyu destekler niteliktedir:

“Eğilimlerimizi dinlemeyi, dilediğimiz denli uyumayı, dilediğimiz denli uyumayı, dilediğimiz denli sigara içmeyi ve istediğimiz her şeyi yapmayı bir kural, ya da giderek bir alışkanlık yaptığımız ve yalnızca öz-çıkar tarafından ya da, tek bir sözcükle, sağgörü tarafından denetlendiğimiz sürece, yaşamlarımızın Kant'ın patolojik çıkar ve varsayımsal buyrumlar dediği şey tarafından yönetilecektir. Ona boyun eğdiğim zaman, eğiliminin ya da, Kant'ın da dediği gibi, isteğimin nesnesinin kölesiyimdir.”¹²⁰

İnsan kendisini bilmeli, ona uygun olarak arzularını gerçekçi bir şekilde belirleyip güçlü bir iradeyle tüm yetilerini geliştirebildiği oranda geliştirmelidir. Bütünlüklü bir insan yetiştirme amacıyla olan Rousseau için, insanın sadece arzuları, iştahı yoktur, aynı zamanda ahlaki, duygusal yanı da vardır. Bu nedenle eğilimlerin karşılanması kişinin kendisini, doğal çevresini ve toplumu da düşünerek olmalıdır.

İnsanın arzuları ile yetileri arasında uyumluluğu kurmak durumu onu ‘gerçekçi insan’ yapar. O halde gerçekçi insan, mutlu olan insan olur. Bir insan tüm kapasitelerini ne kadar tam olarak geliştirebilirse o oranda mutlu olur. Eğitim sistemi kendi kendini bilen, gerçekçi insan yetiştirmelidir. Eğitim hayatında, meslek hayatında, sosyal hayatında insan yetilerinin farkında olduğu sürece arzularını yetileri oranında dengelemeyi bilmeli; diğerlerinin sözleri ve davranışlarını doğrudan uygulamaktan kaçınmalı ancak göz önünde bulundurmaktan da çekinmemelidir. Bu şekilde insan kendine has yaşar ve “neşe yaşı”¹²¹ ndan akıl yaşına doğru bir ilerleme olur. Ancak neşe çağını (çocukluğunu) yaşayamadığı sürece akıl çağında da akıllı olamaz. Akıllılık, çocuğun çocukluluğunu ona uygun bir şekilde yaşaması ile mümkün olur.

“İnsanın güçsüzlüğü nereden ileri geliyor? Gücüyle arzuları arasındaki eşitsizlikten. Bizi güçsüz kılan tutkularımızdır, çünkü onları tatmin etmek için doğanın bize verdiğiinden daha çok güç gerekiyor. Öyleyse arzularınızı

¹²⁰ Walter Kaufmann, **İnsanı Anlamak; Goethe Kant Hegel**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997, s.102.

¹²¹ Rousseau, Emile, s.68.

azaltırsanız, gücünüzü arttırmış gibi olursunuz; arzu ettiğinden daha fazlasını yapabilen bir insan gereğinden çok güce sahiptir; kuşkusuz çok güçlü biridir.”¹²²

Rousseau deneyime karşı olan bir filozof değildir. Ancak emprizmin deneyimi tek ölçü almasına karşıdır. Deneyim mutlaklaştırıldığında ulaşılan nokta, kör bir deneyimcilik olur ve insan mutsuz olur. İnsan doğal durumuna ne kadar yakın kalmışsa yetileri ile arzuları arasındaki mesafe o kadar az olur. İnsanın yetileri ile arzularının uyumluluğu gerçekçi insanı oluşturur. Dolayısıyla mutlu olmaya daha yakındır. Potansiyellerini gerçekleştirme konusunda gerçekçi yaklaşması onun kapasitelerinin altında yaşamamasını sağlayacaktır. Yaşamı mümkün kılan, zincir vurmeyen ancak ahlakın gerektirdiği sınırları bilerek yaşayan insan kendini ve çevresini tanıyan insandır. Ancak insanın fantezi dünyası sınırsızdır, gerçek dünya ise sınırlıdır. Bu ikisi arasında ilişkiyi iyi kurabilmek kolay olmayacaktır. Eğer insanın gerçek dünyanın sınırlarını genişletebilme gücü yoksa gerçekçi bir biçimde arzuların daraltılması gerekir. Eğitim sisteminin insana yaşama sanatını öğretmesi ile insanın “*vücut acıları ve vicdan acıları*”¹²³ çekmemesi amaçlanır.¹²⁴

Rousseau, bir varlık olarak insanın kendi kendini bilme durumunu alçak gönüllük olarak kavrar. “.... *Alçakgönüllü görünmekle övünmek için değil, doğal ve akla dayalı bir duyguyla davrandığı için her zaman en alçakgönüllü olacaktır.*”¹²⁵ Doğal ve akla dayalı olan bu duygu, insanın doyumsuz olmaktan kaçınmasına, gereksinimlerini kapasitelerinin üzerinde belirlememesine olanak sağlar ve bu onu alçakgönüllüğe götürür. Bunun ötesine gitmesi halinin sonu açgözlülüktür. İnsanın kendini, isteklerini sınırlaması kapasitesini sınırlaması anlamına gelmez. İnsanın istekleri kapasitelerini aşıyor, yani karşılayamayacak kadar çok oluyorsa, doğal sınırlarının ötesinde insan kendisinden bir takım beklentilere girdiğinde zayıf bir varlık olur; böyle bir insan mutsuz olmaya açıktır. Rousseau’ya göre, “*Yalnızca yaşamak isteyen insan mutlu yaşar; ...*”¹²⁶. İnsan kendisini, kapasitesini, kapasitesinin sınırlarını bilmemesi nedeniyle zayıf bir varlık olur, mutsuzluğu tırnaklarıyla kazıya kazıya inşa eder. Aksine kapasitesi eğer gereksinimlerinden fazla ise böyle bir insan

¹²² Rousseau, s.207.

¹²³ Rousseau, s.71.

¹²⁴ bkz: Rousseau, Emile, s.71-72.

¹²⁵ Rousseau, Emile, s.483.

¹²⁶ Rousseau, Emile, s.72.

güçlü bir varlıktır. Mesele, insanın her alanda potansiyellerini geliştirme yetisini sürekli ilerletmek çabasında olmaktır. Eğilimlerini keşfeden, kendini bilen insan kapasitelerinin gücü doğrultusunda hareket eder, yani akıllı bir varlık olur. Dolayısıyla dengeli istekleri ile insan fazla olanı istemeyecek, kendine yetebilecektir. Aklının ışığında, mutlu bir yaşam sürecektir.

Rousseau, insanın ölümlülüğünü keşfettikten sonra yaşamına bir anlam vermeye çalıştığını düşünür. Ölümü bilmeyen insan yaşamına anlam verme çabasında olmaz çünkü yaşam onun için sonsuz gibidir. Bilgili, aydın insan yaşama değer katan şeylerin ne olduğunu bilir. Öyleyse insan için doğru yaşamının koşulu aydın olmak yani dünyaya ve kendisine ilişkin mümkün en kapsamlı bilgiye sahip olmak olur.¹²⁷

4.2. ÇOCUĞUN GELİŞİMİNDE DENEYİMİN ROLÜ

Rousseau'ya göre, insan kapasiteleriyle doğar ama doğduğunda kapasiteleri henüz gelişmemiştir yalnızca potansiyel olarak vardır. Dolayısıyla, kapasitelerde deneyime dayalı bilgi yoktur; dış dünyada insanın tanıyabileceği bir ide, kavram da yoktur. İnsanın doğuştan getirdiği tek şey anlama becerisidir. Öyle ki, ruh kendi varlığının bilincinde dahi değildir. Yani bir 'ben algısı' bile yoktur. Bilgiden, algıdan yoksun bir insan vardır. Öğrenme becerisiyle, kapasitesiyle doğmak demek insana bu beceriyi veren organların gelişmesi demektir. Fakat bu organların biyolojik bakımdan gelişmesi yeterli değildir, bu gelişmeye deneyimin, gözlemin, algının, düşünmenin, bilginin eşlik etmesi gerekir. Bu iki durum birbirini şart koşar. İnsanın bütün duyu organlarının, hareketinin gelişmesi sadece fizyolojik değil aynı zamanda epistemolojik bir olaydır. Aksi taktirde insan, hareketsiz, algıdan yoksun, duyarsız olurdu. . Rousseau'ya göre insanın anlama becerisi olsa dahi, *“İnsanın zekası sınırlıdır ve bir insan her şeyi bilemeyeceği gibi, öteki insanların bildiklerinin pek azını bile tümüyle bilemez. Öyleyse öğretilmesi gereken şeylerde ve bu şeyleri öğrenme zamanında bir seçim yapmak gerekir.”*¹²⁸

İnsan ilk doğduğunda ben düşüncesine yönelmez; bunu bilerek, isteyerek, gözleyerek yapmaz; diyelim ki insan böyle doğdu o halde insan yetişkin olarak

¹²⁷ Rousseau, s.73.

¹²⁸ Rousseau, Emile, s.209.

dünyaya geldiğinde ben düşüncesine yönelirdi. Aslında bebek yetişkin oluncaya kadar ben düşüncesine yönelmez. Görme, işitme, tanıma, duyma, fark etme, nesneyi kendisine fark ettirme gibi bütün bu yetilerin hepsinin oluşması bir yerde bir bebeğin dünyaya geldiğinde bir ben düşüncesinin oluşmasına yönelmesinin önkoşuludur. Rousseau'nun ifadeleriyle, “*Ansızın oluşmuş bir insan ayaklarının üstünde de duramazdı; ...*”¹²⁹, çünkü henüz kasları gelişmemiş olurdu; kendisini ayakta dengede tutabilmesi için çok zaman gerekirdi. Fizyolojinin kendisinin de gelişmesi bir süreç meselesidir. Fizyolojik olarak dünyaya yetişkin gelmek bizi herhangi bir biçimde bir bebekmiş gibi dünyaya gelmiş olmak durumundan farklı kılmazdı. Bedenin gelişmesi ile bilincin gelişmesi arasında neredeyse doğrudan bir bağlantı vardır.

Başlangıç noktasının ne olduğunu bütün insanlar bilebilir; doğmak. Ancak ulaşılan son noktayı bilmek mümkün müdür? Zorunlu olarak deneyimlerin çokluğu ve gözlem ile bir farklılaşma olacaktır; Kaba bir şekilde insanın doğasını tanımlamak mümkün değildir; ama bu insanın doğasını reddetmek anlamına gelmez. Sadece her insandaki potansiyelin nasıl ve hangi yöne gelişeceği bilinmez. Eğitilecek kişi potansiyel olarak her şeye açık demektir.

Bu duruma pedagojik olarak bakıldığında, yaşamın düzenlenmesi bakımından, eğitim-öğretimin düzenlenmesi bakımından müthiş bir talebi içerir. Her insanı her şey olabilecek şekilde yetiştirmek gereklidir. İnsan ilerledikçe, kendi kararlarını verdikçe ne olacağına, kendisindeki doğanın nasıl şekilleneceğine kendisi karar verecektir. Eğitim onu her türlü karara açık yetiştirirken aynı zamanda kendi başına düşünen, kendi başına davranan birisi yapmalıdır ki kendi kararlarını kendisi versin. Diğer bir deyişle, insan ne olacaksa kendi eseri olacaktır. O halde, tüm çaba bu insanın önyargıdan uzak, güçlü, değişime açık bir ben olarak var olması için olmalıdır. Atılımda bulunabilmesi, denemekten kaçınmaması korkma, çekinme, güvensizlik gibi onu deneyimden uzaklaştıracak duygulardan uzak yetişmesi ile bağlantılıdır. İlk adımı atarken bu bireyin bu anlamda güçlü bir birey olması önem taşır. Yoksa bunları kullanmak için bir fırsatı olsa da değerlendirmekten kaçınabilir.

¹²⁹ Rousseau, s.43.

Rousseau açısından herkesin günlük hayatını şekillendirmek için kullandığı genel bilgi, bütün insanlarda vardır; ama insanlar bunu dikkate almaz, o bilgi insanı diğerlerinden farklı kılan değildir. İnsan daha çok farklılıklarıyla kendini belli eder; insanı diğerlerinden farklı kılan kendi bilgisidir. Genel bilgi çok daha geniştir; özel bilgi bilginizin içindeki çok az bir kısmı kapsasa dahi insanın üzerine yoğunlaştığı bilgi o bilgidir. Genel bilgi insanı birey olarak birey yapmaz; bilgi dağarcığı içinde çok fazla yer kaplar ancak bilgi farklılıklarıyla kendini belli etmektedir. Diğer insan ile farklı olduğunu gördüğünde orda farkındalık oluşur. Bilgi teorisi çıkar buradan: Bilgi idelerin birbiriyle kıyası yani benzerliği ve farkı üzerinden ortaya çıkar. Benzerlik üzerinden olan, farklılaşmadır. İşte o farktan dünya ortaya çıkar. Bilgi zorunlu olarak farklılaşmayı beraberinde getirir.¹³⁰

Rousseau için, acıyı hisseden insan acıya katlanmak zorunda olacağı durumun içine düşmez. Acıyı hissettiği zaman o, acıdan kaçınır. Öğrenci öyle yetiştirilmeli ki mümkün acıyı önceden hissedip acıya katlanacağı durumun içine düşmesin. Aktif öznenin kalması şarttır. Acıya katlanmada ise özne pasifleşir. Yaşamak, insanın varlığının bilincine vardırıan tüm parçalarını kullanmak, etkin olmaktır. Örneğin, yaşamak için ölümü engellemek gerekir. Başka bir örnek de kundaklamadır: Kundaklama, çocuğu hareketten alıkoyar, pasifleştirir. Onun özgürce hareket etmesini, doğal gelişimini etkiler. Bundan dolayı, Rousseau kundaklamaya karşı çıkar. Bu anlamda Rousseau, insanın doğal koşullarında yetişmesine vurgu yapar.

Çocuğun erken yaşta çevresini ve çevresindeki nesneleri ayırt etmesinin bir sonucu olarak onda çok erken yaşta seçim yapma kabiliyetinin gelişmiş olması gereklidir. Bu da ancak var olan nesnelerle birlikte, iç içe olması ile ilişkilidir. Çocuğun karşılaşacağı nesnelerle yapacağı seçimlerde bolca deneyim edinmesi önkoşuldur. Bu noktada eğitim alışkanlıktır meselesine tekrar dönülmüş olur. “*Deney derslerden önce gelir ...*”¹³¹ Eğitim başlamadan önce çocuğun deneyimleri çoktan başlamış olacaktır. Çocuk dış dünyaya yabancı yetişmemeli; her türlü güzel, korkutucu nesneleri; tuhaf, çirkin hayvanlar görmelidir. Ancak bu dış dünyadaki canlı ve cansız varlıklarla karşılaşmada alıştırma, yavaş yavaş çocuğa yaklaştırmak, kademeli olarak

¹³⁰ bkz: Rousseau, Emile, s.44

¹³¹ Rousseau, Emile, s.44.

tanıma şeklinde olmalıdır ki çocuk korkmadan, kendini çekmeden dış dünyayı tanısin, bilsin. Her gün bu nesneleri gören biri için artık korkunç nesne olmayacaktır.

Rousseau'nun eğitim anlayışı doğrultusunda, eğitimde nicel birikim ve nitel değişim bir bütündür. Dolayısıyla öğretmen çocuğa bilgiyi birden bir bütün olarak vermemeli, verilmek istenen bilgiyi parça parça vermelidir. Örneğin, çocuğa 100 rakamını birden veremezsiniz, 10 10 parçalar halinde başlarsınız. Hindistan'da insanlar kobra yılanları ile günlük hayatta sürekli beraber oldukları için insanlar onlardan korkmazlar, günümüzde bizler oldukça bu duruma yabancı olduğumuz için korkarız. Rousseau mümkün olduğu kadar çocuğun doğaya, doğada bulunan her şeye karşılık bir deneyim edinmesini ve bunun sonucunda alışkanlık edinmesini ister; gerek görerek, gerekse bizzat yaşayarak. Bir çocuk korkunç maskeyle ilk defa karşılaştığında duygu dünyasında korku yaşayacaktır (duygudan kaynaklanan bir korku); ancak yavaş yavaş onu bu duyguya alıştırdığınızda maskenin kendisi korkunç olmaktan çıkacaktır. Rousseau bir taraftan insanın iç dünyasına gönderme yapar, diğer taraftan da iç dünyası, dış dünyasına yavaş yavaş alışır ve bu alışmaya bağlı olarak insanın duygu dünyası şekillenir. Aynı zamanda ona dış dünyadaki bilgiyi parça parça, adım adım vermek gerekir. Basit işlemlerden hareketle daha karışık, kompleks işlemlere doğru ilerlemek esastır. Deneyimlerin çokluğu ile insanda bu etkilenmeler sonucu bir değişim söz konusu olacak, bu da tam olarak bize nicel nitel ilişkisini düşündürtecektir. Rousseau hem insana ilişkin hem de bilgiye ilişkin olan bu açıklama ile insanın öğrenme kapasitesi ve duygusal olarak alışma durumuna ilişkin bir açıklama yapmış olur. Çocuğun kendi başına deneyim edinmesine fırsat vermek önemlidir. Bu deneyimler onun belleğini, hayal gücünü aynı zamanda dış dünyaya karşı alışkanlığını geliştirecektir. Örneğin, çocukta mekân algısının gelişmesi için onu sık sık gezdirmek, mesafeleri, yönleri görmesini sağlamak, yer değişikliğini hissettirmeye özen göstermek gereklidir. Boyutlar, yakınlık, uzaklık çocuğun kendisini mekânda yönlendirmesine yardımcı olur. Çocuk hayatının bu ilk deneyimlerinde somu ve yaşayarak mekânı deneyimlerken bu oluşan mekân algısı beraberinde zaman algısını da onda oluşturacaktır. Mesafeyi bilince bunun beraberinde o mesafenin zamansal yakınlık ve uzaklığını da hissetmeye başlayacaktır.¹³²

¹³² bkz: Rousseau, Emile, s.46-47.

Çocuğun yaşayarak kazandığı ve öğrendiği diğer bir nitelik ise dilin kullanımıdır. Rousseau'ya göre, “Doğal ve tüm insanlar için ortak bir dilin olup olmadığı sorunu epeyce araştırıldı; kuşkusuz böyle bir dil var; bu da çocukların konuşmayı öğrenmeden önce konuştukları dildir. Bu, eklemli değildir, vurguludur, titreşimlidir, anlaşılabilir.”¹³³ Sözcüğün vurgusu, çocuğun duygusunun yansımasıdır; çocuk duygu üzerinden sözcüğün anlamını öğrenir; Rousseau bunu dil öğrenme olarak tanımlar. İnsanın yüzündeki ifade ve mimikler hislerin aynasıdır; gözler ise duyguların aynasıdır. Bu durum, insanın iç dünyası ile dış dünya arasındaki bağlantıda gözlemlenir. Ancak insan diğer canlı türleri gibi “organik tepkiler”¹³⁴ vermekle kalmamıştır.

“Öteki hayvanlarla karşılaştırıldıklarında insan yalnız daha geniş bir gerçeklik içinde değil, gerçekliğin yeni bir boyutu içinde yaşar. Organik tepkide bir dış uyarıcıya doğrudan doğruya ve hemen yanıt verilir; ikinci durumda ise yanıt geciktirilir. Böylesine bir gecikme ilk bakışta kuşku götürür bir kazanç gibi görünebilir.”¹³⁵ Ancak doğanın bir parçası olan insan kendi oluşturduğu simgesel dizgeler ağı ile artık doğal çevresini simgelerle dolu bir evrene dönüştürmüş olur. “Rousseau, “L’homme qui medite, est un animal deprave” (Düşünen insan yozlaşmış bir hayvandır) diyor. Yani organik yaşamın sınırlarını aşmak insan doğasının gelişmesi değil, yozlaşmasıdır.”¹³⁶

İnsanın doğayla olan ilişkisinde, diğer canlı türlerinin aksine, anlamlandırma (reflective) üzerinden bir ilişki vardır. İnsan bu ilişkiyi deneyimle kurar ve değiştirerek geliştirir.

4.3.AŞIRI DİKKAT: DÜŞKÜN OLMANIN GETİRDİKLERİ

Mümkün olduğu kadar çocukları serbest yetiştirmek, doğal çevrelerine alışmalarına yardımcı olmak gerekir. Bu alışkanlık doğal çevresine uygun olmalı ve bunun sonucunda çocukta bir ben düşüncesinin oluşması gözlemlenir olmalıdır. Doğal çevreyi ele alırken iki şekilde böler; bir çocuğun kendi yakın çevresinde nesneler, bir de daha geniş onu içine alan çevrede yırtıcı hayvanlar. Böylelikle insanın bütün

¹³³ Rousseau, Emile, s.48.

¹³⁴ Cassirer, İnsan Üstüne Bir Deneme, s.33.

¹³⁵ Cassirer, s.33.

¹³⁶ Cassirer, s.3

dünyaya, bütün dünyada var olan canlı cansız her şeye alışması kendisinde evrensel bir insan tasavvurunun oluşmasını beraberinde getirir. Bu oluşum bir başlangıç iken ve biz bunu bilebilir iken bunun gelişiminin nereye varacağını ise bilemeyiz. Bu oluşum, insanın kendisine ilişkin bir ben düşüncesi geliştirmesine olanak sağlar; bütün benlerin farklılığı ile nereye varacağı ise insanın aşamayacağı bir noktadır. Zihnin başlangıç aşamasında ilk hedef öz bilinçli bir ben yetiştirmektir. Biz onu serbest yetiştirmesek, zihin, yukarıda hedeflenen amacına ulaşamayacaktır.

*“Çocukların ilk gözyaşları onların yalvarmalarıdır. Eğer çocuğun ağlamaları, yalvarmaları dikkate alınmazsa çok geçmeden yalvarma buyurmaya dönüşme tehlikesi taşır.”*¹³⁷ Ebeveynler çocuğa yardımcı olmalı, onu görmezden gelmemelidirler. Ancak bu yardım etmenin çocuğa hizmet edici bir konuma gelmemesine özen gösterilmelidir. Bu nasıl mümkündür? Burada çocuğun ebeveyne bağımlı olma durumu, onun zayıflığı zaman içinde hizmet ettirmeye dönüştüğünde çocukta egemen olma, sözünü geçirme düşüncesi oluşur. Bir yerde tersine dönme ile büyük olan emir kuluna dönüştürülmüş olur. Ebeveynlerin hizmetlerinin yol açtığı bir durum olarak vardır; ebeveynler çocuğa yardım etme amacıyla yaklaşırken bir takım şeyleri yanlış yapıyordur; bundan dolayı çocukta yardım etme arzusu hizmet ettirme talebine dönüşür. Bu noktada doğuştan gelmeyen, doğal olmayan sonuçlarla karşılaşılır: Yardım etmeye dair duygunun, yükümlülüğün kötüye dönmesi çocukla ilgili değil ebeveynle ilgili, ebeveynin yanlış davranışından kaynaklanır. O zaman çocuğa nasıl yardım edileceği sorunsalı ortaya çıkar. Ebeveyn yardımı öyle bir yapmalı ki çocuk kendisine yapılan yardım sonucu kendisi kendisine yardım edebilmelidir. Çocuğun istediği bir şeyi ona götürerek değil çocuğu istediği şeye ulaşmasını sağlayıp, çocuğu ona götürmekte yardım etmek, buna uygun koşulları sağlamak yapılabilecek en doğru yardım etme biçimi olacaktır. Kısacası, çocuk yalvarmaya başladığı zaman, kendisine yardım edilmesini arzuladığı zaman ona öyle bir yardım edilmeli ki yapılan bu yardım sonucu arzuladığı şeyi kendi emeği, çabası ile elde edebilsin.

Konuşamayan çocuğun ağlamaktan başka yapabilecek bir şeyi yoktur; ağlamak onun dilidir. Ancak konuşmaya başladıktan sonra dahi çocuk ağlıyorsa bundan sorumlu olan artık çocuk değil ebeveyndir. Yani çocuğun ağırları ağlamasını

¹³⁷ Rousseau, Emile, s.50-5

gerektiren bir noktada değilse ancak çocuk hala bunu ifade etmek yerine ağlıyorsa bundan sorumlu olan ebeveyn olacaktır. Ebeveyn çocuğuna düşkün olabilir ancak gerektiği yerde disiplinli davranmayı ilke haline getirmelidir. Bunu davranışlarla ve sözlerle kararlı olduğunu göstererek, dik durarak uygulamak esas alınmalıdır. Çocuğun şımarmasına sebep olan, ihtiyacı olduğunda onunla ilgilenmek değil yanlış yaptığında ısrarına rağmen taviz vermek şımarmasına sebep olacaktır. Çocukta bu düşkün olma, ilgilenme durumunu doğal olarak kullanma eğilimi vardır. Ahlaki duygulara gelişmeye başladığı için, ilgi ve öz sevgi arasındaki fark henüz oluşmadığı için doğal olarak çocuk her şeyi edinmek ister. Bu noktada anne ve baba ortak bir duruş sergilemesi önemlidir, çünkü ikisinden biri taviz vermeye kalkıştığında çocuğu terbiye etme adına girilen yolda annelik ve babalık otoritesi kaybolmaya başlayacaktır. Çocuk bu durumda kendisi kendi için yasa koyucu olacaktır; kimi isterse seçme şımarıklığına kavuşacaktır

Ne çocuk her ağladığında yanına gitmeli ne de onunla ilgilenmeyerek ağlamasını beklemelidir. Kararlı davranmak için ağlamasını duymazdan gelerek boşuna ağlıyorsun diyerek konu kapatılabilir. Ancak Rousseau'nun "*Ağladığı sürece yanına gitmem; susar susmaz da koşa koşa giderim*"¹³⁸ ifadesi de ilgi eksikliğine götürme riski taşımaktadır. Bu nedenle, her bir durumda baştan bakmalı, çocuğun ağlamasının sebebini araştırmalıdır; ortada bir kurnazlık mı var? Yoksa çocuk acı mı çekiyor? Çocuğa bakmanın üzerinden gösterilen her ilgi onda şımarıklığa yol açmayacak düzeyde olmalıdır. Eğer acı çekiyorsa; yaşamın insana dayattıklarına karşı dayanabilme gücünün çocukta gelişebilmesi için ebeveynin çocuğun karşılaştığı zorluklara karşı verdiği tepki de önemli olacaktır. Bu tepki çocuğun panik olmasına, durumun abartılmasına karşı endişesinin artmasına sebep olmamalıdır. Buradaki ilke, çocuk ağladığı zaman ağlama nedenine bağlı olarak onu korkutmamak ve kendisinde doğal olarak oluşmuş olan korkudan kurtulmasına yardımcı olmaktır.

¹³⁸ Rousseau, Emile, s.65.

4.4. EĞİTİMİN AMAÇLARI

4.4.1. Akıllı Olmaya Eğitmek

*“Abbe’ de Saint-Pierre adamlara büyük çocuklar diyordu; karşılıklı olarak çocuklara da küçük adamlar denebilirdi.”*¹³⁹ Yetişkin insanlar sanki olgunmuş gibi görülür ancak bu biyolojik olarak büyük olma durumu onların olgun olduğunu göstermemektedir. Rousseau’ ya göre çocuklar aslında bizim sandığımızdan daha olgunlardır; onları ciddiye almalı, bir yerde olgun insanlar olarak görmeliyizdir. Rousseau,

*“Yaratılışıma uygun olarak, özgür, tanınmayan ve insandan uzak biri olarak kalsaydım iyilikten başka bir şey yapmazdım; çünkü yüreğimde hiçbir zararlı tutkunun tohumunu taşıyorum. Tanrı gibi görünmez ve kadiri mutlak biri olsaydım, onun gibi iyiliksever ve iyi olurum. İnsanları mükemmel yapan güç ve özgürlüktür. Zayıflık ve kölelik yalnızca kötülük doğurur.”*¹⁴⁰

der. Rousseau’ya göre, çocuğun yaşının getirdiği zayıflıklar kötülük olarak nitelendirilmemelidir. Eğer bir olay ve ya durum çocuğun yaşının potansiyelleri ile uyumlu ise ve çocuk bu olay veya durum karşısında eksik kalıyorsa çocuğun zayıf olduğu söylenebilir. Başka bir bir perspektiften, güçlü olma durumu ise kötülük değildir. Rousseau bu tezini tanrı bağlamında benzetme yaparak açıklar: Tanrı her şeye gücü yeten olduğu için insanlar ona yakarırken iyilik isterler. İnsanların tanrıyı kavrayabilmesinin sebebi onda iyi özniteliğinin olmasıdır. Bu öznitelik olmasa insanlar tanrıya kavrayamaz olurdu. Rousseau ilkesel olarak tanrının iyiliğinden hareket eder. Eğer herhangi bir biçimde tanrının kötü huyluluğunu kabul edildiğinde onun yarattığı her şeyi kötü olarak kabul etmiş olursunuz.¹⁴¹

Güçlülük ve iyilik ilkeleri arasındaki benzerlikte iki ilkenin birbirini şart koşması göze çarpmaktadır. Burada kullandığımız güç kavramı özgürleştirici bir yanı vardır. Toplum Sözleşmesinde ele alınan güç ilkesi ise Nietzsche’nin ele aldığı bağlamda kullanılır. Bu güç anlayışı diğerini köleleştirmeyi amaçlayan anlamdadır.

¹³⁹ Rousseau, s.51.

¹⁴⁰ Jean Jacques Rousseau, **Yalnız Gezenin Hayalleri**, çev. Hasan Fehmi Nemli, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.72.

¹⁴¹ bkz: Rousseau, Emile, s. 53.

Toplum sözleşmesinde de gücün bu olumsuz anlamı üzerine odaklanılır. Rousseau iç ve dış güçlere sahip ve hâkim olmak ile toplum olarak özgürleşme ilkesini esas alır. Bir kişinin diğerlerini köleleştirici anlamda güç istenci özgürlüğün kaybolması anlamına gelir. Efendi-köle ilişkilerini ortaya çıkaran güç istenci eşitliğin ve özgürlüğün kaybolmasına neden olur. “İlke bir kez belli olunca, doğanın yolundan ayrıldığımız noktayı açıkça görürüz; bu yolda kalmak için yapılması gerekeni görürüz.”¹⁴² Çocuktaki o iyilik eğiliminin akıl yardımı ile geliştirilmesi ve bir karakter biçimini alması gerekir. Bunu gerçekleştiren eğitimidir. Eğitim akıllı düşünmeyi öğretmelidir. Her insan akıl ile düşünür ama akıllı düşünmeyi kendi özniteliği haline herkes getiremezdir.¹⁴³

*“İnsan iyilik yapmakla iyi olur, bundan daha doğru bir uygulama bilmiyorum. Öğrencinizi kendi düzeyinde tüm iyi işlerle uğraştırın; yoksulların çıkarını her zaman kendi çıkarı gibi görsün; onlara yalnızca parasıyla değil, göstereceği özenle yardım etsin; onlara hizmet etsin, onları korusun; onlara kendini ve zamanını adasın; onların işadamları olsun, o zaman yaşamında çok soylu bir iş yapmış olacaktır.”*¹⁴⁴

Rousseau, çocuktaki iyilik eğiliminin gelişmesi için ona bunu teorik olarak öğretmektense yaşayarak öğrenmesi gerekliliği üzerinde durur. Bu doğrultuda, “En etkin olmaları gereken yaşta gençlere kuramsal bilgiler vermekle yetinildiğini, sonra da onların hiçbir deneyim sahibi olmadan ansızın toplumun ve işlerin içine atıldıklarını gördüğümde, akla ve doğaya aykırı davranıldığını düşünüyorum...” ifadelerini kullanır. Rousseau, çocuğun bu anlayışla eğitilmesine karşılık “eyleme geçme sanatı”¹⁴⁵nın önemi üzerinde durur. Ona göre, eylemi gerçekleştiren sadece eylemi düşünür, eylemi dışardan gören ise eylemin ahlakiliğini düşünür. Eyleyen insan, eylemi yaparken kendine soru sormaz ya öncesinde ya da sonrasında düşünür, sorgular ancak eylem hali devam ederken düşünme durumu olmaz. Bu eylemin doğasında olan bir özelliktir; insan eyleyken düşündüğünde eylemeyi durdurmuş olur.

¹⁴² Rousseau, Emile, s. 53.

¹⁴³ Rousseau, akıl kavramından ödün vermeyen, aydınlanmacılığı eleştiren ama ondan vazgeçmemiş bir filozofudur. Aydınlanmacılığın iç açmazlarını, çelişkilerini eleştirmiş ama bu eleştirelilik ondan vazgeçtiği anlamına gelmemektedir.

¹⁴⁴ Rousseau, Emile, s.343.

¹⁴⁵ Rousseau, s.342.

Diğeri ise gözlediği için eylemin üzerinde kanaatte bulunma olanağına sahiptir. Dolayısıyla, bir eylemin iyi ya da kötü olma durumunun yargısı eyleyene dışsaldır. Bir insanın başarısı da eyleme ara vermeksizin, gözleyenin kanaatinden bağımsız eylemi sürdürmekte ısrarcı olması ile mümkündür. Rousseau, *“İyilikseverliği eyleme dönüştürüp, başarılı ya da başarısız oluşumuza bakıp, bunların sonuçları hakkında fikir yürüterek düşünüyorum da, bir gencin zihninde geliştiremeyeceğimiz pek az yararlı bilgi olduğu kanısına varıyorum.”*¹⁴⁶ der. Dolayısıyla, eyleyen, eyleme yoğunlaşır ve eylemi sürdürürse başarılı olması olağandır. Rousseau’ya göre, eyleyenin genç biri olması bu başarılı olma olasılığını azaltmaz.

Bir şeyi oluşturan eylem yavaş olurken, yıkan – yok eden eylem daha çabuk olduğu için canlılığa daha uygundur. Çocuk bir yerde sürekli hareketli iken ve bu hareket durumunun yıkıcı olsa bile yapıcı olduğunu sanmaktadır. Bu yaşlıktan, yeterince olgun olmamaktan, deneyim eksikliğinden gelen bir bilinç yanılısaması durumudur. Belli bir olgunluğa erdikten sonra daha yapıcı olmaya başlar insan.”¹⁴⁷ Her sorunun çözümü kendi içerisinde. Etkin ilke, diğerlerini kendisine hizmet ettirme eğilimi olarak vardır. Bu etkin ilke çocukta mevcuttur ancak çocuk olduğu için aktüel hale getirememektedir. Onlarda doğal, içgüdüsel bir hükmetme eğilimi olsa bile daha az zararlı olurlar. Yani çocuk kendine hizmet edildiğini görse bile bunu sürekli kılamaz çünkü az gücü vardır. Akıllı düşünmeye başladığında, eğitildiğinde işte o zaman daha güçlü hale gelecektir.

Çocuğun istemiyle gereksinimi giderilir fakat zihninde o gereksinimi giderme tarzı kalır. Dolayısıyla çocuğun fantezisinde o gereksinimi giderme tarzı kendisini hükmedici olarak düşünmesine yol açar; fantezi asıl gereksinimin yerini tutmaya başlar. Gereksinim bir muhtaç olma durumudur fakat fantezisinde çocuk kendisini efendi olarak görür. Ancak insan olgunlaştıkça doğru ve yanlışın ne olduğunu, kendisinin nerede olduğunu ve nerede olması gerektiğini görür. İnsan nerede olduğu ile olması gerektiği yer arasındaki açığı da görecektir; aynı zamanda olması gerektiği yere ulaşmak için gerekli olan araçları da görecektir. İlkeyi bilmek önemlidir. Burada ilke çocuğa yardım etmek değil onun kendisine yardım etmesini sağlamaktır. Çocuklar

¹⁴⁶ Rousseau, s.347.

¹⁴⁷ bkz: Rousseau, Emile, s.53

güçlerini kullanmaları konusunda serbest bırakılmalıdır. Serbest bırakma ne hizmet etmeyi ne de her türlü yardımı reddetmeyi içerir; her iki durumda da çocuğun doğal gücü bastırılmış, engellenmiş olur. Oysa çocuğun kendisindeki doğal gücü keşfetmesi, onu kullanabilmesi için çocuğa yardımcı olunur. Çocuğa hizmet edildiğinde onun eksiklerini tamamlamış olmayarak aksine eksiklerinin daha çoğalmasına sebep olunmuş olur. Çocukluk belli bir eksiklik halidir, ancak ondaki potansiyelin gelişerek açığa çıkması, noksanlık durumunun giderilmesi ise eğitimin görevi olmuş olur.

Gerçek anlamda var olmayan, kaynağı olmayan arzu fantastik bir üründür aslında. Bu hayalin oluşmasına yol açılmaz ise her şeyin doğal akışında ilerleyecektir. Özetle bu bölümde 4 tane kural verdi Rousseau: *“Bu kuralların amacı çocuklara daha çok özgürlük ve daha az egemenlik tanımak kendi kendilerine daha çok yapmalarını ve başkalarından daha az şey istemelerini sağlamaktır.”*¹⁴⁸.

Çocuğun gereksinimini giderdikten sonra hala o ağlıyorsa ebeveynin dingin kalması önemlidir; çocuk ağlıyor diye onu yatıştırmak adına yapılan harekete devam edildiğinde çocuğu ağlamaya teşvik etmiş olunur çünkü siz yardımınızdan sonra canlı organizmanın acısı hemen dinmez beklemek gerekir, dingin kalmak bu anlamda önemlidir. Yani ebeveyn çocuğun ağlamaları karşısında dingin kalırken vermek istediği mesaj sanki kayıtsızmış gibi görünmektir. Ancak çocukla ilgili olmamak değildir bu, kaygı durumunu çocuğa hissettirmemek halidir. Ebeveyn çocuk ile aynı inat durumuna sahip ise yani çocuk inatçı anne-baba inatçı ise bir yol almak mümkün olmayacaktır. Ebeveyn kendi üzerindeki kontrolü sağlayamayarak, bağırma, öfkelenme, bunu tavırlarına yansıtma, şiddet uygulama gibi birçok yapmaması gereken şeyleri yapmış olur. O zaman ebeveyne gerekli olan inattan çok sebattır, sabırlı olmaktır. Onu sabırlı olmaya iten şey ise ne yapılması gerektiğini bilmek ve yapılan davranışın da doğru olduğunu bilmek ile olacaktır. Çocuğun ağlamasını engellemeye çalışırken usta olmalı, rol yapıldığını fark etmesini engellemelidir. Ebeveyn’de iyi rol yapma becerisinin gelişmesi bu anlamda önemlidir.

¹⁴⁸ Rousseau, Emile, s.54.

4.4.2. Doğallık ve Akıllılık Arasında Uyum

*“Doğaya göre yaşa; sabırlı ol, hekimleri de kov, ölümden kaçamayacaksın ...”*¹⁴⁹. Rousseau’nun mevcut tıp eleştirisinden hareketle, sağlıkla ilgili her türlü ihtiyaç bir çıkara dönüştürülmüş durumdadır. İnsanları sağlıklı kılarak ölümden korkmamalarını öğretmek yerine hekimliğin bir çıkara dönüşmesi durumu ile insanlar sürekli ölümle korkutulur. Bunu yaparak hekimler, insanları korkutarak, onları defalarca kez yaşarken öldürmüş olurlar. İnsan doğaya göre, doğal uzunluğunu kabul ederek yaşamalıdır; insanın ömrünü doğal sınırları aşarak uzatması mümkün olmayacak ancak bunun için çaba gösterirse ömrünün sonuna kadar ölüm korkusu nedeniyle hayatı yaşayamaz olur. Ancak insan cesur yaşamalıdır; ölüm korkusu insanın ölümünü hızlandırır. İnsan yaşarken defalarca ölmüş olur.

Doğanın getirdiği doğal sınırların farkında olmak, insanın bunun ötesinde bir arayışa girmemesi ise canlılığını sürdürebildiği oranda insanın mutlu yaşamasına olanak verir. Doğal olan bu sınır, doğanın yasasıdır. Onu ortadan kaldırmak, değişimini sağlamak mümkün değildir; mutlak olarak vardır. Doğada bir zorunluluk vardır, ancak insan aklı işin içine girdiği zaman herkes için aynı şey geçerli olmayabilir. Doğanın yasalarına aykırı davranıldığında insan yaşamı tehlikeye dahi girebilir. Aklın yasaları ihlal edildiğinde bu insanın hemen yaşamının sonu olmaz, aklın yasaları doğanın yasaları gibi kendini mutlak bir şekilde dayatmamaktadır. Aklın yasası değişkendir, içinde görelilik barındırır. Bu bakımdan diğeri ile kıyaslandığında mutlak değildir. Akıl yaşamın düzenlenmesinde doğanın ötesinde birtakım yasalar koyabilir. Fakat bu aklın getirdiklerinin uygulanması konusunda aklın kendisi kendisini mutlak olarak dayatmamaktadır. Esas mesele, doğallık ile akıllılığı birbiriyle uyumlu hale getirmektir. Aklın yasası doğaya uygun bir biçimde oluşturulduğunda, aralarında bir uyum olduğunda o zaman insan Rousseau’nun da dediği gibi “...son saatine kadar yaşar”¹⁵⁰.

İnsan içinde bulunduğu toplumda bir yaşam süreceksin ve bu toplum herkes için iyi olanı amaçlıyorsa en genel olan ve doğaya uygun olan yasa kurulmalıdır. Ayrıca bu yasa insanın özgürlük imkanını da içinde barındırmalıdır. Bu perspektiften,

¹⁴⁹ Rousseau, s.7

¹⁵⁰ Rousseau, Emile, s.73.

“Rousseau’nun eğitim programı toplumsal başkaldıran eğitip ortaya çıkarmaya yönelik değildir; tam tersine daha çok bir ortak varlığın (toplum) yurttaşını eğitmeyi amaçlamakatadır; bu doğaya uygundur, çünkü öncelikli özgürlük olarak bağımsızlık anlamında özgürlük kendisinin (yurttaş) koyduğu bir yasa çerçevesinde muhafaza edilmiş olmaktadır.”¹⁵¹

Hobbes’a göre bu akıl ile kurulabilir: *“Akıl, insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış şartlarını gösterir. Bu şartlara Doğa Yasaları da denilir.”¹⁵²*. Açıktır ki Hobbes, doğa yasalarını aynı zamanda aklın yasaları olarak tanımlar; insan, doğanın yasasını akıl ile kavrar. Thomas Paine’e göre *“akıl insanlığın büyük bir bölümünü etkiler ancak buna kıyasla cehalette aynı etkiye sahiptir. Aralarındaki fark akıl kendini dinler, cehaletse kendine söylenen her şeye boyun eğer.”¹⁵³* Rousseau aydınlanma çağıının hakim olduğu anlayış ile aklın ışığında olan bireyi merkeze alır. Bu bir yerde Rousseau da dâhil tüm aydınlanmacılık için geçerli bir yaklaşımdır. Ancak insanın akıllı bir varlık olması bir yerde aklını kötüye kullanma meyillini de ortaya çıkarabilir. Rousseau’ya göre, *“Yazgiya boyun eğme yasasını bize doğa getirir. Bu yasa ortadan kalkarsa, başka bir yasa ortaya çıkar ki bu da akıl getirir; ama pek az insan bundan yararlanmasını bilir ve bu yapay yazgiya boyun eğme hiçbir zaman birincisi kadar tam ve bütün değildir.”¹⁵⁴*. İnsan akli ile doğanın yasalarını ihlal edebilir. Yukarda da belirtildiği gibi, akıllılık ile doğallık uyumlu hale getirilmesi esas amaç alındığında bu olumsuz durum ortadan kaldırılacaktır; insanlar arasında ortaklık imkanı kurulabilecektir.

4.4.3. Özgürlüğe Eğitmek

Eğitim başkalarını kendi başına düşünmeye ve davranmaya mümkün kılan bir araçtır; ama hiçbir zaman için onları ne efendi ne de köle yapar, aksine amaç insanları özgürleştirerek, kendi ihtiyaçlarını karşılamada kendine yardım edebilmektir. Kendi

¹⁵¹ Günther Mensching, Rousseau, Junius Verlag GmbH, Hamburg, 2000, s.130, Almancadan Çev. Doğan Göçmen, “Das Erziehungsprogramm Rousseaus läuft nicht darauf hinaus, soziale Rebellen heranzubilden, vielmehr ganz im Gegenteil Bürger eines Gemeinwesens, das der Natur insofern entspricht, als die primäre Unabhängigkeit ald Freiheit unter einemselbst gegebenen Gesetz herhaltenbleibt.”

¹⁵² Hobbes, Leviathan, s.103.

¹⁵³ Paine, s.173.

¹⁵⁴ Rousseau, Emile, s.74.

emeği ile ulaştığı şey bir yerde çocuğun özgürlüğe ilk adımı olacaktır: Kendi başına düşünebilen, eyleyen bir insan olacaktır. Kendisini girişken, aktif bir özne olarak kavramasını sağlayacaktır. Eğitim ile çocuk hazırcılıktan uzakta bir emek sürecine girmiş olur. Aksi halde insan olarak onun doğasına bağlı olmayan birtakım tinsel sonuçlarla karşı karşıya kalınır: kasılma da dediğimiz, çocuğun doğal davranışının örtülerek gerilimin ortaya çıktığı durum oluşur. Ebeveynin yanlış davranışı sonucu çocukta sanki kendisini ebeveynin efendisiymiş gibi bilinç yansıması olur. Öğrenci bir şeye ulaşmak istiyorsa bunun için çabalamalı, emek harcamalıdır. Eğitim öyle ince bir çizgide yer alır ki ne çocuğu efendileştirmeli ne de köleleştirmelidir; çocuğun kendi başına düşünmesi, davranması gerektiği hem gösterilmeli hem de yönlendirilmelidir. Kendi başına düşünebilen, eyleyen bir çocuk ebeveynine daha az bağımlı olur; güçlenerek ebeveyni ile eşit kılınmaya çalışıldığında zayıflık duygusu da kalmayacaktır. Eşitlik ve özgürlüğün bir nevi çocuğun doğasında var olduğunu göstermiş olur Rousseau. Bu yönlerinin ortaya çıkmasına olanak verilen yerde insan hep iyi olma durumunu korur. Bu perspektiften zayıflık duygusu, bağımlı olma durumu çocuğu kötülüğe iter; güçlü olan çocuk daha özgür olacağı kendine yeteceği için kötülük durumunun ortaya çıkması da bir o kadar zor olur.¹⁵⁵

Rousseau'ya göre insan doğduğu andan itibaren birçok bağlarla örülmeye başlar. Bu hem gerçek hem mecazi anlamda ele alınabilir. Hareket serbestliğinin engellenmesi anlamında kundaklama işlemi bu bağların ilk nüvesidir. Mecazi anlamda ise bağlardan, zincirlerden bahsederken ahlaktan, gelenekten, çarpık bilinçten, yanlış inançtan kaynaklanan bağları kasteder.

Fizyolojik olarak eğitim doğru bir eğitimin en önemli parçasıdır. Vücut yapısının bozulma riski vardır, dolayısıyla fizyolojik olarak eğitim çocuğu güçlü ve estetik yapar. Eğitim aracılığı çocuğun fizyolojik gücü ve estetik görünümü olumlu yönde geliştirilmiş olacaktır. Eğitim çocuğun beden gücünü, uzuvlarını özgür hareket ettirebilme becerisini geliştirebilmesi adına önem taşır. Ancak çocuk ana rahmindeki kısıtlanmışlık ile doğduktan sonra, gelenekten, ahlaktan kaynaklanan bir “*cendereye sokulmuş*”¹⁵⁶ olur. Özgürlüğün engellenmesi başlangıçta biyolojik bir zorunluluğun

¹⁵⁵ bkz: Rousseau, Emile, s.54

¹⁵⁶ Rousseau, Emile, s.14

neticesi iken doğumdan itibaren geleneğin himayesi ile devam etmiştir. Kant ile aynı dönemin, Aydınlanma döneminin, etkilerini gördüğümüz Rousseau, insanın belirlenmiş bu zorunluluk alanından çıkarak özgürleşmesini aklın gücünde bulur. Kant, *Aydınlanma Nedir?* makalesinde bunu şöyle ifade eder: “*Dogmalar ve kurallar, insanın doğal yetilerinin akla uygun kullanımının ya da daha doğru bir deyişle, kötüye kullanılmasının mekanik bu araçları, erginleşme ve olgunlaşma için sürekli ayak bağı olurlar.*”¹⁵⁷.

Rousseau *Toplum Sözleşmesi*’nde insanlar arasındaki eşitsizlikten bahsettiği bir yerde, insanların doğaları gereği güç bakımından farklı olduğunu vurgular.¹⁵⁸ Eşitsizliğin sebebi doğal farkların ahlaki farklara dönmesinde saklıdır. Bu farklılık ister beden gücü ister zihin gücü olsun daha sonra insanlar arasında ahlaki farklara dönüşmektedir. Dolayısıyla toplum sözleşmesinin görevi, insanların doğal farklarını yok etmeden onların ahlaki farklılaşmalara yani hiyerarşik ilişkilere dönüşmesini engellemeyi amaçlar. Gelenek, görenek insanın toplumsal özgürlüğünü, çocuğun hareket alanını kısıtlayarak toplumsal ilişkilerin özgürlüğü yok edici bir işlevinin olduğuna işaret eder. Gelenek, görenek veya toplumsal ilişkiler iyi örgütlenmemişse insanlar arasındaki doğal olan farkların korunması zor olacaktır: Farklar bastırılarak özgürleştirilemez olur. Oysa Rousseau insanların benzer ve farklı olan yanları olduğunu ancak hiçbir insanın bir diğeri ile özdeş olamayacağını ifade eder. İnsanlar arasındaki hiyerarşiye, tahakküme, hükmetmeye yol açan farklar, insanın doğuştan getirdiği bir şey olmayıp içinde doğduğu toplumun onu köle veya efendi yapması söz konusudur. İnsanın mutsuzluğunun kaynağı da yine kendi eseri olmuştur ve insan yine kendi aklı ile mutluluğun mümkün olduğu bir insani yaşamı kurmak için çabalamalıdır. Kemal Bakır da Rousseau’dan hareketle bunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Rousseau, mutluluğun yolunu, insan aklının eşitsizlik yaratacak şekilde ilerlemesinde değil tam aksine eşitsizliği bertaraf etmesinde görür. Akıl, nasıl yapaylığı, eşitsizliği ve kötülüğü kurgulayıp uygar toplumu, onun bilim ve sanatlarını ortaya çıkardıysa –ki Rousseau’ya göre keşke hiç ilerlemese ve bu uygar toplum düzenini ortaya çıkarmasaydı- artık geri dönme imkanı

¹⁵⁷ bkz: Immanuel Kant, Seçilmiş Yazılar, çev. Nejat Bozkurt, Sentez Yayınları, İstanbul, 2015, s.312

¹⁵⁸ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.6-7.

kalmadığından, bu toplum düzenine ahlaki bir kavrayış kazandırmakla, insanı özgür kılmakla yükümlüdür.”¹⁵⁹

Açıktır ki, toplum için de oryata çıkan zincirler beraberinde acıları da getirir. Dolayısıyla, insan özgür ve mutlu olamaz olur. Buradan hareketle özgürlüğün kurulması ve korunması önemlidir,

“Kant’ın aydınlanma söyleminin farklı önceleyici bir okumasıyla ifade edilecek olursa; insanın aklını doğasına uygun bir şekilde kullanarak kendi suçuyla düşmüş olduğu kölelik durumundan yine aklını doğasına uygun bir şekilde kullanarak kurtulması, özgürleşmesi gerekmektedir.”¹⁶⁰

Özgürlük insana bu dünyada haz ve mutluluk dolu bir yaşamın olabileceğini gösterir. İşte eğitimin asıl amacı burada saklıdır: Haz dolu, mutlu bir yaşamın nasıl mümkün olduğunu göstermek. Brenkert’in *Marx’ın Özgürlük Etiği* eserinde yer alan şu ifadeleri Rousseau’nun bu görüşünü destekler:

“...arzuların, yeteneklerin ve becerilerin insanın öznesneleştiriminde ve öz belirleniminde olumlu rol oynadığında ısrar eder. Bizatihi insanın arzu ve ihtiyaçları, ne yabancı, ne de zorlayıcı ne de “iyinin yolunu” kesen güçlerdir. O halde, öznesneleştirimde kişinin belirli arzu ve ihtiyaçları karşılamak için eylemde bulunması olgusu, kişinin öz belirlenimini tehlikeye atmaz.”¹⁶¹ “O halde özgürlük ya da öz belirlenim kişinin arzu, yetenek ve becerilerinin karşılanmasıyla bağdaşmaz değildir. Bağdaşmazlık, bunların karşılanmaması halinde ortaya çıkar.”¹⁶²

Rousseau için eğitimin amaçlarına bakıldığında ‘güçlü bir birey’ yetiştirmek de bu amacı kapsamaktadır. Çocuğu güçlü kılmak ise onu özgürleştirmek anlamına gelir Dolayısıyla kendini kurarken birey fantaziden uzakta olan ile olmayanın farkındalığı ile hareket ettiğinde Marx’ın sözünü ettiği anlamda özbelirlenimi üzerinde bir kısıtlama olmayacaktır. Rousseau burada güç kavramını ona özgürlük kapasitesi

¹⁵⁹ Bakır, *Natüralist Eğitim*, Jean-Jacques Rousseau’da Eğitimin Toplumsal ve Ahlaki Temelleri, s.51-52.

¹⁶⁰ Bakır, s.52.

¹⁶¹ Brenkert, s.129.

¹⁶² Brenkert, s.132.

vermek bağlamında ele alır. Özgürlüğü mümkün kılmak meseledir. Özgür olmak için gerekli olan koşulların sağlanması gereklidir.

Rousseau'ya göre çocuğun yanlış ve doğrunun ne olduğuna dair bir değer yargısı oluşturmaya müsaade etmemek insanların eğitiminin yanlış noktasıdır. Çocuğun yanlış üzerine ceza verilmesi ise paradoksaldır, çünkü çocukta yanlış ve doğru üzerine bilme kapasitesi oluşmamış durumdadır, buna rağmen çocuk bilmediği şeyden dolayı ceza almaktadır. Çocuğun bu bilme kapasitesinin olması için onun deneyime açık olmasına olanak verilmesi önsel olmalıdır. Öğretmenin sözü geçer olması ile buyruk vermesi birbirine paraleldir. Buyruğu veren ise efendidir. O halde eğitim sistemi çocukları ya efendi ya köle yetiştirir; ya emreden ya da emre itaat eden olarak yetiştirir.¹⁶³ Bunun ise ortası yoktur çünkü perspektifsel olarak ortasının olması bu durumun yani efendi-köle ilişkisinin aşılması anlamına gelir. Efendi-köle ilişkisinin ötesinde bir ilişki biçimi ise özgür bireyler arasında kurulan bir ilişki biçimidir. Köleyi de efendiyi de özgür bireyler olarak yeniden kuran bir dönüştürücü eylem zorunludur. Köle olma durumu gibi efendi olma durumu da özgürlük içermemektedir, efendi de bu kısır sistemin içindedir. Efendi köleyi köleleştirdiği için varlığını ona bağlamış olur ve aslında farkında olmaksızın kölenin köle olarak varlığının kölesidir, bağımlısıdır. Köleyi köleleştirirken kendisini de köleleştirmiş olur; her ne kadar emir veren, tahakküm altında tutan olarak görünse de efendi de özgürlüğünü kaybetmiştir. (Not verme ile korkutma) Eğitim sistemi özgür kişilikler yetiştirmek yerine kişiliksizleştirme yolunda ilerler. Rousseau, insanda vücuda gelmiş doğada onun üzerine eğitim yoluyla yapılan değişikliklere, etkilere dikkat çeker. Bunlar iyi de olabilir kötü de olabilir. Çocuklara bu etkiler çok erken yaşlarda başladığı için onlar geçmişe dönüp baktığında hatırlayamaz olur ve kökenini bilemem ile kendisini hep öyleymiş gibi hatırlar: 'ben böyleydim, insanın doğası böyledir' der. Geçmişe ilişkin başlangıç bilgisi olmadığı için ezelden beri öyleymiş fikri oluşur insanda. Bu perspektiften hareketle efendi-kölelik, despotluk, kul olma insanın doğasında vardır, insan doğuştan getirir fikrine ulaşılır.

Freud yöneten ve yönetilen ayrımının doğuştan geldiğini ifade eder. Rousseau'nun aksine Freud'a göre bunun doğruluğu kaçınılmazdır. Freud kendisinden

¹⁶³ bkz: Rousseau, Emile, s.22.

önce gelen bu filozofun insanın doğasına ilişkin görüşlerini dikkate almadığı açıktır ve bu, onu oldukça geriye itmiştir. Sigmund Freud “*Uygarlığın Huzursuzluğu*”¹⁶⁴ adlı eserinde bunu konu edinir. İnsanın doğuştan köle, kul olma durumunun kabul edilmesi Freud’un insan anlayışı ile çelişmektedir. Freud’a göre insanın yaşamasının ilkesi haz ilkesidir. Haz ilkesi arzu ve isteklerin insanın özgürce karşılaması üzerine kuruludur. İnsanın doğuştan eşit olmadığı kabulü ile Freud bu hazların bastırılması durumunu da kabul etmiş olur. Freud süper egoyu eleştirir ama sonra da şunu savunur: süper ego egoyu bastırdığı için insan özgürleşemez. İnsanın içinde biriken, bastırılmış olan duygular, istekler vardır ama buna karşılık bunların özgürce karşılanması yani süper egodan kurtulmak mümkün değildir. Freud’un insana dair perspektifsel olarak karamsar bir bakışı vardır. Bir taraftan doğuştan geldiği iddia edilen ayrımları ve kültürü kabul eder ve insan bu şekilde insan özgürleşemez diyerek eleştirir, öte yandan bastırılmış kişiliğin özgürleşmesi gerektiğini savunur. Ancak ona göre bu insanın kaderinde vardır, kurtuluş yoktur. Kendi kendisiyle mantıksal tutarsızlığa düşmektedir.

Rousseau’ya göre hayal basit bir fantezi ürünü değildir, hayalin pratikte vücuda gelebilme imkânı vardır ve bu düşünce insanın hayatını dönüştürme gücüne sahiptir. Hatta Rousseau daha da ileri giderek hayalin, düşüncenin varlığı, hakikati belirlediğini söyler. Bu ifade aynı zamanda Rousseau’nun doğal determinizmi benimsemediğine de işaret eder. İnsan hayal gücünü maddi dünyada vücuda getirebilir. İnsan basit bir belirlenmişliğin, kaderinin kurbanı değildir, özgürdür ve bu olanaklı olduğu sürece bu yaşamı kendi iradesiyle inşa edebilir ve değiştirebilir güce sahiptir. Bu güç, Locke’un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* adlı eserinin konusu özgürlük olan güç bölümünde ifade ettiği Latince adıyla *dinamis* yani potansiyel olan anlamındadır. Bu bölümde; Locke’ un güç anlayışına yakın olan Rousseau, onu ‘özgürlük savaşçısı’ olarak görür. Bu bölüm ‘modern özgürlük manifestosu’ olarak da alınabilir. Ona göre insan iradesi özgür müdür? Üzerine yapılan tartışmalar yanlıştır; insan ya bütün olarak özgürdür ya özgür değildir. İrade, beden, akıl başka değildir; bütünlüklü bir insan anlayışı ve bir bütün olarak özgür olmak esastır. Düşünce özgürlüğü ile irade özgürlüğü, davranma özgürlüğü ile eyleme özgürlüğünden bağımsız olarak ele

¹⁶⁴ bkz: Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

alındığında bir anlam ifade etmez. Çünkü bir insana sen özgürsün demek ancak ona özgürlüğünü gerçekleştirmek için olanak vermemek tam olarak onun özgürlüğünü yadsımak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir insanı özgür kabul etmek ona aynı zamanda eyleme bakımından özgürleştirmek demektir. Rousseau’da birey güç sahibidir; güç sahibi bu birey özgürlüğe cesaret edebilen bireydir.

Locke’da özgürlük bir bütün olarak insanın özgür olma halidir; irade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü hiçbir şeydir. İnsan ya bir bütün olarak özgürdür ya da değildir. Yani insana düşünceni söyleyebilirsin denildiğinde aynı zamanda bu düşünceye özgü davranma koşullarının da sağlanması gerekir.¹⁶⁵

Bir insan eğer davranmıyorsa, hareket edemiyorsa aslında özgür değildir. Yürüyebilme gücü olmayan insan fiziksel olarak özgür değildir, mesele bu yürüyebilme gücünün onu özgür kılmasıdır. Hareket serbestisini insanın kendini gerçekleştirebilmesi anlamında özgürlüğe dönüştürebilmektir. Herkesin kendi gücünü, özgürleşme kapasitesini bir başka ben’ in kendi gücünü ortaya çıkarması anlamında engellememesi şarttır. Hatta diğerinin kendi gücünü ortaya çıkarabilmesi için teşvik etmek gerekmektedir. “Rousseau Toplum Sözleşmesi’inde politik toplum ile aile toplumunu kıyaslar: Genel anlayışa göre aileyi oluşturan anne, baba, çocuklar arası ilişkilerde baba evin efendisi çocuk ya da çocuklar halk olur.”¹⁶⁶

Yaygın olan bu inancı karşı çıkılır: Kral halk ilişkisinde sevgi ilişkisi değil tahakküm ilişkisi vardır ancak baba ile çocuğu arasında kurulan ilişki sevgi temeli üzerine kurulu olduğu için ortaya ne bir güç ilişkisi, ne de zorbalık çıkar. Bunun da ötesinde çocuğun kendini güçlendirmesine destek olmak, onu deneyimlere açık hale getirmek ebeveynin sorumluluğudur. Gerçek sevgi temeli üzerine kurulan ailede ise çocuğun ebeveynine bağımlılığı azaldığında dahi ilişkilerini gönüllü olarak sürmesi kurulan bağın gücüne işarettir.”¹⁶⁷

Bu bağlamda Rousseau aile içi ilişkilerin devlet ile karşılaştırılması geleneğine karşıdır. Yönetici, baştaki kişi ya da kişiler halkı kucaklayamaz: Platon’ un

¹⁶⁵ bkz: Locke, Güç İdesi Bölümü, s307.

¹⁶⁶ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.5.

¹⁶⁷ bkz: Rousseau, Emile, s.66.

döneminden başlayarak yöneticiler çoban olarak tanımlanır, halk ise sürü olarak tanımlanır. Bu çoban, sürü ayrımı kutsanır bir nevi. Platon çoban ile sürü örneğini verir: Çoban koyunu amaç edindiği için besler. Sofistler ise buna karşı çıkar çobanın (kral) amacı koyunu (halk) sadece beslemek değil, koyunu yiyeceği için ona fayda sağlayacaktır. Aslında yaygın inanın aksine kral-halk ilişkisinde sevgi yoktur tahakküm ilişkisi vardır. Dolayısıyla Rousseau egemenliğin bir yöneticiye ait olmasının ötesinde toplumun egemenliğini vurgular. Toplumdaki insanların bir araya gelebilmeleri, ortaklık oluşturabilmeleri yönünde bir eğitim verilmelidir. (öznelerarasılık)

“Çocuklara kendi kendilerine daha iyi öğrenebilecekleri şeyleri öğretmek ve yalnız bizim öğretebileceğimiz şeyleri unutmak gibi öğretmeye ukalaca aşırı bir düşkünlüğümüz vardır.”¹⁶⁸ Açıktır ki öğretme yöntemi bakımından öğrenen kimse kendi başına daha iyi öğrenebilir. Çocuğa ne öğrenmesi gerektiğini değil nasıl öğrenmesi gerektiğini öğretmek gerekir. Öğretmenin görevi çocuğun öğrenmesini öğretmek, öğrenme sürecini yönetmektir. Aksi taktirde, çocuk, öğretmenin öğretmiş olduğu ne ise onu ezberler ve sürekli onu tekrarlar. Her bir durumu ayırt etmeden, farkına varmadan aynı şeyleri tekrarlamış olur. Toplumda yaygın olan ezberciliğin de temeli burada yatar. Eğer çocuğa nasıl öğrenmesi gerektiği öğretilirse her durumda yaratıcı bir şekilde nasıl düşünebileceğini ve nasıl davranabileceğini bilebilir.¹⁶⁹ Bu durumun, Descartes’in felsefesinde şöyle bir kaynağı vardır: Filozofun görevi insanlara ne düşüneceklerini değil nasıl düşüneceklerini öğretmektir. Teologlar neye inanacağını ve ne yapacağını söyler insana; tanrı birdir, her yerdedir. İnsan bunu alarak ezberler ve her zaman bu kalıbı tekrarlar. Bu şekilde her durumda kendi başına düşünebilen ve davranabilen biri olamaz; özgür olamaz. Eğitim sisteminin en temel görevi insanı özgürleştirmek olur: Başkalarına bağımlı olmaktan kurtulup kendi başına öğrenmeye devam eder ve bu öğrenme durumu ömür boyu süren bir etkinlik olarak var olur. Bir nevi öğrenci ömür boyu kendi başına düşünmeye ve davranmaya yetiştirilir. Bu durum tam olarak aydınlanmanın şiarı olan “*Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesareti göster*”¹⁷⁰ sözünün gerçekleşmesi demektir. Descartes’ten itibaren

¹⁶⁸ Rousseau, Emile s.67.

¹⁶⁹ bkz: Rousseau, Emile, s.28

¹⁷⁰ Kant, Seçilmiş Yazılar, s.311.

Aydınlanma döneminde bu fikir hâkim olmuştur. Descartes “*cogito ergo sum*” a yani “*düşünüyorum öyleyse varım*”¹⁷¹ sözü ile düşünmeye devam ettiği sürece var olurum sonucuna ulaşmıştır. İnsanın düşünmesine yapılan vurgu, insanın hem varlığının garantörü hem de kendisini tanımasının garantörü olmasındadır. İnsanın kendisini tanımasının önkoşulu ise kendi ben’ ine yoğunlaşabilmesidir. Bunu en iyi yapanlar kuşkucular olarak bilinir.

Antiklerin en kapsamlı kavramı mutluluktur. Antikler mutluluğun koşullarını araştırırken modernler özgürlüğün koşullarını araştırmışlardır. Modernlerin özgürlük kavramı antiklerin mutluluk kavramını içerir, dolayısıyla mutluluğun gerçek anlamda mutluluk olup olmadığını bilmek için mutluluğun insanı özgürleştirip özgürleştirmedigine bakmak gerekir. Aynı şekilde özgürlüğün de gerçek anlamda özgür edip etmediğini anlamak için mutlu edip etmediğine bakmak gerekir. Bu iki kavram birbirini destekler ama kapsam bakımından özgürlük kavramı daha kapsamlıdır. “Rousseau’ya göre insanı toplum halinde kendi kendisinin efendisi yapan “*manevi*” özgürlük idi. Çünkü salt isteklerinin itisine uymak kölelik, kendimiz için koyduğumuz yasalara boyun eğmekse özgürlüktür.”¹⁷² Bireyin kendi isteklerinin ötesinde onu çevreleyen toplumun, politik iktidarın da istek ve beklentilerinden uzakta olmak esastır.¹⁷³

“Hiç kimse (*de jure* ya da *de fact*) başka birinin iradesine tabi olacağı, davranışlarından dolayı başka biri tarafından sorumlu tutulacağı, başkalarına hesap vereceği bir ortama doğamaz. Her birimiz, aslında yalnızca kendimize hesap veririz, kendi hareketlerimizin egemen yöneticisiyizdir, başka hiçbir kimseye karşı borçlu ya da sorumlu değilizdir.”¹⁷⁴

Modernler özgürlüğe antıklere kıyasla daha düşkündür, çünkü bir ortaçağın getirdiği bir sıkıntıdır. İnanan insan mutludur o halde özgürdür. Tanrıya olan inanç bir mutluluk önkoşulu olur. Antikçağda aranan mutluluğun ortaçağda kaybolduğu görülür çünkü mutluluk olarak sunulan şeyin aslında insanı baskılayan bir rejim olarak

¹⁷¹ Rene Descartes, **Metot Üzerine Konuşma**, çev. Afşar Timuçin, Yüksel Timuçin, Sol Yayınları, İstanbul, 1994, s.5.

¹⁷² Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.19.

¹⁷³ Kant’ın etkisi açıkça görülür!

¹⁷⁴ Dent, s.263.

ortaya çıktığı görülür. Modernlerin bu deneyiminden hareketle aslında herkes en büyük despot bile kendi rejimini mutluluk rejimi olarak sunabilir. Felsefi olarak bunun önüne geçebilmek özgürlük kavramını inşa etmek önemlidir. Mutluluğun kıstası olarak özgürlüğün inşasına bağlı olacaktır. Aksi takdirde en despot rejimler belirtildiği üzere kendini mutluluk rejimi olarak sunacaktır. Buradaki mesele sadece özgürleşmek yani güçlenmek değil insanların “güçlendikçe bu gücü yönetecek bilgileri de gelişmesi”¹⁷⁵ dir. Özgürlüğün yönetilmesi gerekliliği aslında özgürlüğün bir sanat olduğunu gösterir. İnsanlar özgürleştikçe özgürce yaşamının sanatını öğrenirler. Brenkert’in aktardığı gibi:

“Marx, insan özgürlüğüne, “doğru bireyselliği kuran olumlu güç” der. Buradaki “doğru bireysellik” hemcinsleriyle tam ve etkin iş birliği yaparak, doğayı tamamen denetime alarak, güçlerinin ve ihtiyaçlarının zirvesine çıkan insandır. Özgür etkinlik bu türden güçleri sağlayan etkinliktir ve o halde özgürlük, insanın insani güçlerini gerçekleştirmesinin koşuludur; kısıtlamanın yol açtığı yokluğun ötesine geçer, insanın bütün potansiyellerinin etkin bir biçimde açığa çıkmasını sağlar.”¹⁷⁶

Bu şekilde insan kendini tanımaya, kendi benliğini kurmaya başlar. Bu bütünlüklü bir kişiliğin inşasının haberidir.

İnsanın benliğinin bu oluşma aşamasında bellek oldukça önemli bir yer tutar; insanın yaşantıları ve bun yaşantıların onda oluşturduğu bütün değerler onda, bellekte saklıdır. Rousseau bu noktada belleği kimliğin oluşumunda etkisi üzerinde durur. Ancak “kimlik”¹⁷⁷ kavramı statik bir kavramdır, onun yerine kişilik kavramını almak yerinde olur. Kişilik sürekli oluşan, dinamik bir şeydir; kimlik ise bir durum belirlemesidir, değişmeyen bir kim olma durumudur. Bu durumda kalmak ve onu değiştirmemek çabasında olmak insanı özgür yaşama, mutlu yaşama, değişime açık olma gibi birçok insanlık durumunda uzaklaştıracaktır. Ancak eğitim sisteminin amacı tam da bunun karşısındadır yani insana direk bir şeyi sunmadan içinde bulunduğu her durum ve koşulda nasıl davranması gerektiği becerisini kazandırmaktır. Öğrenmesini öğrenen insan içinde bulunduğu her durumda nasıl davranabileceğini kendi aklıyla

¹⁷⁵ Rousseau, Emile s.67.

¹⁷⁶ Brenkert, s.121.

¹⁷⁷ Kimliğin Rousseau için önemi ne bkz: Rousseau, Emile, s.67.

tartarak, vicdanen yargılayarak bilir. Yani be eğitim sisteminin yetiştirdiği bireyler şimdiki zaman odaklıdır. O halde şimdiki zaman odaklı olmak demek mantıklı ve özgür olmak demektir. Yaşam şimdiki zamanda yaşanır; ne geçmişte ne de gelecekte yaşam yoktur. İnsanlar gelecek uğruna bugünden, yaşamaktan vazgeçerler veya geçmişin izinde bugünü pişmanlıklarla geçirirler. Ama yaşamazlar, böylece yaşayamadan ömür biter. Rousseau bunu “*barbarlık*”¹⁷⁸ olarak niteler. Toplumsal yaşam öyle bir örgütlenmelidir ki insanlar yaşamlarını şimdi ve burada yaşayabilsinler. Toplumsal sistem buna olanak sunmadığı zaman insanlar hayatlarından kısarak çocuklarını okutacak, böylece insanlar şimdiki zamanı yaşayamayacaktır. Çocuğunun mutlu olacağı gerçeği ile mutlu olsa da kendisi bu mutluluğu yaşayamaz. O halde eğitim sistemi mutlu yaşamının nasıl olacağını öğretmelidir. Mutlu bir yaşam insanın zevk aldığı bir yaşamdır ama bu kör bir zevk veya hazcılık anlamına gelmemektedir. Herkesin özgürlüğünün ve mutluluğunun birbiriyle uyumlu olduğu mantıklı bir yaşam amaçlanır. Nasıl ki özgür olmak bir sanat ise mutlu olmanın da bir sanat olduğu görülür. İnsanlar var olmanın zevkini, kendi yaşamlarını yaşama olanağını bulmadığı sürece yalnızca kendileri değil başkalarının da acı çekmelerini beraberinde getirir.

İnsanlar bugün ilkesel olarak ne yüzyıl öncesi gibi ne de yüzyıl sonrası gibi yaşama olanağı bulamazlar. Bu yönde bir ısrar - insanın şimdiki zamana uygun hareket etmemesi - onu kendi çağını kavrama becerisinden uzakta tutacaktır. Eğitim insana kendi çağını kavrama becerisi kazandırır ve böyle insan özgürce yaşamdaki yerini belirleyebilecektir. Bunun gerçekleşebilmesi için ona tüm toplumsal alanların kendi yerini özgürce belirleyinceye kadar açık olması gerekir. Her bir insanın kendi çağında anlamlı yaşayabilmesi için kendi çağını düşüncede kavraması gerekir. Bunun için güçlü bir felsefi bakış gerekecektir. O halde ulaşılan noktada, eğitim sisteminin filozoflar yetiştirmesi beklenir.¹⁷⁹

İnsan toplumu kendi düşünce ve davranışları bakımından otorite olarak almamalıdır aksi takdirde kendini yadsır. Her durumda kendi aklı ile yargılamalı, kendi vicdanıyla davranmalıdır; bu şekilde özgür olmanın imkânını gerçekleştirebilir. Kendi aklını kendi aklının yargısıyla değerlendirmeli, kendi vicdanının terazisiyle

¹⁷⁸ bkz: Rousseau, Emile, s.67.

¹⁷⁹ bkz: Rousseau, Emile, s.70.

tartmalıdır. Dolayısıyla genel geçer olanı her zaman için genel geçer olarak basit bir şekilde üstlenmemeli kendi açısından yorumlayarak onu aşmalıdır. Çocuğun bu durumu aşması, özgür olması için önkoşul, çocukluk çağında zorunlu olarak oluşan otoriteleri kendi içinde, zihninde yıkmaması ona öğretmektir. İnsan bilinçli olarak bu önyargıları çocuğa yüklemese de hayatın doğal akışı içinde çocukta zorunlu olarak oluşur. İnsan çocuğa bir taraftan kendi değerlerini dayatırken aynı zamanda belli bir yaşa geldiği zaman yani belli bir akıl yetisi geliştirdiği zaman tam da insanın ona öğretmiş olduğu tüm değerleri yıkarak o değerlerin üzerine kendi değerlerini oluşturması için gerekli olan eğitim verilmelidir. İnsanı özgür olmaya yetiştirmek bu demektir. *Descartes Yöntem Üzerine Konuşma* eserinde Rousseau' nun bu yaklaşımını benimser:

“insan doğduğunda belli bir yaşa kadar zorunlu olarak annesinin, babasının, öğretmenlerinin kendisine öğrettiklerini öğrenmek zorundadır. Bu gerçekleşirken birçok önyargılarla, yanlış şeylerle beslenir. Dolayısıyla insan belli bir yaşa gelip kendi aklını kullanmaya başladıktan sonra kendisine öğretilen her şeyi sorgulayıp kendisini yeniden kurmalıdır.”¹⁸⁰

Yeniden kurmanın çocuğa bir yetenek olarak eğitim aracılığı ile öğretilmesi gerekir. Kendi başına düşünen ve davranan insan yetiştirmek ile insan olgunlaştıkça toplumun kendisi üzerinde doğal veya bilinçli olarak oluşturmuş olduğu otoriteyi yıkar, bağımsızlaşır. O halde eğitim insana özgür olmayı öğretir. Kendini özgür olarak kurabilmek bir nevi insan olmak anlamına gelmektedir.”¹⁸¹

İnsan olgunlaştıkça insan olur çünkü çocuk kendi ihtiyaçlarını yalnız karşılayamaz, zayıftır ve çocukluk çağının getirdiği bu zayıflık ile çocuk anne, babaya bağımlı olur. Bu durumu doğa, çocuğun anne, babasına bağımlılığı ile dengelemiştir. Ancak diğerine olan bağımlılık kölece bir şeye dönüşme riski taşır. Çocuğun ebeveynine bağımlı olması köle olması durumunu beraberinde getirmemelidir. Aynı şekilde yasalar ve toplum da insanı kendisine bağımlı kılması sebebiyle onları olgun insanlar olmaktan alıkoyar. O halde çocuk olmak, yetişkin olmak yaşla bağlantılı olmayarak olgunlaşma ile ilgilidir.

¹⁸⁰ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.25.

¹⁸¹ bkz: Rousseau, *Emile* s.76-77.

4.4.4. Ahlaklılığa Eğitmek

Bu bölüm öncesinde eğitimin amaçları arasında akıllı olamaya eğitmek ve özgürlüğe eğitmek bölümleri üzerinde duruldu. Son olarak eğitimin üçüncü ereği olan ahlaklılığa eğitmek bölümü üzerinde durulacaktır. Rousseau'ya göre ahlak eğitimi söz konusu olduğunda olumsuz bir eğitim uygulanabilir. Çocuğa yaşamının daha ilk dönemlerinde birtakım ahlak kuralları öğretmenin aksine ona bu kurallara mağruz bırakılmadan gelişimine uygun olarak yaklaşılmalıdır.

“Emile hep tek başına kalmak için dünyaya gelmemiştir. Toplumun üyesi olarak, topluma karşı görevlerini yerine getirmelidir. İnsanlarla birlikte yaşamak için yaratıldığına göre de, insanları tanımalıdır. O genel olarak insanı tanıyor; geriye bireyleri de tanıması kalıyor.”¹⁸²

Burada derin bir felsefe yatmaktadır: Çocuk yaşamının ilk değerlerini Rousseau'nun ifade ettiği gibi, bireyleri (diğer ben) tanıyarak oluşturmaya başlayacaktır. Çocuğun ilk değerleri diğerlerinden öğrenerek edindiği değerlerdir. Ne var ki Rousseau, Emile'i, öğrencisini bu şekilde yetiştirmekten uzaktadır: *“Rousseau'ya göre, ilk etapta yozlaşmış bir toplumdan çocuk soyutlanmalı doğal ortamında, doğayla yüzleştirilerek yetiştirilmelidir.”¹⁸³*

İnsanın değerleri; estetik değerleri, ahlaki değerleri gibi insan davranışlarını ilgilendiren tüm değerlerin kaynağının diğer insanlar olduğu görölmektedir. Dolayısıyla diğer insanın değerlerimizin kaynağı bakımından ontolojik olarak öncelikli bir statüsü vardır. Çocuğun kişiliği de anne ve babasının değerlerinden hareketle şekillenecektir. Çocuğun kendi başına davranma durumu, ancak diğerleri üzerinden kazanmış olduğu değerler belli bir seviyeye ulaştıktan sonra olacaktır. Burada özneler arası bir durum vardır. 20.yüzyılda hâkim olan özneler arası teoride ben ve diğer ben yan yana durur. Levinas, Husserl, Habermas gibi filozoflar ise ben ve diğer ben'i özneler arası kurarlar ama aynı zamanda ben ve diğer ben arasındaki ilişkiyi ontolojik olarak belirler. Hangisi ontolojik olarak öncelikli statüye sahiptir? Çocuğun var olmasında, varlıkta vücuda gelmesinde diğer ben'in yaratıcı işlevi vardır; yine aynı şekliyle değerlerinin oluşmasında da diğer ben'in işlevi büyüktür. Diğerinin

¹⁸² Rousseau, Emile, s.465.

¹⁸³ Bakır, Natüralist Eğitim, Jean-Jacques Rousseau'da Eğitimin Toplumsal ve Ahlaki Temelleri, s.67.

davranışlarında ortaya koymuş olduğu değer çocuğun davranışlarının ölçütü haline gelir; çocuk aklını kullanmaya başlayınca kadar bunlara öykünecektir ancak aklını kullanmaya başladığında elbette çocuğun bunu aynı şekliyle alıp uygulamasının aksine eleştirel bir tavır alabilecektir.

‘Ben’den hareket edenlere yöntemsel bireyciler, ‘Diğer Ben’den hareket edenlere ise epistemolojik gerçekçiler denilir. Descartes yöntemsel bireyci olarak benden hareketle diğer benlerin varlığına ulaşır; Rousseau ise diğer benin dolayımıyla kendi ben’ine ve diğer benlerin varlığına ulaşır. Bu yaklaşım toplumsallığı, kader ortaklığını içerir; öteki ise benden hareket ettiği zaman kendi ben’ ini diğer benlere empoze etme durumu oluşur. Güçlü olan bunu, kendisinde hak olarak görür ve uygular. Rousseau tam da bu yaklaşımdan dolayı “..... *kaba güç bir hak yaratmaz...*”¹⁸⁴ der. Açıktır ki, güçlü olanın hakkı hak değildir. Güçlülük fiziksel bir şey iken hak özgürlükle ilgilidir. Eğer “ben” in varlığında biyolojik olarak vücuda gelmesinde aynı zaman değerler bakımından da “ben”i var eden “diğeri”dir. O halde, ben’ in özgürlüğü meselesinde ben ne kadar kendi özgürlüğünü amaçlıyorsa diğeri de özgürlüğünü amaçlamak zorundadır. Yani diğeri de özgürlüğünü amaçlamadan ben’ in kendi özgürlüğünü kurması mümkün olmayacaktır. Bu açıklama halinin gittiği yer, ya hep beraber özgür olmaya ya da hep beraber özgür olmamaya varacaktır. Güçlü olanın hakkı temel alındığında buradan hak çıkmaz, efendi-köle ilişkisinde olduğu gibi herkesin kendisini diğeri empoze etme durumu çıkar. Hobbes gibi “*herkes herkesin kurdudur*”¹⁸⁵ diyerek sonuca ulaşılmış olsaydı insanın kendisinin de kurt olduğu bir durum oluşacak ve bu durum insanı öznelararası kurulması ihtimal ilişkiden uzaklaştıracaktı.

İnsanın değerlerden uzak bu durumunun vahametini göstermek için ilk değer kurucusu ve taşıyıcısı olan anne hatırlatılır. Anne, ben’i vücuda getirir, onu var eder; dolayısıyla diğeri (anne) olmadan ben’ in de var olması mümkün olmayacaktır. İnsanın kendini bütünlüklü bir kişilik olarak kurmada anne ve diğer benlerin etkisi ortadadır. Diğeri de davranışlarında sergilemiş olduğu değeri içselleştirecektir; artık diğeri de davranışlarında sergilemiş olduğu değer ben’ in hafızasına girmesi ile onun bir parçası

¹⁸⁴ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.7.

¹⁸⁵ Hobbes, De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri, s.1.

olur. Bir başkasının değeri olduğu gibi değil eleştirel olarak alınmış olsa hatta ben onu eleştirse, yanlış bulsa dahi bu ben'in hafızasına girmiş olur. Dolayısıyla artık o ben' in değerler sisteminin bir parçası olur. İnsan kendisini var eden değerler ile yaşamadığı sürece anlamsız, yalnız ve kendisini, çevresini bilmeden sadece var olacaktır. Bunun anlamı sorgulandığında “ya hep beraber özgürüz ya hiç özgür değiliz” sonucuna ulaşılır.

Doğal yaşam koşullarından uzaklaştığı, doğaya yabancılaştığı için kentler özgürlük, zorunluluk gibi sınırları kaybeder. Köylü çocuğu ise doğanın sınırlarını kendi hissedip, yaşadığı için davranışlarında ne zaman, nasıl davranacağı konusunda kentliye göre daha emin olur ve aceleci olmaz. Kentte sürekli bir rekabet vardır; köylü çocuk ise doğal naifliğin getirdiği bir yavaş olma halindedir. Amaç köylü çocuğunu kentli çocuk karşısına almak, onu yüceltmek değildir. Kentlerdeki yaşam tarzı doğaya yabancılaşmıştır; Rousseau tam da bu noktadadır. Kendisinden önce gelen Sokrates ve Platon gibi ahlakın temeline bilgiyi yerleştirmemiş ahlakı vicdan kaynağına bağlamıştır. Eğer ahlaklı olmak için bilme durumu kıtas alınsaydı insan uygar durumda bilme alanının gelişmesine eş zamanlı olarak ahlak sahibi olur denilebilirdi. Ancak, “*Yapay ve yanlış olana karşı, aklın doğru olarak yapacağı şey doğaya yakınlık ve uygunluktur.*”¹⁸⁶. Natüralizmi reel anlamda ele alan Rousseau tarafından doğa, ahlaklı ve özgür bireyler olabilmenin bir kaynağı olarak vardır. İnsan aklını doğaya egemen olmak ve onu denetim altına almak için kullanmanın ötesinde, doğanın düzenini anlamak ve ona uygun bir yaşam sürmek için yetkinleştirmelidir.

Akıllılık aklı kullanmak ile ilgilidir, iyilik ise ahlaken kullanılır. Aklını kullanabilen gerçeği kavrayabilen demektir, iyiliğin ne olduğunu kavrayabilen ise ahlaklılığın ne olduğunu kavrayabilen demektir. Rousseau'ya göre, iyi ile kötü tanımını insana yalnızca akıl verir; özgürce davranmaya çocukları teşvik etmek ile kendi başlarına akıllarını kullanmayı öğretmiş olunur; akıllarını kullanmayı öğrendikçe de iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmeyi öğrenirler. Ortaya çıkacak olan ahlaklılık olur.¹⁸⁷ Bu noktada Rousseau, şu ifadeleri kullanır:

¹⁸⁶ Bakır, Natüralist Eğitim, Jean-Jacques Rousseau'da Eğitimin Toplumsal ve Ahlaki Temelleri, s.57.

¹⁸⁷ bkz: Rousseau, Emile,. s.87-92.

*“Bilimleri öğrenmenin bir çağı olduğu gibi, görgü kurallarını iyi öğrenmenin de bir çağı vardır. Bu kuralları çok erken öğrenen kişi onu tüm yaşamı boyunca seçimsiz, düşünmeden ve yeterince yaşasa da hiçbir zaman yaptığını iyi bilemeden uygular. Ama öğrenip nedenlerini de bilirse, onları daha bilinçli olarak, dolayısıyla daha doğru ve daha incelikli uygular.”*¹⁸⁸

Bu nedenle, çocuğun aklının toplumda insanlar arasındaki ilişkileri idrak edebileceği yaşa değin ona ahlak eğitimi verilmemelidir. Bu durum, öncelikle çocuğun doğal gelişimini destekler daha sonra toplum halinde ortaya çıkan kötülüklerden ve bunların etkilerinden çocuğu uzak tutar. Böylece çocuk, kendi yaşının masumluğunu koruyarak sağlıklı bir gelişme süreci geçirebilir.

4.4.5. Çağının İnsanı Olmak: Şimdiki Zaman Odaklı Olmak

Öngörü bir yerde bir şeylerle ilgili tasarımlar yapmakla ilgilidir. İnsanın fantezisi ile kapasitesinin ve olanaklarının sınırları arasında bir uyumluluk olmalıdır. İnsan ileriye dair bir şey istiyorsa onun gerçekleşmesi imkânı üzerine bugüne bakmalıdır. O halde insan bugünü, şimdiki zamanı yaşamalı teleolojik yaşamamalıdır. Teleolojik yaşam ereksel bir yaşamdır, insan sadece zamanda yaşamış olur. Ereksellik ile şimdiki zaman arasında bir uyumluluk gereklidir. Yaşam, şimdiki zamanda yaşanır. Hayatı yaşamayı ertelemek veya geçmişin herhangi bir anında takılıp kalmak ile insan kendini yaşamdan yoksun bırakmış olur. Rousseau, bu var olma halini benimseyen insanların yaptığıının “*delilik*”¹⁸⁹ olduğunu düşünür. Rousseau insanın başlangıçtaki hali, doğal hali üzerine konuşurken bile hiçbir zaman o an’ ı idealize edip dönme isteğinde olmamış aksine bugünün koşullarının farkında olarak şimdi ve burada olanı iyileştirme çabasında olmuştur. Yaşamı kendi doğallığında yaşarken aynı zamanda iyileştiriyoruzdur. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Ve Temelleri Hakkında Nutuk* adlı kitabında “insanın kendi kendisini geliştirme, mükemmelleştirme kapasitesi”¹⁹⁰ olduğundan bahseder. Mükemmelleşme yetisi insanın şimdiki zaman ile gelecek zaman arasında ilişki kurmasına yardımcı olur. Mükemmelleşme yetisi ile insan şimdiki zamanda karşısına çıkan sorunları aşmaya çalışır. Bunu yaparken aynı zamanda aktif olarak geleceği de kurmuş olur. Dolayısıyla teleolojik olarak sadece

¹⁸⁸ Rousseau, Emile, s.466.

¹⁸⁹ Rousseau, Emile, s.74-75.

¹⁹⁰ bkz: Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Ve Temelleri Hakkında Nutuk, s.58-59.

zamanda yaşayan bir insan geçmişte veya gelecekte yaşayabilecek, bu durum onu edilgen ve mutsuzluğa daha çok açık kılacaktır. Rousseau, mutlu olsa dahi, “Mutluluğu hayaliydi. Sağlık, neşe, huzur, hoşnutluk artık birer boş düşünceden¹⁹¹ başka bir şey değil demek istiyorum. Artık olduğumuz yerde var değiliz, yalnızca olmadığımız yerde varız.”¹⁹² der. İnsanın mutluluğu yaşayabilmesi ve yaşadığını hissedebilmesi için ontoloji ve epistemolojiyi birleştirmelidir. Böylelikle hem mekân ve hem zaman bağlamında aynı anda yaşayan insan şimdiki zamanda mutluluğu açık yaşayabilecektir.

Kendisine bir mesleği hedef koymuş bir öğrenci, fantezisinde bu hedefi kendi koşullarından oldukça uzak bir yere koymuşsa hayata uyandığı her yeni günde yerini yadırgama, mutsuz olma haline yakın olacaktır. Çünkü mekân bağlamından kopmuştur. O halde öngörünün mekân bağlamında ve kendi kendisini mükemmelleştirme anlamında ele alınması gerekir. Öngörü, sorunları ve sınırları şimdi ve burada aşarak mükemmelleşme şeklinde işlerse verimli olur. Aksi taktirde öngörü fantezi olmaktan öteye gidemeyecektir. Yani olması gereken hayal ürünü olarak kalacak ve gerçekleşme imkânı bulamayacaktır. Bu noktada olan ile olması gereken arasındaki ilişki üzerine David Hume ile Adam Smith arasında bir tartışma vardır: Hume’a göre öngörü (hayal), olması gereken diye bir şey yoktur. Olandan hareketle olması gereken kurulamazdır yoksa sonunda fanteziye ulaşılır. Bu nedenle sadece ‘olan’a odaklanır.¹⁹³ “Hume felsefesinden “muhayyile” ya da “imgelem” kavramını alan Smith, onunla insanın gerek fiziki gerekse moral dünyanın algılanan unsurları arasında bağlantılar kurabildiğini öne sürmekteydi.”¹⁹⁴ Adam Smith için, olması gerekenden vazgeçemeyiz; ancak olması gerekenin üretken, verimli olabilmesi için şimdiki zaman odaklı olması gerekir. Smith, Rousseau bağlamında bir yaklaşımdadır: Olanın içinde olması gereken keşfedilmediği sürece aslında olan’ı yaşamak mümkün olmayacaktır. Aristotelesçi kaynağa baktığımızda ise bu durum “Metafizik” kitabının *Kuvvenin Fiil Haline Geçiş*i adlı bölümde ele aldığı bil kuvve bil

¹⁹¹ Aslında “hayal” olarak çevrilmeli

¹⁹² Rousseau, Emile, s.75.

¹⁹³ bkz: Cevizci, Felsefe Tarihi, s. 361-369.

¹⁹⁴ Cevizci, s.370.

fiil kavramları ile açıklanabilir.¹⁹⁵ Potansiyel olanın aktüel hale gelmesi için aktüelleşmesi beklenen durumun aktüel hale gelme gücünü kendi içinde barındırması gerekir. Olması gereken ama henüz olmamış olan yani bil kuvve halini sürdüren ama bil fiil hale geçemeyen durum için çözüm, bil fiil hale geçmek için gerekli olan koşulların uygun zaman ve mekânda saklı olduğu gerçeğidir. Bu şekilde insan kendi gerçekliğini, ilişkilerini, bağlantılarını kurabilir. İnsanın öngörüsü bugünü kapsamaz ve ona uyumlu hale getirilmezse insan kendisine ve içinde bulunduğu çağa yabancılaşmış olur. İnsan teleolojik düşündüğü zaman kendisinden uzaklaşır. İnsanı kendisine yabancılaştıran kendisi olmuş olur.

Günlük hayatta halkın içinden her insan içinde yaşadığı toplumun ve egemenin baskısı altında kalabilir ancak uç bir örnek olarak egemen dahi bu durumu yaşar. Rousseau, “....önyargılarla yönettiğin kişilerin önyargılarına bağlısın ...”¹⁹⁶ der. Egemen halkı önyargılarla yönettiğinde onlara bu önyargıları yerleştirir, bu önyargılar onlarda vücuda geldiği zaman egemen de o önyargılara göre yaşamak zorunda olur. Halkı yönetirken esas egemenin kendisi halk tarafından yönetilmiş olur. Nihayetinde kendi yaymış olduğu önyargıların kurbanı olur. Halkta önyargıları vücuda getirmek ile egemen yanlış bilgilerin kurbanı olur.. Ancak bu örnek egemenin her zaman her yerde böyle olacağı anlamına gelmemektedir. Önyargılarla yönetmemek mümkündür; böyle bir egemen gerçeğin ışığında olan bilgilerle çalışır ve boyun eğdiği şey önyargılar değil gerçeğin kendisi olur. Kim egemen olursa olsun, kim doğru davranırsa davranırsın bu önyargıların içine çakılıp kalmayacaktır. Egemen halkı gerçek bilgilerle donatarak onları aydınlatma rolünü üstlenmiş olur. Yani toplumun bilimsel olarak idaresi, bilimsel siyaset yapmak mümkündür.

4.5. DİN EĞİTİMİ

Rousseau’ya göre, din eğitimi çocuğa çocukluk çağında, henüz zihinsel ve bedensel gelişiminin şekillendiği çağda verilmemelidir. “... Çünkü gerektiğinden daha erken öğrenirse, hiçbir zaman öğrenememe tehlikesiyle karşı karşıya kalır.”¹⁹⁷ Yani

¹⁹⁵ Aristoteles, **Metafizik**, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2010, s.401-402

¹⁹⁶ Rousseau, Emile, s.75

¹⁹⁷ Rousseau, Emile, s.355.

çocuğun anlam dünyası ve bilme kapasitesi bunu idrak etmede yetersiz kalacaktır. O halde, din, yaratım, tanrı, sonsuzluk gibi kavramları öğrenmek için yetişkin olmak yeterli mi olacaktır? Sorusu sorulabilir. Rousseau'nun şu ifadeleri bu soruyu aydınlatır niteliktedir:

“Hristiyanlığın dogmalarının birçoğu giz olduğuna göre, insan aklının bunları anlayacak duruma gelmesini beklemek çocuğun yetişkin olmasını beklemek değil, yetişkin olmamasını beklemektir, diye bana karşı çıkılacaktır. Buna, ben de, insanın yalnızca anlaması değil, inanması da olanaksız gizler vardır, bunları çocuklara öğretmekle, onlara erkenden yalan söylemeyi öğretmek dışında bir şey kazanıldığını düşünmüyorum diye yanıt veriyorum. Ayrıca diyorum ki, gizleri kabul etmek için onların en azından anlaşılmaz olduklarını anlamak gerekir, çocuklar ise bunu kavrayacak durumda bile değiller. İçinde her şeyin zaten giz olduğu bir yaşta tam anlamıyla giz de yoktur.”¹⁹⁸

Öte yandan Rousseau'nun içinde doğduğu aile yaşamında, dinle çocukluğunda fazlasıyla iç içe olması durumu onun yukarıda belirttiğim görüşleriyle karşıtlık içindedir. Öğretisi ile yaşamı arasında olan bir karşıtlıktır bu. Rousseau, *“Geleneklere bağlı ve dindar bir ailede doğup bilge bir rahip tarafından şefkatle eğitilen ben, çocukluğumdan bu yana başkalarının önyargı diyeceği ve hiçbir zaman unutmadığım ilkeler ve özdeyişlerle büyüdüm.”¹⁹⁹* der. Ancak *İtiraf*lar eserinde de dile getirdiği gibi şunu demekten de kendini alıkoymaz:

“Eğer bir gün dindar olmaları isteniyorsa, çocuklara dinden hiç söz edilmemesi gerektiğini ve onların Tanrı'yı, hatta bizim tarzımızda bile tanımakta yeteneksiz olduklarını söylediğim zaman, kanımı kendi özdeneyimimden değil gözlemlerimden çıkardım; kendi özdeneyimin başkaları için hiçbir geçerliliği olmadığını biliyordum. Altı yaşında J.J. Rousseau'lar bulun ve yedi yaşında onlara Tanrı'dan söz edin, hiçbir tehlikeye koşmadığınızı sizi temin ederim.”²⁰⁰

O halde Rousseau, her çocukta dini anlama ve kavrama yeteneği bakımından farklı potansiyeller olduğunu öne sürer görünmektedir. Bu ayrımı, çocukluk çağının bitmesi üzerine kurmak ile her çocuğun potansiyellerinin farklılığı üzerine kurmak ise bizi

¹⁹⁸ Rousseau, s.355.

¹⁹⁹ Rousseau, Yalnız Gezenin Hayalleri, s.26.

²⁰⁰ Jean Jacques Rousseau, *İtiraf*lar, çev. Kenan Somer, Islık Yayınları, İstanbul, 2016, s.84

birbirinden oldukça farklı iki ayrı görüşe götürür. Rousseau'nun din hakkındaki görüşlerini anlama çabasında olan Cassirer de bu karşıtlığı görmüştür:

*“Rousseau'nun felsefesinde onun din öğretisi kadar farklı ve birbiriyle çelişen yorumlara konu olmuş bir başka boyut yoktur. Bu öğretiye çok çeşitli yönlerden bakılmış, içeriği ve değeri hakkında çok farklı yargılarda bulunulmuştur. Modern araştırmaların tüm çabaları, Rousseau'nun yapıtına yönelik tüm eleştirel metin analizleri bu çelişkinin kesinliğini azaltamamıştır.”*²⁰¹

Bu doğrultuda Rousseau'nun din üzerine olan görüşlerini ve dine yönelik tutumunu eleştirmenlerden edinmek yerine, *Emile* eserinde geçen Savoia'lı Rahip Yardımcısının *Düşünce ve Kanılarının Açıklanması*²⁰² bölümünü okumak ve derinlemesine tahlil etmek en doğru yaklaşım olacaktır. Bölümde tanrının varlığı, onun gerekliliği, rahibi bu düşünceye götüren temel nedenler üzerinde durulmuştur. Bu nedenleri rahip 3 temel inancı ile açıklar ve bunları sırasıyla ele alarak düşüncelerini derinleştirir.

İlk inanç: *“Bir iradenin evreni hareket ettirdiğine ve doğayı canlandırdığına inanıyorum.”*²⁰³ Rahibi bu inanca götüren hareketin bir “neden”e ihtiyacının oluşudur. Canlı ve cansız bütün varlıklarda hareket, kendi içinde değil ittirici bir unsur ile ortaya çıkar. Canlı varlıkları kendine dışsal ve içkin olan bütün itilimler harekete geçirebilir. Cansız varlıklar içinse sadece dışardan bir güç gerekmektedir. Dolayısıyla doğada hareketlerin sürekliliği içinde her zaman bir önceki hareketin nedenine doğru gidildiğinde, nihayet kendisi dışsal bir güce uğramadan kendiliğinden olan harekete ulaşılır.²⁰⁴

İkinci inanç: *“Hareket eden madde bana bir iradenin varlığını gösteriyorsa, belli yasalara göre hareket eden madde de bana bir zekânın varlığını gösterir.”*²⁰⁵ Doğaya bakıldığında belli bir düzen ve uyum görünmektedir. Bu düzenin nasıl süreceğine, hareketin hangi yöne olacağına eğer bir irade tarafından yön verilmeseydi doğada büyük bir kaos hakim sürerdi. O, bu iradeyi doğaya baktığı her varlıkta ve

²⁰¹ Cassirer, Rousseau, Kant, Goethe, s.39.

²⁰² bkz: Rousseau, *Emile*, s.368-444.

²⁰³ Rousseau, *Emile*, s.380.

²⁰⁴ bkz: Rousseau, *Emile*, s.377-379.

²⁰⁵ Rousseau, *Emile*, s.382.

olayda gördüğünü ifade eder. Sadece içten gelen doğal duygu ile değil kıyaslama, inceleme ve gözlemlerle de bu sonuca vardığını ekler.²⁰⁶

Üçüncü inanç: *“İnsan eylemlerinde özgürdür ve böyle olmakla maddesiz bir tözle canlanmıştır.”*²⁰⁷ İnsanın eylemlerine yön verebilen bir niteliğe sahip oluşu onun özgür olduğunu gösterir. Aksi halde, dünyada insan eseri olan kötülükler ile karşılaşılmazdı. Rahibe göre, tanrı insana eyleme, düşünme özgürlüğü vermiştir, insanı kötülüğe yöneldiğinde ise onu engellememiştir. Ancak sınırlı bir güce sahip olan insan ne kadar kötülüğe başvursa da bu, doğayı bir bütün olarak etkileyecek, ortadan kaldıracak seviyede olamayacaktır.²⁰⁸

Rousseau, rahibi dikkatle dinlemiş, o, düşüncelerini öne sürerken samimiyetini hissetmiştir. Rahibin düşüncelerinde *“doğal din”*²⁰⁹ i görmüştür. Rousseau da bu perspektiften dini bakış açısıyla doğal düzeni anlamaya çalışmıştır. Rahibe göre, doğal din, bütün dinlerin temelinde olan bir dindir. Bu da bizi evrensel bir bütünlüğe ve uyuma götürecek bir yol olabilir. Rousseau’ya göre,

*“İnsanlara Tanrı’nın kendisine nasıl ibadet edilmesini istediğini öğrenmek için bir vahiy gerektiği söyleniyor. Kanıt olarak da, insanların ortaya koydukları tuhaf ibadet usullerinin çeşitliliği belirtiliyor, ama bu çeşitliliğin de vahiylerin fantezisinden ileri geldiği görülüyor. Uluslar Tanrı’yı konuşturmayı düşündüklerinde, her biri onu kendine göre konuşturdu ve ona istediğini söyletti. Yalnızca Tanrı’nın insanların yüreğine söyledikleri dinlenmiş olsaydı, o zaman dünyada bir dinden başka bir din olmazdı.”*²¹⁰

Bu şekilde tanımlanan bir din, ibadet biçimi olarak da bütün insanları ortaklaştıracak bir ibadet biçimi sunar: samimiyet. Samimi yani yüreğinden geldiği şekilliyle inanan insan, Rousseau için, ibadetini gerçekleştirmiş olacaktır. İnsan samimiyetini yok etmeden bütün doğallığıyla duygularını yaşamalı ve paylaşabilmelidir.

²⁰⁶ bkz: Rousseau, Emile, 382.

²⁰⁷ Emile, s.391.

²⁰⁸ bkz: Rousseau, Emile, 391-393.

²⁰⁹ Rousseau, Emile,s.413.

²¹⁰ Rousseau, s.415.

4.6. BİREYİN EĞİTİMİ

Rousseau' ya göre, eğitim yalnızca bireyin kendisi için değil aynı zamanda kendisini çevreleyen doğa, toplum ve toplumları aşan bir evrensellik için anlamlı ve bütünlüklü bir araçtır. Bu yapıyı oluşturan 3 eğitim türü vardır; Eğitici, öğretmen, mürebbiye. Öğrenci, bunlardan hangisini seçeceği konusunda muallaktır. Biri esnek, diğeri daha sıkı ve sıkı olarak farklılık gösterirler. Her biri farklı bir eğitim sistemine götürür, birey ise hangisini seçeceğini bilememektedir. Bu üç yapı arasındaki fark anlaşılmalı ve birbirleriyle uyumlu hale getirilerek eğitim felsefesi oluşturulmalıdır.”²¹¹

“Eğitime zorunluluk derecesinde ihtiyaç duyan tek varlık insandır. Çünkü insan salt biyolojik bir varlık değil aynı zamanda “düşünebilen” toplumsal bir varlıktır. İnsansaki toplumsal eğilimler, ister doğuştan olsun isterse sonradan kazanılsın, daima pratiğe yani toplum yaşamına muhtaçtır. İnsan bu pratikte kendi potansiyelini işler hale koyar ki, bu da bilinçli bir çabayı, eğitimi gerekli kılar. Eğitim, toplumsallaşmanın en önemli araçlarından birisidir.”²¹²

İstenilen toplum teorisi eğitim aracılığı ile nasıl yaratılabilir? Rousseau nasıl olmaması gerektiğini Kolej ve yüksek sosyete eleştirisi üzerinden açıklamıştır. “...herşeyi başkalarına götürüyor gibi görünen, ancak kendilerinden başkasına hiçbir şey götürmeyen çifte standart insanlar yetiştirmeye yarıyor.”²¹³ Peki nasıl olacaktır? Diğerleri ile, toplum ile olan ilişkisinde uyumlu olan ama kendini basit bir şekilde diğerlerine tabi, bağımlı kılmadan ben kalabilen, benliğini kaybetmeden toplumsal olabilen bireylerden oluşan (ben-diğer benler ve toplum; bu üçünü bir araya getirebilen bir toplum) toplum güçlü, mutlu bireyler yetiştirmiş olur.

“Bu ender insanı oluşturmak için ne yapmalıyız? Çok şey, kuşkusuz: Bu herhangi bir şeyin yapılmasını engellemek demektir. Eğer rüzgara karşı gidilecekse volta vurulur; ama deniz şiddetli ise ve bulunulan yerde kalmak isteniyorsa, demir

²¹¹ Rousseau, Emile, s.12.

²¹² Bakır, Eğitim Felsefesi, s.3.

²¹³ Rousseau, Emile, s.10.

*atılır. Genç kaptan dikkat et de halatın boşalmasını ya da demirin dibi taramasını ve gemin sen farkına varmadan başını alıp gitmesini.”*²¹⁴

Verilen eğitimde birey öncelikli olarak istekli olmalıdır. Eğitimin derinlikli, nitelikli bir yapıya sahip olmasında bireyin derinleşmesini sağlaması önemlidir. Rousseau bunu açıklarken şu şekilde bir benzetme yapar: Deniz dalgalı, şiddetli ise bireyi alır sürükler, birey dalgalara kurban gider. Oysa tam da eğitimin amacı tüm şiddete, fırtınaya, dalgaya rağmen yerinde kalabilmelidir. Bunu da derine kök saldığı zaman yapabilir. Demir atmak bu noktada önemlidir; bireyin sakin kalarak kendini zenginleştirilmesi adına derinleşmesini kapsar.

Yalnızca mevkilerin sabit kaldığı insanların dinamik olarak yer değiştirdiği bir eğitim de dinamik olmak durumundadır. İnsanları tek boyutlu ve bir yer için değil her yere açık olarak yetiştirmek gerekmektedir; bu nokta bizi evrenselliğe götürür. Ancak birey, onun bu evrenselliğe ulaşmasını engelleyen bağıntılar içinde doğar, eğitilir, çalışır, kısacası yaşar. Rousseau’ya göre, bir insan bir ömür boyu aynı yerde kalmamalı aynı işi yapmamalıdır. Ne var ki, *“İnsanın doğası üzerine düşünmesi gereken akıl, aynı zamanda doğal olmayan bir rasyonalite kurgulayarak, insanı giderek köleleştiren kurumlar yaratmıştır.”*²¹⁵. İnsanı bu kurumlarla çevrili yaşamından kurtaracak olan Rousseau’ya göre, yine insanın kendisi, kendi aklı olacaktır.

²¹⁴ Rousseau, Emile, s.11.

²¹⁵ Özne, Ahu Tunçel, **“Özgün” Bir Yurttaşın Anatomisi Olarak Emile**, 17.kitap, Güz 2012, s.92

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.1. ROUSSEAU’NUN İNSANA DAİR TASAVVURU

Rousseau’nun kadına ilişkin ve kadının eğitime ilişkin görüşlerini ortaya koymadan önce tezde daha önce de ortaya koyduğumuz Rousseau’nun insan tasavvurunu bu bölümün ilk kısmında özetlemek istiyorum. Çünkü Rousseau’nun kadına kadın olarak erkeğe erkek olarak bakışı genel olarak insana bakışını temel alır.

Rousseau’nun felsefi görüşünde gerek eğitim gerek ahlak gerekse politika alanlarında olsun insan doğası kavramı üzerine konuşulmadan çalışmaya başlanmaz. Dolayısıyla, insan doğası kavramı tezin başlangıcından ve bitişine değin, temelinde yer alır. Rousseau, iyi bir eğitimin amacının iyi bir öğrenci, ahlaklı bir yurttaş, evrensel bir insan oluşturmak olduğunu düşünür. O halde, ‘böyle bir insan nasıl olunur?’ veya ‘böyle bir insan nasıl oluşturulur?’ üzerine yoğunlaşmak isteniyorsa bu insanın doğası iyi araştırılmalı ve bilinmelidir.

Rousseau, kendi döneminde ve kendisinden önce gelen bir çok filozoftan farklı olarak genel bir insan doğası tanımı yapmaktan çekinir. Ancak insan söz konusu olduğunda onu özgür bir varlık olarak tanımlamaktan da geri durmaz. Ona göre, insan doğasını tanımlayarak genellemek bütün insanların başkalarıyla doğuştan ortak bir doğası olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Oysa Rousseau için insanın ne olduğu onun doğuşu ile beraber gelmeyip yaşam ile kendisinin eseri olarak şekil alabilir. Aksi bir yaklaşım metafizik özellikler içeren spekülasyonlardan ileri gidemeyecektir. Her insanın kendi içinde saklı olan doğası vardır ve insan kendisini çevreleyen doğal ve toplumsal çevre ile beraber şekil alır. Rousseau bireyin kendisini yaşamla kurduğu bu sürecin eğitimle desteklenmesi gerektiğini düşünür. Bu nedenle, eğitim, hem bir insan doğasını anlama-keşfetme süreci hem de bu insan doğasını oluşturma süreci olarak vardır.

Eğer insan sürekli bu değişim içinde kendi doğasını oluştuyorsa bu değişimler zincirinin ilk halkasına kadar gitmek Rousseau açısından incelemeye değerdir. Ne var ki, ampirik verilerin ve gözlem yetersizliği sebebiyle kesin ve detaylı sonuçlara ulaşmanın zor olduğunun farkında olarak bu işe kalkışır. Fakat insanın kökenine dair, evrime dair konular üzerine konuşmaktan da kaçınır. Örneğin buna

ilişkin açıklamalar yaptığı *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk* eserinde dahi hipotezler formüle etmeyi tercih eder. İnsan doğuştan toplumsal mıdır? sorunlarına toplum öncesi doğal insan kavramı ile yanıt vermiş olur. İnsan doğasında toplumsallık yoktur denemez ancak insanın doğuştan da toplumsaldır denemez. İnsan yaşam ile beraber doğal koşullarında etkisiyle toplum halinde yaşama geçmiştir denilebilir.

Peki Rousseau bu doğal insanı nasıl tanımlar? Rousseau'nun ifadeleriyle, “İki ayak üstünde yürüyen ellerini bizimkilerle yaptığımız gibi kullanan, bakışını bütün doğada gezdiren ve gözleriyle göğün uçsuz bucaksızlığını ölçen”²¹⁶ şeklinde tanımlanır. İnsanın yaşadığı deneyimler sonucu uğradığı değişimleri gözardı ederek en yalın haliyle onu bu şekilde tasvir etmiştir.

Doğal insan Rousseau'nun ifadesiyle ‘yabani insan’ toplum durumunda doğadan yalıtılmış evlerde henüz yaşamadığı dönemlerde doğanın içinde diğer canlı türlerine daha yakın olarak bir yaşam sürerdi. Böyle bir yaşantıda insan hayvanın gücünü ve ondan gelebilecek her türlü etkiye daha yakın olması itibarıyla, orantılı bir şekilde kendi gücünü de geliştirmek gayretinde olur. Böyle bir güçlenme sürecinde yabani insanda hayvanda birbiri için bir tehlike unsurudur. Ne var ki, bu bilinçli, planlanmış ve sürekli devam eden bir güç savaşı haline dönüşmez. Her iki tarafında ihtiyaçlarını karşılama durumunda ve kendini koruma durumu sona erdiğinde bu saldırı devam ettirilmez.²¹⁷

İnsanların zorunluluktan başvurduğu saldırı biçimi toplum durumunda keyfilikten, bencilikten ve çıkar duygularından doğar. “İlk insanlar açısından çıplaklık, barınak noksanlığı ve bizim onca zorunlu olduğuna inandığımız bütün bu gereksizliklerden yoksunluk ne öyle büyük bir talihsizliktir ne de hayatlarının idamesi karşısında öyle büyük bir engeldir.”²¹⁸ İnsan yaşamın zorunluluğunu dayattığı bu durumlarda dahi olsa yaşamayı sürdürme ve varlığını koruma duygusu ile hareket etmiştir. Başlangıçta böyle bir masum kendini sevme ve koruma hali toplum durumunda kendini üstün kılma ve çıkar duyguları ile yer değiştirmiştir. Doğal

²¹⁶ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Ve Temelleri Hakkında Nutuk*, s.48.

²¹⁷ bkz: Rousseau, s.50-51.

²¹⁸ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Ve Temelleri Hakkında Nutuk*, s.55.

durumdaki yabani insanın fiziksel ihtiyaçlarını karşılamasının yanında ona moral – manevi yönden de bakmak yerinde olacaktır. Rousseau’ya göre, “*Hayvanın amellerinde herşeyi tek başına doğa yapar, oysa ki insan kendi amellerine özgür fail sıfatıyla katkıda bulunur. Biri içgüdü ile seçer yada reddeder, diğeri ise bir özgürlük fiili ile; hayvanın ona şart koşulmuş kuraldan, öyle yapmasının hayrına olacağı zaman bile sapamayışı, insanınsa zararı pahasına sık sık ondan sapmasında bu sebeptir.*”²¹⁹

Rousseau insanı diğer hayvanlarla doğada eş olarak görse de aynı zamanda onu diğerlerinden farklı olarak doğanın koyduğu sınırların ötesine geçmeye çalışan bir varlık olarak tanımlar. Örneğin, “*Doğa her hayvana komut verir, o da buna boyun eğer. İnsan da aynı etkilenime maruz kalır, karşı çıkıp çıkmamakta kendini özgür bulur; ve ruhunun maneviyatı da (spiritualite) kendini bilhassa bu özgürlük bilincinde sergiler*”²²⁰ İnsanı bu doğaya yakın sürecinde diğer doğadaki canlılardan ayıran en önemli özellikte onun özgür bir varlık olmasıdır. Kendi iradesiyle doğanın belirleniminin dışında seçimde bulunabilir ve kendi aklıyla bunun kararına ulaşır. İnsan da hayvan da doğanın bu belirlenimine tabi olmasına karşılık insan komut alan olmanın ötesinde yaşamını komuta eden bir iradeye sahip olur.

Rousseau için insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik ise mükemmelleşme yetisi veya “*tekamül etme (se perfectionner) yetisi*”²²¹ dir. Rousseau’ya göre insanı mükemmelleştiren güç ve özgürlüktür. İnsanı güçlendirmek ve özgür olmanın imkanlarını korumak insanın insanca diğerleriyle birarada yaşamasını mümkün kılar. İnsan güçlendikçe diğer insanlara olan bağımlılığı azalacak ve onlarla zorunluluktan değil istediği için bir arada olabilecektir. Aksi halde, bağımlı olmanın getirdiği kötü insanlık durumları olan zorbalık, tahakküm, pasif olma, korku, erdemden yana tavır koyamama gibi birçok durum ile karşılaşılabilir. Rousseau’nun insanın bu yetisi üzerinden onu diğer canlılardan ayırması insanı aynı zamanda ahlaki bir çerçeve içine soktuğunu gösterir. Dolayısıyla güç ve özgürlük sahibi biri olarak yaşamda yetkinleşebilen insan aynı zamanda moral bakımından doğal ve insani çevresine karşı sorumluluk sahibi olacaktır. Rousseau bu noktada, tez boyunca dikkat çektiğimiz gibi insanda doğuştan geldiğini düşündüğü merhamet duygusuna yaslanır.

²¹⁹ Rousseau, s.57.

²²⁰ Rousseau, s.58.

²²¹ Rousseau, s.59.

Merhamet duygusu bu sorululuk duygusunun ahlaki bir yasa olarak kendini dayatmasının ötesinde insanın doğuştan getirdiği bir doğallığa sahiptir. Yaşamda şekillenen ve anlam kazanan merhamet duygusu, insanın hem kendisini hemde diğer canlıları koruyacak bir garantördür. O halde, merhamet duygusunun getireceği iyilik duruu gibi kötülük durumunun kendiside yaşam sürecinde ortaya çıkar. Bu perpektiften hareketle, insanın iyi olduğunu değil iyi olmaya eğilimli olduğunu ancak aynı zamanda kötü olmayada açık olduğunu aynı anda söylemek yanlış olmayacaktır. İnsan yaşam koşulları ile beraber her iki yönde değişebilir ancak başlangıçta bir ahlaki iyilik kötülük ona atfedilmez.

Rousseau, insanın doğal – başlangıçtaki halinin yaşam ile beraber daha iyiye gitmediğini aksine zamanın ilerlemesinin insanın aleyhine bir değişme süreci olduğunu düşünür. Değişim, doğasına aykırı yaşama ve alışkanlıklar edinme ile insani kötülüklerin önünü açabilir. İnsanın yaşamda yetkinleşmesi her zaman olumlu olmamış bu yeti merhamet duygusu ile desteklenmediğinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Daha fazla şey bilmek, daha fazla şeye hakim olmak Rousseau’ya göre tek başına yeterli değildir. Bütün bunları kullanabilecek insanın amacının iyi olması önemlidir. *Bilimler ve Sanatlar Üzerinde Söylev* eserinde tam olarak bunun eleştirisine yer verir. Toplum durumunda yaşamla birlikte bu yeti insan kötülüklerinin önünü açmış olur. *“Doğa durumunun varlığını muhafaza etme yönündeki özenin başkasının varlığını muhafaza etmesine en az zararlı durum olduğunu, buna bağlı olarakta o durumun barışa en elverişli ve insan türüne en uygun durum olduğu”*²²² sonucuna ulaşılır. Çünkü bu yaşantıda özel mülk insan ilişkilerinin dolayına girmesi söz konusu değildir. Toplum durumu ile gelişen bu ilişkiler ağı insanlar arasında sonradan gelişen yapay eşitsizlikleri doğurmuştur. Rousseau bunun toplum durumunda ahlaki, siyasi ekonomi anlamında bir eşitsizlik olduğunu görmüş ve eleştirmiştir. Bu eşitsizliğin nedeni doğa değil insanın kendisidir. Dolayısıyla zorunlu olmayan bu eşitsizliği sürdürmek ya da ortadan kaldırmak insanın elindedir. İnsanın bu dünyada mutlu ve iyi bir yaşam sürebilmesi için sadece merhamet duygusu yeterli değildir, insan akıl ile bu iyiliği kurmalıdır. Ancak merhametten yoksun bir akıl ile hareket etmek bu eşitsizliği ve kötülükleri arttırarak çoğaltır. Çatışma, savaş, çıkar ilişkileri, bencillik gibi birçok

²²² Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Ve Temelleri Hakkında Nutuk, s.76.

insanı kendisine yabancılaştıran durumlar ile karşılaşılır. Bunun sonucunda öznelerarasılık kurulamaz olur, insanlar arasında yapay eşitsizlikler kendini gösterir. Rousseau bu durumu istenilmeyen, insana yabancı olan bir hal olarak kavrar. O, politika, ekonomi, hukuk, eğitim konularında bütün insanların eşit fırsata sahip olması adına çıkış noktası arayan çağının önde gelen filozofu olarak tanımlanabilir. Ona göre, insanın bu halden uzakta bir yaşam sürmesinin imkanı toplum durumunda eğitim ile mümkün olur.

5.2. ROUSSEAU’NUN KADINA BAKIŞI

Rousseau’nun kadının eğitimi ile ilgili görüşleri, *Emile* eserinin son bölümünden hareketle ele alınabilir. Eser, *Emile* adlı erkek karakterinin nasıl bir eğitim alması gerektiği üzerine kuruludur; kadının eğitime, erkeğin evleneceği eşin nasıl olması gerektiği üzerinden, Sophie adlı karakterden hareketle yer verilir. Rousseau’nun ifadeleriyle kadının eğitiminin amacı: “.... *Emile’in yetişkin bir erkek olarak hayata atılması ve bir aile kurması...*”²²³ şeklinde belirlenmiştir. Açıktır ki Rousseau tarafından, kadının eğitime erkek dolayımı ile yer vermiştir sonucuna ulaşılabilir. Nitekim de, kadın eğitimi söz konusu olduğunda, birçok çalışmada Rousseau’ya yönelik olumsuz eleştirilere yer verilir. Ancak kadın eğitimi, bir erkek çocuğunu yetiştirmek, bir erkek tarafından beğenilmek ve nasıl bir erkekle evlenilmesi gerektiği gib konular üzerine kuruludur demek, Rousseau’nun insanlığın varlığı ve gelişimi konusunda kadına yüklediği büyük işlevin görülmesinin önünde engeldir.

Eserde Emile ile Sophie’nin evlenmesi konusunda, Emile gibi eğitilmiş bir kadının ona eş olması üzerinde durulur. Kadının eğitimi de tıpkı erkeğin eğitimi gibi doğaya uygun olmalı, toplumun yapaylıklarından uzakta olmalıdır. “*Beden, ruhtan önce doğduğuna göre, verilecek ilk eğitim beden eğitimi olmalıdır. Bu düzen her iki cinsiyette de aynıdır, ancak verilecek eğitimin amacı farklıdır. Erkeklerde bu amaç gücün geliştirilmesi, kadında ise hoşluğun geliştirilmesidir.*”²²⁴

Rousseau, kadın ve erkek arasında yapılan kıyaslamalarda bu iki cinsiyetin ihtiyaçlarının ve doğal yatkınlıklarının aynı olduğunu vurgular. Ona göre, kadın ve

²²³ Hanife Nalan Genç, **Jean Jacques Rousseau’nun Emile’inde Kadın Eğitimi**, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE), VIII-I : 25-34, 2014, s.28.

²²⁴ Rousseau, *Emile*, s.525.

erkeği birbirinden ayıran nokta cinsiyet üzerinden kendini gösterir. Rousseau'ya göre, *“Kesin olarak bildiğimiz tek şey, ortaklaşa sahip oldukları her şeyin insan türüyle ve farklı olarak sahip oldukları her şeyin de cinsiyetle ilgili olduğudur.”*²²⁵. Bu noktadan hareketle, kadın ve erkeğin eğitim konusunda birbirinden ayrıldığı noktalar olacağı sonucuna ulaşılabilir. Hanife Nalan Genç, Rousseau'dan hareketle burada ortaya konulan görüşü şu şekilde ifade etmiştir:

*“Aile kurmak ve çocuk yetiştirmek konusunda amaçları ortak olsa da kadın ve erkeğin farklı görev ve sorumlulukları vardır. Kadının yeri evin içi, erkeğinse dışıdır. Rousseau bu bölümde kadın ve erkeğin doğası gereği birbirlerinden farklı yaradılışlara sahip olduklarını vurgular. Bu farklılığın tümüyle doğal karşılanması gerektiğini hatırlatırken, biri için kusur sayılanın diğer cinsiyet için bir üstünlük olarak algılanabileceğini ifade eder.”*²²⁶

Rousseau'ya göre, kadın ve erkek arasında kurulan karşılıklı ilişkide birbirini isteme ve beğenme durumunun temelinde *“doğa yasası”*²²⁷ yatar. Kadın ile erkek birbirlerini farklı cinsiyet özellikleri üzerinden ister veya istemezler. Rousseau için erkeklerin istemesi kadının erkeğin hoşuna gitmesi ile kadının istemesi ise erkeğin gücü ile ilgilidir. Rousseau'ya göre, kadın ile erkek arasında önceden belirlenmiş bu eşitsizlik, kadının *“Uysallık ve yumuşaklık”*²²⁸, *“kurnazlık ve ince zeka”*²²⁹, *“hazırcevaplık, ince ve sürekli gözlemler”*²³⁰ gibi özellikleri ile ortadan kaldırılmaya çalışılır. Bu özellikleri sayesinde kadın, erkeğe kıyasla gücünün eksikliğini daha az hisseder.

Rousseau, kadının cinsiyetinin özelliklerinin onun doğasına özgü olduğunu ve güçlü yanlarının da zayıf yanlarının da bu doğanın ürünü olduğunu düşünür. Bu bağlamda, Rousseau, Bilimler Ve Sanatlar Üstüne Söylev eserinde 1. Dipnotta şunları ifade eder:

“Kadın cazibesinin kendiliğinden kötü bir şey olduğunu düşünmekten uzağım. Bu cazibeyi, doğa, kadınlara insanoğlunun mutluluğu için vermiştir; iyi yönetilirse, bugünkü kötülükleri oranında iyilikleri olabilir. İnsanlığın yarısı olan ve öteki

²²⁵ Rousseau, s.512.

²²⁶ Genç, s.29.

²²⁷ Rousseau, Emile, s.513.

²²⁸ bkz: Rousseau, Emile, s.533.

²²⁹ bkz: Rousseau, Emile, s.535.

²³⁰ bkz: Rousseau, Emile, s.560.

yarısına dediğini yaptıran kadınlara verilecek daha iyi bir terbiyeden toplum için nice yararlar doğabileceğini henüz gerektiği gibi takdir edemiyoruz. Erkekler her zaman kadının istediği gibi olacaklardır: Büyük ve erdemli olmalarını istiyorsanız, kadınlara büyüklüğün ve erdemin ne olduğunu öğretin.”²³¹

Rousseau, bir kadının gücünün onun yetiştirilme tarzında olduğuna dikkat çeker. Eğer erkeğin cinsiyetine özgü olan niteliklerden uzakta bir yetiştirilme olursa bu, kadının yararına olabilir. Eğer, o, erkeğin tarzında yetiştirilirse bu onun güçsüzleşmesine sebep olabilir.²³² Rousseau, çocuğu bu şekilde yetiştiren ebeveynlerin “doğayı yalanlamak istermiş gibi”²³³ bir tutum sergilediğini düşünür. Rousseau’ya göre, kadın, kadın olmanın doğasına uygun davranmalı, erkek gibi olmayı, ona benzemeyi tercih etmemelidir. Kendisine uygun olan tarzda davranmalıdır. Aksi halde, erkeklerin beğenisinden uzakta olarak amaçlarına ulaşamayabilir.

O halde, kadının kendi doğasına uygun yetiştirilmesi ne demektir? Bu soruya karşılık Rousseau şunları ifade eder:

“Doğa onların düşüncelerini, yargıda bulunmalarını, sevmelerini, bilgi sahibi olmalarını, yüzlerine olduğu gibi zekalarına da özen göstermelerini ister. Bunlar kadınlarda eksik olan gücü yerine koymak ve bizim gücümüzü yönetmek için doğanın onlara verdiği silahlardır. Kadınların çok şey öğrenmeleri gerekir, ama yalnızca bilmeleri uygun olan şeyleri öğrenmeliler.”²³⁴

Kısacası doğa, kadının ne erkeğin ihtiyaç ve isteklerini karşılaması için ne de aile yaşantısının gerektirdiği ev uğraşları için yetiştirilmesini ister. Rousseau’ya göre, kadın ne ‘robot’, ne ‘hizmetçi’, ne de ‘köle’ olmalıdır.²³⁵ Rousseau’nun *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme* eserinde kullandığı şu ifadelerinde kadın ile erkek arasında iş bölümü açısından yapılan ayrımın sonradan, yaşantı sonucu ortaya çıktığı görülür: “Buralarda ilk aile bağları kuruldu, buralarda iki cins arasındaki ilk buluşmalar gerçekleşti. Genç kızlar ev işleri için su almaya, genç erkekler sürülerine su vermeye geldiler.”²³⁶ Denilebilir ki Rousseau için, kadın ve erkeğin yaşamdaki rollerinde

²³¹ Rousseau, *Bilimler Ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s.23, 1.Dipnot.

²³² Rousseau, *Emile*, s.521.

²³³ Rousseau, s.522.

²³⁴ Rousseau, *Emile*, s.522.

²³⁵ bkz: Rousseau, *Emile*, s.522.

²³⁶ Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, s.48.

eşitlik yoktur. “Doğanın belirttiği yönleri izleyerek, erkek ve kadın birlikte davranmalı ama aynı işleri yapmamalıdır. Yapılan işlerin amacı ortaktır, ama işler farklıdır. Dolayısıyla onları yöneten zevkler de farklıdır.”²³⁷ Kadın ile erkek arasında yapılan iş bölümü her iki cinsin cinsiyetinin getirdiği güç ve beceri üzerinden gelişmiştir. Buradan hareketle, erkek, kadının ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için bir araçtır. Ancak bunun temelinde, Rousseau için, kadının doğası gereği, erkeğin gücüne ihtiyaç duyması yatar. Dolayısıyla erkeğe düşen doğal görev, kadının doğası gereği güçsüz olduğu konularda ona yardım etmek olabilir.

Rousseau’ya göre, kadın ve erkek arasında bir uyum vardır. Bu uyumu kuran her ikisinin de eksiklerinin birbirini tamamlamış olmasıdır. Kadın, yaşamını sürdürme mücadelesinde, erkeğin yardımına ihtiyaç duyar. Rousseau, kadının erkeğe gücü bakımından ihtiyacının oluşunu “....bağımlılık kadınlara özgü doğal bir durum”²³⁸ olarak vardır şeklinde ifade eder. Ne var ki, kadının güçsüzlüğünü, fiziksel eğitim ve akılsal eğitim yoluyla kadını güçlendirerek aşabiliriz. Bu nedenle, Rousseau, kadının kendi doğasına uygun olarak eğitilmesine önem verir.

Rousseau, insanın eğitimi konusunda doğaya uygun eğitim uygulaması üzerinde epeyce durmuştu. Aynı perspektiften, bir kadın da kendi cinsiyetinin gerektirdiği şeyler üzerinden aldığı eğitimi uygulamayı bilmelidir. Rousseau, bu konuda “korse”²³⁹ örneğinden bahseder: Rousseau’ya göre, kadının her yaşta vücudunun yapısı ve görünümü farklıdır. Korse takmak bu değişimi kabul etmemek, kadının kendi doğal gelişimine karşı direniş göstermek olur. Aynı şekilde, her kadın kendi biricikliği içinde kendi bedeninin farklılığından gelen istenmeyen görünüş sonucu korse takmasıyla doğal olanın tahrip olmasına neden olabilir. Rousseau, “Doğayı tedirgin eden ve zorlayan her şey kötü bir zevkin ürünüdür. Yaşam, sağlık, akıl, rahatlık her şeyden önce gelir; refah olmayınca güzellik de olmaz; incelik bitkinlik değildir; hoş gitmek için de sağlıklı olmamak gerekir.”²⁴⁰ Dent, Rousseau Sözlüğünün ‘Kadın’ bölümünde,

²³⁷ Rousseau, Emile, s.520.

²³⁸ Rousseau, s.532.

²³⁹ bkz: Rousseau, Emile, s.526-527.

²⁴⁰ Rousseau, Emile, s.527.

“Kadınlar hakkında ne düşünüldüğü, kadının konumu için merkezi öneme sahip bulunduğundan, eğitimleri de bu gerçeğe uygun olmalıdır. Süslenme ve güzelleşme çabası kızlarda doğal olarak vardır ve her hâlükârda hoş bir tavır ve davranış biçimi olduğundan hakkında çaba gösterilmelidir.”²⁴¹

ifadelerini kullanır. Rousseau’ya göre, kadını cinsiyet olarak erkekten ayıran, onun süsle olan düşkünlüğü ve beğenilme arzusudur. Öyle ki bu süs, çocukluğunda oynadığı oyuncaklarda ve giyiminde kendini gösterir. Ancak Rousseau bu noktada, uygarlık durumunda eleştirdiği yapaylığı yüceltmemekte, sadece olanın betimlemesini sunmaktadır. Rousseau, cinsiyetle ve yaşla bağlantılı olarak, kadın ile erkeğin ilgi ve uğraş alanlarının belirgin düzeyde farklı olduğunu belirtmiş olur.

“Yaşadığı zamanın beklentilerine ve geleneklerine uygun olarak, Rousseau, kadınlara, erkeklere boyun eğen ikincil bir varoluş belirlemiştir. Kadınların karar verme gücüne ve bağımsız bir ahlaki anlayışa sahi olduklarını söylediğinde bile, kadınlar, kendi tartışılmaz haklarına uygun olarak değil, erkelerin iznine bağımlı olarak hareket ediyor gibidirler.”²⁴²

Eğitim almayan bir kadın çocuklarını nasıl yetiştirecektir? Rousseau kadına verilen eğitimin amacını, onun çocuğunu doğanın yapısına uygun yetiştirmesine bağlar. Kadın, almış olduğu bu eğitim aracılığıyla, insan türünün sağlıklı, mutlu kısacası, doğaya uygun olmasını sağlamış olur. Kadına verilen eğitim sadece kişisel ve kadın cinsiyetiyle ilgili olmayıp insani ve doğal çevre ile bir bütün olarak vardır.

Kadının çocuklarını güçlü ve ahlaklı yetiştirmesi için kendisini bir bütün olarak ailesine adanması beklenir: *“İşte doğanın ve aklın kadına buyurduğu yaşama biçimi budur.”²⁴³* Rousseau’ya göre, böyle bir annenin elinde yetişen bir çocuğun kendi nesli için faydalı bir birey olması kaçınılmaz olur. Rousseau, kadının eğitimi insanın eğitiminin bir parçası olarak görür ve bu ikisini birbirinden ayırmaz. Dolayısıyla, çocuğunu güçlü ve ahlaklı olması için yetiştiren bir anne, iyi bir eğitimin ürünü olarak karşımıza çıkar.

²⁴¹ Dent, s.211.

²⁴² Dent, s.212.

²⁴³ Rousseau, Emile, s.526.

5.3. ROUSSEAU’NUN KADINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİNE DAİR BİR TARTIŞMA

Rousseau’nun kadın eğitimi söz konusu olduğunda ona yönelik eleştirilerin kaynağında Mary Wollstonecraft’ın olduğu söylenebilir. Wollstonecraft kendisinden sonra Rousseau’nun kadına bakışına yöneltlen birçok eleştirinin kaynağında yer alır. Bu nedenle, bu bölümde Wollstonecraft’ın ve onun eleştirilerinin kaynağı olarak gösterilebilecek *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* eserinin üzerinde durulacaktır. Rousseau’nun kadın eğitimi söz konusu olduğunda konuya yaklaşımı doğrudan ve açık edilmiş sonuçlara ilişkin bir içeriğe sahip değildir. O, konuya dolaylı olarak yaklaşmıştır ve bu yaklaşımı sebebiyle kendi çağında ve sonrasında hatta günümüzde dahi yapılan çalışmalarda büyük eleştirilere maruz kalmıştır. İlk eleştiri ise kadının eğitimine erkeğin eğitimi üzerinden yer verildiği konusu üzerinedir:

*“Emile’in yetişkin bir erkek olduğunda evlenmesi ve çocuk sahibi olması gerekir. Bu yüzden kitabın sonunda eğitimi başarıyla tamamlayan Emile yine kendisi gibi eğitilmiş bir kadınla evlenir. Eğer Emile bir çocuğa sahip olamayacak olsa kitapta ne Sophie’ye ne de onun eğitimine değinilmesine gerek olmayacağı duyumsanmaktadır.”*²⁴⁴

Ancak *Emile* eserinde Emile’in eğitimi konusu boyunca erkek ve kadın cinsiyetleri üzerine ayrı ayrı belirlemelerde bulunulmamıştır. Emile’in eğitimi genel olarak ‘bir insan doğduğu andan itibaren nasıl yetiştirilmelidir?’ konusuna odaklanır. Emile’in erkek olarak cinsiyetinin bilgisi, karşı cinsiyete yönelme çağı geldiğinde önem taşır. İnsanın yalnız olamayacağının farkında olan Rousseau’ya göre²⁴⁵, her iki cinsiyetin kendilerini ve birbirlerini tanıyabilmesi alacakları eğitimle şekillenecektir.

Rousseau, *Emile* eserinde kadının eğitim almasının gerekliliğini kadının evini geçindirmesi ve çocuklarına bakmasına dayandırılır. Bu bakımdan kadını eve hapsedmekle suçlanır; ancak Rousseau, kadının eğitimi konusunu tarihsel bağlamda ele alır. Onun kadına bakışı yaşadığı çağın izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla bu konu, eski çağın bir eleştirisi olarak okunabilir. Örneğin Antik Yunan’da ve Sparta’da

²⁴⁴ Genç, s.31.

²⁴⁵ Bkz. *Emile*, s511.

kadının yerine bakan Rousseau şunları ifade eder: Antik Yunanda, “Genç kızlar evlendiklerinde artık halk içinde görülüyorlar, evlerine kapanıp kendilerini tümüyle ev işlerine ve ailelerine veriyorlardı. İşte, doğanın ve aklın kadına buyurduğu yaşama biçimi budur. Bu annelerde dünyanın en sağlıklı, en gülbüz, en yapılı erkekleri doğuyordu.”²⁴⁶ Sparta’da, “Spartalı kızlar, erkekler gibi askeri talim görüyorlardı, ama savaşa gitmek için değil, günün birinde savaşın yorgunluklarına direnebilecek çocuklar yetiştirmek için.”²⁴⁷ Açıktır ki, kadının o dönemde toplumda yeri yoktur. Rousseau’nun yaşadığı dönemde ise kadının annelik görevi ve evin işleriyle meşgul olması hali durumunu korumuştur.

Bunun yanında, “Fransa’da erkekler de, kadınlar da özellikle kadınlar yalnızca haz vermek, dış görünüşlerini ve tavırlarını süslemek üzere eğitilirler.”²⁴⁸ Ancak Rousseau’nun eğitim anlayışında tezde daha önce de belirttiğimiz gibi²⁴⁹ yalnızca bedenin eğitimi değil zihnin eğitime de yer verilir. “Burada elbette yalnızca bedensel eğitim konu alınmış, ama Rousseau, dolaylı olarak genç bir kadının zihninin değil, yalnızca kendisinin haz verici olduğunu söyleyen tek adam değil.”²⁵⁰ Kadın söz konusu olduğunda zihnin kapasiteleri üzerinde durulmamıştır. Kadın ve erkeği cinsiyetlere ilişkin belli roller atfetmek ve onları kalıplara sokmak hatadır. Bugünkü toplum dinamik olması sebebiyle Rousseau’nun bu tutumunu eleştirir: Kadın da erkek de kalıplara sokulmuştur. Eğer Rousseau eleştirilecekse kendi çağının sınırlarını aşamadığı için eleştirilebilir.

“Kesin olarak bildiğimiz tek şey, ortaklaşa sahip oldukları her şeyin insan türüyle ve farklı olarak sahip oldukları her şeyin de cinsiyetle ilgili olduğudur.”²⁵¹ Rousseau’nun yaşadığı dönemde kadının çocuklarına bakması ve erkeğin evini geçindirmesi beklentisi kadın ile erkek arasındaki ilişkide ortaya çıkan işbölümünü belirlenmiş olur. Hanife Nalan Genç, “...kadının yaşamını sürdürmesi için erkeğin desteğine gereksinmesi vardır.”²⁵² der. Ancak bu tek taraflı olan bir bağıllık durumu değildir, aynı şekilde erkeğin de kadına ihtiyacı vardır. Rousseau karşılıklı bu bağın

²⁴⁶ Emile, s.526.

²⁴⁷ Emile, s.525.

²⁴⁸ Mary Wollstonecraft, **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, Çev. Deniz Hakyemez, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.124.

²⁴⁹ Tezin bkz: s.12, 54, 66, 67.

²⁵⁰ Wollstonecraft, s.123.

²⁵¹ Emile, s.512.

²⁵² Genç, s.29.

farkında olarak, 18.yüzyılın en temel kavramlarından biri olan cinsiyete bağlı işbölümüne işaret eder. Rousseau bu işbölümünün getirdiği kadın ile erkek arasındaki ilişkiyi, efendi ile köle arasındaki ilişki olmaktan çıkararak karşılıklı saygı ve sevgi ilişkisine dayandırmayı amaçlamaktadır. Böylelikle farklılıkla gelen bir uyuma ulaşılır. Her iki cinsiyetin de özelde kendi cinsiyetini ve karşısındakinin cinsiyetini genelde insanları anlayabilmesi bu sevgi ve saygı ilişkisinin ortaya çıkmasını destekler. Dolayısıyla, anlayışın temelinde birbirini tanıma ve bilme durumu yatar. Eğitim ile desteklenen bu süreci geçiren herkes karşı cinsiyetle kurduğu ilişkiyi de sevgi saygı zemininde oluşturabilecektir. Rousseau'ya göre, doğanın cinsiyetlere getirdiği bu yetenek ve becerileri sevgi ile işbirliğine dönüştürmek mümkündür. Burada artık doğanın yasası değil aşkın yasası hakimdir. Aşk, kadın ile erkek arasında doğa yasasının getirdiği güce dayanan eşitlik ilişkisini yadsır, yerini özgürlük ilkesine bırakır.

Doğanın yasasının hakim olduğu durumda her iki cinsiyetin güçlerinin ortadan kaldırılması amaçlanmaz, karşılıklı olarak güçlerin dengelenmesi amaçlanır. Kadının kapasitelerinin geliştirilerek güçlendirilmesi ile kadının gücü erkeğin gücüne eşitlenir. Bu karşılık, özgürlük yasasının hakim olduğu toplum durumunda hem kadın hem erkek her biri tek başına en az ikisi kadar güçlenmiş oluyor. Rousseau'nun toplum durumunda kadını kadın olarak erkeği erkek olarak ve daha genelinde insanı insan olarak özgürleştirme projesi iki aşamalı olarak karşımıza çıkar: Kurtuluş ve Özgürlük. Güncel feminist yazarlardan Emma Goldman da benzer bir yaklaşımla çalışır. Goldman, kadının kurtuluşunun onun özgür olması için tek başına yeterli olamayacağı görüşündedir. Goldman'a göre,

*“Kurtuluş, taraftarlarının ve yandaşlarının çoğunluğunun anladığı şekliyle özgürlükte gerçek kadının, sevgilinin, annenin derin duygularında, özgürlükte bulunan derin duygularında yer alan sınırsız sevgi ve coşkuya izin vermek için çok dar bir kapsamdır.”*²⁵³

²⁵³ Emma Goldmann, The Tragedy of Woman's Emancipation, **The Feminist Papers**, (Ed. Alice S. Rossi), Northeastern University Press, Boston, 1978, s.511.

Goldman'ın da burada ifade ettiği gibi, kadın ve erkek arasındaki ilişki en otantik bir şekilde ancak özgürlük çerçevesinde yabi aşkın yasasının hüküm sürdüğü durumda mümkündür.

Benzer bir şekilde Rousseau'ya göre de ilişkinin başlangıcında doğa yasası işlerken ilişki ilerlediğinde iki çift arasında artık aşkın yasası vardır. Aşkın yasası diğerini eşitin olarak görmekten geçer. Tarihsel sürecin iki aşamasını gördüğümüz bu durumda, aşkın yasası ile kadın ile erkek arasındaki ilişki sevgi ve saygı zeminine oturur. Artık evde işlerin kimin yaptığının, görevlerin ne olduğunun önemi olmadan çiftler bu yasa ile hareket ederler.

“Rousseau, her ikisi de birbirini bütünleyen önemli rollere sahip olan karı ve koca arasında gerçek bir ortaklığı esas alarak, sadece hiyerarşik otoriteye değil, duygusal ilişkilere de dayanan modern duyarlı aile tipini öneriyordu. Bir tarihçi on sekizinci yüzyıl kültürünü göz önünde bulundurarak, “Rousseau'nun çıkır açmasının nedeni, kadınlara daha iyi bir rol önermesidir,” der.”²⁵⁴

Kadın ile erkek arasında doğuştan gelen doğal farklar vardır ve bunlar zamanla ortadan kalkabilirler. Ancak Rousseau, her iki cinsiyetin aynı-eş olmasının da kendi doğalarına aykırı olduğunu, kendi farklılıklarını korumaları gerektiğini düşünür. Bu nedenle, ortadan kaldırılması istenen fark güç farkıdır. Ona göre, kadın da doğal olan farkı aşarak güçlendirilmelidir. Rousseau'ya göre, bu doğal eşitsizlik ancak eğitim aracılığı ile ortadan kalkabilir. Erkeğin kadın karşısındaki güçten doğan doğal üstünlüğü fizikseldir. Ancak Rousseau gücü sadece fiziksel olarak ele alıp sınırlandırmaz. Kadın aklının güçlenmesi, kadının erkek karşısındaki bu eşitsizliğini ortadan kaldırabilecektir.

“Bir kadının yalnızca cinsine özgü işlere bağlı kalmasını ve tüm geri kalan işlerde tam bir bilgisizlik içinde bırakılmasını ayırım gözetmeden ayıplamayacağım. Ama bunun için çok basit, çok sağlıklı genel ahlak ve çok münzevi bir yaşam biçimi gerekir. Büyük kentlerde ve ahlakı bozuk erkekler arasında böyle bir kadını

²⁵⁴ Leo Damrosch, **Jean Jacques Rousseau**, çev. Özge Özköprülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.343.

baştan çıkarmak çok kolay olacaktır. Ancak o, hem kendisine söylenebilecek olanı hem de bu konuda ne düşünmesi gerektiğini önceden bilmelidir.”²⁵⁵

Rousseau’ya göre kadın, toplum durumunda bu sonuca eğitim ile ulaşılabilecektir: *“Kadınlar için vicdanın yolunu şaşırmasına izin vermeyecek ve önyargının yanlışlarını düzeltecek bir yetiyi geliştirmek önemlidir. Bu yeti akıldır.*”²⁵⁶ Mary Wollstonecraft’a göre, *“Rousseau, önce kadının zihnini iflah olmamacasına körelttikten sonra, onu tam olarak da boş bırakmamak istiyor ve kadına, yanındaki erkek onu okşamaktan yorulduğunda bu birliktelikten sıkılıp esnemeye başlamasını diye, düşünmesini öğütüyor.*”²⁵⁷ Rousseau’ya kadın söz konusu olduğunda son derece ciddi eleştiriler yönelten Wollstonecraft, bu ifadeleriyle, kadının anlama yetisinin geliştirilmemesine dikkat çeker. Onun bu eleştirel ifadelerine karşılık Rousseau’nun *Emile* eserinde yer verdiği şu pasaja dikkat çekmek, konunun Rousseau’nun bakış açısından direkt anlaşılmasını sağlayacaktır:

“Erkek eşini hizmetçisi mi yapacaktır? Köle gibi daha iyi kullanabilmek için, onun herhangi bir şey hissetmesine, herhangi bir şey bilmesine engel mi olacaktır? Onu gerçek bir robot duurmuna mı getirecektir? Kuşkusuz hayır. Doğa, tam tersine, onların düşüncelerini, yargıda bulunmalarını, sevmelerini, bilgi sahibi olmalarını, yüzlerine olduğu gibi zekalarına da özen göstermelerini ister. Bunlar kadınlarda eksik olan gücü yerine koymak ve bizim gücümüzü yönetmeleri için doğanın onlara verdiği silahlardır.”²⁵⁸

Ancak Rousseau *Emile* eserini yazdığında Wollstonecraft sadece 3 yaşındaydı. İki düşünür arasında 45 yıllık bir zaman diliminin olması da gözardı edilemezdir. Wollstonecraft, devrimin ortasında yaşamış ve devrimi görmüş bir düşünür olarak Rousseau’nun açıkça ifade edemediklerini görmüş ve yazabilmiştir. Wollstonecraft, Aydınlanmanın erkeksiliğini Rousseau üzerinden eleştirir. Rousseau ise çağının dışladığı bu anlayışı yani kadının akıl yetisinin geliştirilmesini kendi dilinden değil de doğayı ölçü alarak (örneğin, stoacılar

²⁵⁵ Rousseau, *Emile*, s.556.

²⁵⁶ Rousseau, s.555.

²⁵⁷ Wollstonecraft, s.134.

²⁵⁸ Rousseau, *Emile*, s.522.

gibi) kendi çağına ve kendisinden sonra gelecek olan kuşaklara aktarmayı amaçlamaktadır.

Kadın ile erkek insan olmanın getirdiği ortak yaşam için genel eğitim aldıktan sonra kendi cinsiyetlerinin gerektirdiklerini bilmek için de özel eğitim almalıdırlar. Rousseau'ya göre, *“Erkekle kadının ne karakter ne de mizaç açısından aynı yapıda olması gerektiği bir kez tanıtlandı mı, buradan aynı eğitimi almamaları gerektiği sonucu çıkar.”*²⁵⁹ Ayrıca erkeğin ve kadının kendi cinsiyetlerine özgü eğitim tek başına yeterli değildir; aldıkları bu eğitim her iki cinsiyetin karşı cinsiyeti bilmesini sağlayacak bir içeriğe de sahip olmalıdır. Erkeğin kadın cinsiyetini ve kimliğini kadının da erkek cinsiyetini ve kimliğini tanıması her iki cinsiyetin kendini algılaması ve bilmesi için gereklidir. Daha önce belirttiğimiz gibi²⁶⁰ nasıl ki insanın kendisini tanıması ve bilmesi diğerinin dolayımı ile mümkün oluyorsa erkeğin ve kadının da karşılıklı olarak birbirini tanıması kendi kimlikleri için önsel koşuldur. Erkeğin kimliğinin oluşabilmesi için kadın kimliğinin de oluşması gereklidir. O halde, nasıl ki kadın erkek için eğitilir tezinden ötürü Rousseau suçlanıyorsa, bu suçlamalara karşılık erkek de kadın için eğitilir tezi öne sürülebilir. Ulaşılan nokta, Emile'in kadın için erkek olarak eğitilmesi olacaktır. *“Rousseau aşkı insan tabiatındaki doğal bir eğilim olarak değil, sosyal bir oluşum olarak görüyordu. Emile tutkularının kurbanı olması diye, sadece doğru kadına, sadece doğru miktarda arzu duyacak şekilde önemle hazırlanmıştı.”*²⁶¹ Emile eserinde Rousseau Emile'i kadın ile karşılaşacağı çağ gelene dek onu insan olarak ele almıştır, kadın ile erkek ayrımı üzerinde durmamıştır. Emile'in insan olarak eğitilmesi aslında onun hem Emile yani erkek olarak hem de Sophie yani kadın olarak eğitimine temel oluşturur.

Wollstonecraft, Rousseau'yu kadının arzu nesnesi olma, erkeğin hoşuna gitme gibi amaçlarla yetiştirilmesini eleştirir: *“Kadınları bilgi ağacından uzak tutan muhakemeye göre, gençliğin en önemli ve yararlı yılları, geleceğe yönelik akılcı umutlar, tüm bunlar, kadınların kısa bir süre için bir arzu nesnesi olması için feda edilir.”*²⁶² Ne var ki, kadının kendi cinsiyetine özgü olan eğilimleri, yatkınlıkları

²⁵⁹ Emile, s.520.

²⁶⁰ Tezin bkz: s.16

²⁶¹ Damrosch, s.341.

²⁶² Wollstonecraft, s.137.

öğrenmesi doğaldır. Ancak bunları öğrenerek erkeğe karşı kullanma amacı kadını yozlaştırır. İşte bu durum doğal değildir. “Çocuklarım evlilikte yürekler birbirine bağlıdır, ama vücutlar köle değildir. Birbirinize hoş görünme değil, sadakat borçlusunuz. İki kişiden her biri ancak ötekinin olabilir, ama hiçbiri de hoşuna gitmedikçe ötekinin olmamalıdır.”²⁶³ Aşk’ın mümkün olması için Rousseau, kadının da erkeğin de karşılıklı olarak birbirinin hoşuna gitmesi gerektiğini düşünür. Ancak kadının erkeğin hoşuna gitmesi için kullanacağı yöntemin yani kadının erkeği taklit etmesinin kadının ‘onurunu kıracağını’²⁶⁴ ifade eder. Kadının güzelliğinin gücü ile erkeğin hoşuna gitmesi durumunda aslında kadın aktif olarak kendisine eş seçebilecek durumdadır. İlk hareket ettiren kadındır ve erkek kadının cesaretine karşılık verdiğinde kendisi de aktif olur. Bu karşılıklı birbirini isteme durumu ile “özsaygı arzuya katılır ve birinin kazandığı zaferle öteki de zafer kazanmış olur.”²⁶⁵ Rousseau’ya göre, kadın ve erkeğin birbirinin hoşuna gitmesi tek başına yeterli değildir, aynı zamanda her iki tarafın birbirini istemesi, gönüllü olması gerekir. “Tüm edimlerin en serbest ve en hoş olanı gerçek şiddeti içermek istemez, doğa ve akıl da buna karşı çıkar.”²⁶⁶ Karşılıklı arzunun oluşması ile aşkın yasası oluşur. Ne var ki günümüzde Rousseau’nun kadına bakışını konu alan bir kaynakta şu ifadeler ile Rousseau’nun kadını şeyleştirdiği iddia edilir: “Rousseau kadının erkek karşısında hak kazanmasını cinselliğini kullanarak gerçekleştirebilmesine bağlamıştır. Bu durumu da doğalarından kaynaklanan bir durum olarak yansıtmaktadır.”²⁶⁷ Ve “Kadın boyun eğmek ve hoşla gitmek için yaratılmışsa bu amaca uygun olarak kendini erkeğin hoşuna gidebilecek nesne konumuna getirmelidir.”²⁶⁸ Doğa kadını ve erkeği kendi cinsiyetlerinin gerektirdiği biçimde yaşamalarını söylerken kadının cinsel kimliğini kullanması ve erkek karşısında bu durumu üstünlüğe çevirmesini mi söyler? Elbette hayır. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Rousseau’nun bakışından, arzuya eşlik eden özsaygı ve gönüllülük ile kadının onuru korunmuş olur ve kadın şeyleştirilmemiş olur.

²⁶³ Rousseau, Emile, s.712.

²⁶⁴ bkz: Rousseau, Emile, s.524.

²⁶⁵ Rousseau, Emile, s.513.

²⁶⁶ Emile, s.515.

²⁶⁷ Ceylan Demir, **Kadın Hakları Perspektifinden Mary Wollstonecraft’ın J.J. Rousseau Eleştirisi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Araştırmaları Anabilim Dalı, Mersin, Nisan 2019, s.23.

²⁶⁸ Demir, s.31.

Aydınlanma döneminde Wollstonecraft’a göre,

*“Kadınların ilk ve öncelikli görevi akılcı varlıklar olarak kendilerine karşıdır. Önem bakımından bundan hemen sonra gelen ikinci görev yurttaş görevleridir; bunların içine annelik görevi de girer. Kadınların toplum içindeki yerleri mevcut düzende büyük ölçüde bu son görevin yerine getirilmesine bağlı olarak belirlenir; bu nedenle de kadınlar birer oyuncak bebekmişçesine hor görülürler.”*²⁶⁹.

Wollstonecraft’ın ifadelerine karşılık Rousseau, çocuğun bakımı ve sevgisi söz konusu olduğunda, daha önce tezde de değindiğimiz gibi²⁷⁰, annelik durumuna büyük anlam ve önem atfetmiştir. Hatta Rousseau ile aynı dönemde yaşayan birçok düşünür ve insan da Rousseau’nun bu yaklaşımını farketmiştir. Örneğin;

*“Rousseau, annelerin bebeklerini sütannelere emenet etmeyip kendileri emzirmeleri gerektiği konusunun üstünde ısrarla durdu ve anneler ona kulak verdiler. Ünlü natüralist Buffon, “Bunu hepimiz söylüyorduk ama, Mösyö Rousseau emir verdi ve sözünü dinletti.” dedi. Ölümünden uzun süre sonra bile anneler, ona bu öğüdünden dolayı büyük saygı duymaya devam ettiler. “Rousseau’ya karşı bir zaaf vardı; kadınları bebeklerini emzirmeye ve hayatının o ilk evresini mutlu bir evre kılmak için özen göstermeye ikna ettiği için ona sonsuz minnettarlık duyuyordu.”*²⁷¹

Annenin çocukla kurduğu bu ilk temas belki de bir kuşağın, bir çağın en önemli ilkesi olarak belirlenmiştir. Ancak o, bu durumu kadını eve hapsetmek adına ve daha aşağıda bir varlık olarak gördüğü için değil çağının krizine karşılık bir öneri olarak sunmuştur. Bu yaklaşımın sebebini tarihsel açıdan bakıldığında anlamak güç olmayacaktır. Leo Damrosch’un *Jean Jacques Rousseau* adlı eserinde o döneme ilişkin şu tespitleri Rousseau’nun annelik görevi üzerine düşüncelerinin anlaşılmasına katkı sağlar niteliktedir:

“1670 yılında Hospital des Enfantas-Trouvers kurulmuştur. Evebeynleri tarafından terk edilen bebeklerin sayısından hayrete düşen Aziz Vincent de Paul’ün hayırsever çalışmalarından esinlenerek, kilise gözetimi altında kurulmuştur. Aslında bir yetimhane değil, evebeynleri tarafından duyarsızca

²⁶⁹ Wollstonecraft, s.215.

²⁷⁰ Tezin bkz: s. 11, 41, 42, 43, 44.

²⁷¹ Damrosch, s.344.

umumi yerlere bırakılan yeni doğan bebeklere geçici süreliğine bakan bir hastaneydi. Chambery’de yeni doğan bebeklerin dörtte biri, Paris’te ise bundan daha fazlası bu şekilde terk ediliyordu. Bir yazar bu kuruluşu ‘anne sevgisinin mezarı’ diye nitelendirdi.”²⁷²

Rousseau’ya göre, anne olmayı bırakanlar ile anne olmayı sürdürenler arasında bir savaşım aynı zamanda geleneğe bağlı olmama ve geleneğin kendisini yaşama durumu olarak vardır. Bu iki farklı alışkanlığın olduğunu ve her ikisi arasındaki gerilimin kültürler savaşı olduğunu gösterir. Kadınlar arasında başlayan bu kültürler savaşı bütün toplumu kapsamaktadır. Dolayısıyla, Rousseau, toplumdaki bütün insanların birbirine yabancılaşmasının temelinde annenin çocuğuna yabancılaşmasını görür. Bu nedenle, Rousseau’ya göre, insanlığın kurtuluşu konusunda kadınlara büyük görev düşer. Ahlaksızlığın ortadan kalkması annenin emeğinin ürünü olacaktır.²⁷³ Annenin bu başarısı onun doğuştan getirdiği bir eğilim olmanın ötesinde alacağı eğitime bağlı olacaktır. Dolayısıyla Rousseau bu noktadan hareketle kendi çağında dahi söz edilmeyen kadının eğitimini ön plana taşımış olur.

Rousseau, sadece toplumun bir kesiminin kadınlarını değil bütün kadınları dikkate alan perspektiften yazar. Rousseau’ya göre yaşadığı dönemin köylü kadınlarında ahlak çürümemiştir; buna karşılık kentlerdeki kadınlarda durum başkadır, onlar doğanın verdiği annelik durumunu yadsır:

“Kadının asıl yaratılış nedeni çocuk yapmaktır. Dünya içinde aşırı özgürce yaşayan kadınların az çocuk yaptıkları yüz kadar büyük kent bulunduğu bakarak, kadınların az çocuk yapmak durumunda olduklarını ileri sürüyorsunuz ha! Peki, kadınların daha sade bir biçimde ve daha namusluca yaşadıkları o uzak köyler, kentlerdeki o hanımefendilerin kısırlığını telafi etmeselerdi, sizin kentleriniz ne olurdu acaba?”²⁷⁴

Yukarıda ifade edilenlerin neticesinde, kadının eğitiminin aynı zamanda onun annelik görevini kapsayan bir içerğinin olması gereklidir. Kadın kendi doğasına uygun eğitim aldığı ve bunu uyguladığında hem kendi cinsiyetini tanıyacak

²⁷² Damrosch, , s.191.

²⁷³ Tezin bkz: s.43.

²⁷⁴ Rousseau, Emile, s.518.

hem de anne olma sorumluluğunu yerine getirecektir. Rousseau'nun yaşadığı dönemde kadınlar için ev dışında onlara ayrılmış, kendilerini dahil edebilecekleri bir alanın olmaması onların adsız, sansız olarak var olma ve ölene kadar bu durumun böyle sürmesine sebep olur. Bunu gören Rousseau, gündelik yaşamı değiştirici minimalist bir program sunar. Bu program çerçevesinde onun eğitim anlayışı 'iyileştirici' bir yapıya sahiptir. Kadın almış olduğu eğitim ile güçlenecek ve aile yaşamının sınırlarını aşan bir bakışa ve konuma erişecektir. Ancak bu eğitim ile kendi doğasını yadsımayacak aynı zamanda annelik ve kadın olma hallerini koruyabilecektir. Bu anlamda kadının annelik duygusunun Rousseau'nun kendi çağında sürdürülmesine büyük katkısı vardır.

Rousseau'nun kadının eğitimi söz konusu olduğunda açıkça ifade edilmeyen sonuç yöntemine başvurduğu söylenebilir. Ulaşılan noktada, kadına verilen eğitim ile kadının güçlenmesinin ve özgürleşmesinin önünü açmış olur. Kadına eğitim alma fırsatının sunulması ile Aydınlanmanın erkek dünyası içinde kadına yaşam alanı yaratılmış olunur. Ancak Rousseau'nun yaşadığı çağın hakim anlayışı göz önüne alındığında, Rousseau bu ulaşılan sonucu devrimci yollarla direk söylemek yerine dolaylı olarak göstermiştir. Dolayısıyla Rousseau açısından, yaşadığı çağın gerçekliğini kabul etmeden kendi çağını değiştirmek mümkün olmayacaktır. Rousseau bunu argümanını içinde saklı tutarak göstermek istemiştir. Nasıl ki 21.yüzyıl kadınının ve erkeğinin 18. yüzyılda yaşaması mümkün değilse, 18. Yüzyıl kadınının ve erkeğinin de 21. yüzyılda yaşaması, bugünün bakışında olması beklenemeyecektir. Bu ayrım gözardı edildiğinde Rousseau eleştirilere maruz kalmıştır denilebilir.

SONUÇ

“Eğitilmesine henüz başlamış olan insan açısından bakıldığında insanın doğasına olan bu müdahalede henüz olmamış bir insanın yaratmak zorunda olmasıdır. Zira eğitimi daha yeni başlamış insan, henüz olmamış veya olacak olan insandır. Öyleyse, eğitim ve öğretimin konusu zorunlu olarak hep yeni tip insan yaratmaktır denebilir.”²⁷⁵

Bu tezin amacı, Doğan Göçmen’in de ifade ettiği gibi, özelinde eğitim yoluyla yeni bir insan yaratmak genelinde ise istenilen bir toplum ve insanlık yaratmak için eğitimin bir araç olarak ele alınabileceğini göstermektir. Eğitim elbette politika gibi daha kısa zamanda daha geniş kitlelere hitap etmeyecektir, ancak toplumu iyileştirmek ve istenilen bir noktaya getirmek için önemli bir araç olarak görülebilir. Rousseau açısından, oluşturulması amaçlanan yeni tip insanın nereye kadar farklılaşabileceğini öngörmek mümkün değildir.²⁷⁶ Böyle bir öngörü ile çalışmak insanı kalıplara sokar, Rousseau ise, insanı bu kalıplardan uzaklaştırmak için bir eğitim modeli sunmuştur. Rousseau’ya göre, “....nereye kadar varıldığını bilmeden eğitimden eğitime gitmek gerekir”²⁷⁷. İnsanın yetenek ve becerileri doğrultusunda hangi alanlarda uzmanlaşabileceğinin sınırlarını çizmek mümkün değildir. Ucu açık olan bu eğitim anlayışı ile eğitilen bir bireyin kararları, kendisi dışındaki bir otoritenin sonucu olmayarak kendi iradesi ile bir yönelim söz konusudur. Böylelikle bu birey ‘özgür bir birey’ olarak yaşamının hakimiyetini kendi ellerinde tutabilir.

Peki Rousseau’nun bu amacının (yeni bir insan ve toplum yaratmak) kaynağında yatan sebep ne olabilirdi? Rousseau, 1712 yılı ile 1778 yılı arasında Fransız Aydınlanmacılığının arefesinde yaşamış bir düşünürdür. Bu dönemin ana teması ‘özgürlük arayışı’ ve ‘özgürlük talebi’ olarak bilinir. İnsanı bu arayışa iten gücü ona veren ise 16. yüzyıl itibarıyla Rönesans ve Reform Hareketi olmuştur. Bu gelişmeler ışığında, insanın politik ve dini kurumlara olan güvenini sarsılmıştır; bu güven sarsılması beraberinde insana bu kurumların söylemlerine kuşku ile yaklaşmayı ve olanların gerçek perdesini görme isteğini getirmiştir. Artık insanın tek referans

²⁷⁵ Doğan Göçmen, **Eğitim ve Öğretim Kavramları, Modern İnsan Anlayışı ve Yeni Arayışlar**, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yeniden İmece Dergisi, 51.Sayı, s.1

²⁷⁶ Tezin bkz: s.39

²⁷⁷ Rousseau, Emile, s.25

noktası kendi aklı olacak, akıl, bireyin ve toplumun özgürce yaşama imkanının garantörü olacaktır. Bu perspektiften hareketle, Aydınlanmacılık için doğayı ve insanı kendi doğallığında bulma ve tanıma hareketi denilir. Amaç, bütün insani kurumların doğaya ve insana atfettiği anlamdan uzakta onlara dair bilme sürecini geliştirmektir.

Rousseau bütün bu gelişmelerden hareketle, insanın doğada ve toplumda özgürce yaşayabilmesinin olanaklarını araştırır ve göstermek ister. Ancak toplum içinde özgürce yaşamanın imkanı karşılıklı bağımlılık ilkesi üzerinden gerçekleşebilir.²⁷⁸ Bağımlılık, insanın güçsüz olmasından değil her bireyin kendi gücünü diğeri ile birleştirerek ulaşabileceğinden daha büyük bir güç oluşturma isteğinden gelir. Bu nedenle, insanlar birbirlerinden uzakta, yalıtılmış ve ilişkisiz olarak değil aksine, birarada yaşamanın imkanını arayarak daha büyük bir güç oluşturabilirler: Toplumsal güç.²⁷⁹ İnsanın istek ve çıkaralarının diğeriyle uyumlu hale getirilmesi ile toplumsal güç, toplumsal eşitsizliği ortadan kaldıracak bir güce sahip olabilir.

Toplumsal gücü oluşturacak olan bireyler, Rousseau'nun felsefi görüşü ışığında 'ahlaklı yurttaşlar' olarak ortaya konulur. Rousseau, bireyin ahlaklı bir yurttaş olması için eğitime büyük bir anlam ve önem verir. Rousseau, bilimler ve sanatların ortaya çıkması ile insanın ahlaklılık durumunun tahrip olduğunu ve 18. yüzyıla değin olan gelişmelerin bilimin ve sanatın bireyi kendisinden uzaklaştırdığını, yapaylaştırdığını hatta kendisine ve çevresine yabancılaştırdığını²⁸⁰ düşünür. Ancak esas mesele, bilimin ve sanatın kendisi değil insanın onu kendisi ve çevresi yararına ve doğru kullanmasında gizlidir. İnsan, Rousseau'nun *Emile* eserinin izinde bir eğitim aldığı ve bu eğitimin gerektirdiği şekilde yaşadığı sürece neyin doğru ve yanlış, neyin iyi ve kötü sonuçlar doğuracağını bilerek hareket edecektir. Dahası insan ve doğa için iyi olanı amaçlayacaktır. Çünkü onun doğuştan getirdiği merhamet duygusu²⁸¹ bu iyi olan amacından onun sapmasını önleyecek bir işleve sahiptir. Böyle iyi olan amaçla yaklaşılmadığında, bilimler ve sanatlar insan için iyi sonuçlar doğurmamıştır. Bunun eseri olan insan ise kendi doğallığına uygun olmayan eğitim ile yetiştirilmiş ve onun

²⁷⁸ Tezin bkz.: s.1-2.

²⁷⁹ Tezin bkz: s.92.

²⁸⁰ Tezin bkz: s.24,93,94.

²⁸¹ Tezin bkz: s.9,10,93,94.

ışığında hareket eden insan olur. İnsana verilecek eğitim ile onun doğası tahrip edilmediği ve ondaki merhamet duygusu korunmadığı sürece insan insanca bir yaşam süremeyecektir. O halde eğitim, tez boyunca gösterdiğimiz gibi, insanı kendisine yabancılaştırmayan, doğasına uygun bir yol izlemelidir.²⁸² Böyle bir yolda eğitilen birey, aşağıda eğitim ile bireye kazandırılması söz edilen şeyleri kendisinde toplayabilecektir.

Nihayetinde, Rousseau'nun eğitim ile insana kazandırılması istediği şeyler şu şekilde sıralanabilir: İlgi ve yeteneklerinin farkında olma ve bunları kullanabilme becerisine sahip olma; doğal olana uygun yaşama; ölçülü olma; otonom olma; kendi başına düşünme ve davranma becerisine sahip olma; özgür olma; ahlaklı olma; kendi aklının ışığında yaşama. Kazandırılması istenen bütün bu beceriler, Rousseau'ya göre, insanın içinde doğduğu toplumda gerçekleşir veya gerçekleşemez. Eğer toplum ve eğitim sistemi değişime açık, dinamik bir yapıda ise böyle bir insan oluşturma hedefine ulaşılabilir. Ancak insanın içinde doğmuş olduğu toplum ve eğitimin yapısı kendisinden önce oluşmuş olduğu için, insana bu doğrultuda ilerlerse önceden belirlenmiş sınırlar içinde bir yön çizebilir. Aksine, değişen sadece topluma katılan bu yeni insanlar olmamalı, toplumun kurumları ve eğitim sistemin de karşılıklı olarak değişime açık olmalıdır. Aksi halde, eğitim ile oluşturulması amaçlanan bu yeni insanı yaratmak mümkün olamayacaktır. Aydınlanma dönemi filozofu olan Rousseau için eğitime, bir bütün olarak toplumun mutluluğu ve gelişimi için önemli bir rol atfedilmiştir. Rousseau'nun kendisinden sonra kendisini takiben yapılan araştırmalara ve çalışmalara bakıldığında bu önemin farkındalığını oluşturduğunu görebiliriz.

Bu doğrultuda, Türkiye'de ve bir çok farklı ülkede Rousseau'nun eğitime ilişkin düşüncelerini referans alan bir eğitim anlayışı oluşturulduğu kendini göstermiştir. Rousseau'nun eğitim üzerine çalışmasının etkileri, Türkiye'de 1926 yılında kurulmuş olan ilk Köy Enstitüsü ile kendini gösterir. Köy Enstitülerinde doğaya uygunluk, öğrenilenlerin pratik edilmesi, deneyime verilen önem, çocuğa anlayabileceği şeyleri öğretme gibi eğitsel yaklaşımların benimsenmesinde

²⁸² Tezin bkz: s.8, 19-29, 49.

Rousseau'nun esin kaynağı olduğu görülür. Ancak bu eğitim prensibi 1954 yılında Köy Enstitülerinin kapatılması ile son bulmuştur.

Toplumdaki her bireyin özgür bir yaşam sürebilmesi aynı zamanda kadının da bir birey olarak bu özgürlükten payını alması gerektiği sonucuna götürür. Kadın, ekonomik bağımsızlık ve eşitlik ilkeleri ile beraber ilk özgürleşme adımını atmıştır. Bu durum beraberinde, kadının iş yaşamında yerini belirginleştirmiş, böylelikle çocukların iş saatlerindeki bakımı için anaokulu ve kreş gibi kurumlar yaygınlaşmıştır. Robert Owen ve Johan Heinrich Pestalozzi gibi eğitim teorisyenleri, özellikle Rousseau'nun ortaya koyduğu bu teoriyi kendi dönemlerinde pratiğe dönüştürme çabasında olmuş ve çabaları olumlu sonuçlanmıştır. Robert Owen, 1816'da İngiltere'de fabrika işçilerinin çocukları için anaokulu açmıştır. İsviçreli pedagog Johann Heinrich Pestalozzi de çocuk eğitimi konusunda oldukça Rousseau'dan esinlenmiştir. Ayrıca Pestalozzi, yaşamı boyunca kimesiz çocuklarla, maddi imkanı olmayan çocuklarla ilgilenme sorumluluğunu almıştır. Friedrich Wilhelm August Fröbel Almanya'da 1837 'de "*Kindergarten*" adıyla ilk çocuk bahçesini kurmuştur. Maria Montessori İtalya'da 1907 yılında "*Casa dei Bambini*" çocuk evini açmıştır. Osmanlı Devleti'nde Kazım Nazmi Duru Selanik'de 1909 yılında "*Ravza-i Sıbyan Mektebi*" içinde bir anaokulu sınıfı açtı. 1924 yılına gelindiğinde Türkiye'de anaokulu ve kreş sayıları oldukça artmıştır. Dünya genelinde çocuk eğitimi konusunda yaşanan bu gelişmelere bakıldığında, bu eğitmen ve pedagogların teorilerinde Rousseau'nun eğitim görüşünden ve aynı zamanda onun *Emile* eserinden oldukça derin izler taşıdığı açıkça görülür.

Rousseau'nun yaşadığı çağın insanlarının, insanlar arasındaki eşitlik talebine karşılık kadının eşitliği üzerine henüz bir girişi olmamıştır. Kadının eşitliği için 1917 Ekim Devrimini beklemek gerekecektir. Dolayısıyla bir düşünür olarak Rousseau, kadın söz konusu olduğunda çağının sınırlarını aşmadığı için eleştirilebilir. Rousseau *Emile* eserinde kadının eğitimini çağının yargılarını sürdürecektir bir biçimde ele almıştır. Ancak, kadının eğitime büyük önem vererek aynı zamanda kadının özgürlüğüne ve güçlenmesine giden yolu da açtığı görülür. Tezde, Rousseau'nun yaşadığı dönemde çocuk evi, kreş, anaokulu gibi kurumların yokluğu nedeniyle kadının annelik görevi ile çocuğun bakımını sürdürdüğü sonucuna ulaşılır.

Tezde, bu durumun kadın açısından getirdiği güçlüğü ortadan kaldırmak için toplum durumunda “aşkın yasası”nın hakim olması önerilmiştir.

Tezde, kadının ‘doğa yasası’nın zorunluluğundan çıkarak toplum durumunda özgürce bir yaşam sürebilmesi amaç edinilir. Bu amacın gerçekleşmesi, Rousseau’dan hareketle, kadın erkek arasındaki ilişkide ortaya koyduğumuz ‘aşkın yasası’nın varlığına bağlıdır. Kadın ile erkeğin başlangıçta hakim olan doğa yasası ilişkilerledikçe yerini aşkın yasasına bırakacaktır. Başka bir ifadeyle, ortak bir yaşamı mümkün kılan, iki çift arasındaki zorunluluk bağı değil gönül bağı olacaktır. Böylelikle gündelik yaşamda iş bölümü işbirliği ile güç bulacak; kadın ile erkek arasında aşkın yasasının getirdiği doğal bir paylaşım söz konusu olacaktır.

Sonuç olarak, Rousseau’nun toplum felsefesinde, aile birimini oluşturan her bireyin birbiriyle olan ilişkisinin genel olarak toplumu da etkilediğine ulaşılır. Dolayısıyla iki çift arasında kurulan ilişki, annenin çocuğu ile kuracağı bağ, aile içi ilişkiler, kadının ev yaşamındaki ve iş yaşamındaki rolü ile yeri gibi bir çok konuya tez boyunca yer verilmiştir. Bireyin yaşamının her döneminde diğerleri ile birarada mutlu ve hem kendi doğasına uygun hem de doğayı tahrip etmeksizin yaşamasının imkanı; bireyin doğuşundan itibaren yaşamı boyunca öncelikle anne ve aileden daha sonra toplumdan ve daha sonra eğitimden gelen geniş bir alanı kapsamaktadır. O halde, genel olarak toplumdaki bütün bireylerin Rousseau’nun tez boyunca ortaya koyduğumuz eğitim anlayışı çerçevesinde eğitim alarak yetiştirilmesi, toplumdaki bütün bireyleri ulaşılması istenilen ve hedeflenen bir yaşama biçimine kavuşturur.

KAYNAKÇA

Akan, Adnan. **Jean Jacques Rousseau’da İnsan ve Toplum Sorunu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Aristoteles. **Metafizik**, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2010.

Aristoteles. **Nikomakhos’a Etik**, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık, 8. Baskı, Ankara, 2018.

Aristoteles. **Retorik**, çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, 11.Baskı, İstanbul, 2013.

Bakır, Kemal. **Eğitim Felsefesi**, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2019.

Bakır, Kemal. **Natüralist Eğitim, Jean-Jacques Rousseau’da Eğitimin Toplumsal ve Ahlaki Temelleri**, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2016.

Brenkert, George G. **Marx’ın özgürlük etiği**, çev. Yavuz Al, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1988.

Cassirer, Ernst. **İnsan Üstüne Bir Deneme**, çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.

Cassirer, Ernst. **Rousseau, Kant, Goethe**, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2017.

Cevizci, Ahmet. **Eğitim Felsefesi**, Say Yay., İstanbul, 2011.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Tarihi**, Say. Yay., İstanbul, 2017.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 2000.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 2010.

Damrosch, Leo. **Jean Jacques Rousseau**, çev. Özge Özköprülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Demir, Ceylan. **Kadın Hakları Perspektifinden Mary Wollstonecraft'ın J.J. Rousseau Eleştirisi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Araştırmaları Anabilim Dalı, Mersin, Nisan 2019.

Dewey, John. **Deneyim ve Eğitim**, çev. Sinan Akıllı, Odtü Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2011.

Descartes, Rene. **Yöntem Üzerine Konuşmalar**, Çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009.

Descartes, Rene. **Yöntem Üzerine Konuşma**, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2013.

Descartes, Rene. **Metot Üzerine Konuşma**, çev. Afşar Timuçin, Yüksel Timuçin, Sol Yayınları, İstanbul, 1994.

Dent, N. J. H. **Rousseau Sözlüğü**, çev. B. Gözkan, N. Ilgıcioğlu, A. Çitil, A. Kovanlıkaya, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2002.

Durğun, Serpil. “**Jean-Jacques Rousseau’da Amour Propre Kavramı**”, Özne Felsefe ve Bilim Yazıları, 17. Kitap, Güz 2012, ss.103-112.

Fetscher, Iring. **Herrschaft und Emanzipation**, R.Piper & Co.Verlag, Münih, 1976.

Freud, Sigmund. **Uygarlığın Huzursuzluğu**, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Goldmann, Emma. The Tragedy of Woman’s Emancipation, **The Feminist Papers**, (Ed. Alice S. Rossi), Northeastern University Press, Boston, 1978.

Göçmen, Doğan. **Neden Hâlâ Hegel?**, Andreas Arndt ve Domenico Losurdo, **Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi**, 2. Sayı, Mayıs-Ağustos 2008.

Doğan Göçmen, **Eğitim ve Öğretim Kavramları, Modern İnsan Anlayışı ve Yeni Arayışlar, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yeniden İmece Dergisi**, 51.Sayı.

Göçmen, Doğan. **Modern felsefe, Tarihsel Anlamı, Güncel Mirası, Adam Smith, Hegel ve Marx**, Vivo Yayınevi, İstanbul, 2015.

Hanife Nalan Genç, **Jean Jacques Rousseau'nun Emile'inde Kadın Eğitimi**, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE), VIII-I : 25-34, 2014.

Heimsoeth, Heinz. **Kant'ın Felsefesi**, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014.

Hobbes, Thomas. **De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri**, çev. Cihan Deniz Zarakolu Belge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2018.

Hobbes, Thomas. **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

Kant, Immanuel. **Seçilmiş Yazılar**, çev. Nejat Bozkurt, Sentez Yayınları, İstanbul, 2015.

Kaufmann, Walter. **İnsanı Anlamak Goethe Kant Hegel**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997.

Locke, John. **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I-II. Kitap**, çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007.

Marks, Karl ve Friedrich Engels. **Alman İdeolojisi**, Sol Yayınları, Ankara, 2013.

Nalbant, Kübra. **Aristoteles'in Düşünce Sisteminde Fizik ve Metafizik Kavramları**, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Ankara, 2017.

Owen, Robert. **Yeni Dünya Görüşü**, çev. M. Doğan Şahiner, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

Paine, Thomas. **İnsan Hakları**, çev. Hüseyin Sarıca, Belge Yayınları, İstanbul, 1985.

Platon. **İon**, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

Rousseau, Jean- Jacques. **Bilimler Ve Sanatlar Üstüne Söylev**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, V. Basım, İstanbul, 2015.

Rousseau, Jean- Jacques. **D’Alambert’e Mektup**, çev. Selmin Evrim, Zahir Güvemli, Kazım Nami Duru, Ahmet Ateş, Türkiye Yayınevi, Ankara, 1967, s.111-122.

Rousseau, Jean- Jacques. **Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, çev. Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VII. Basım, İstanbul, 2018.

Rousseau, Jean- Jacques. **Emile**, çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VIII. Basım, İstanbul, 2017.

Rousseau, Jean- Jacques. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk**, çev. Doç. Dr. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2018.

Rousseau, Jean- Jacques. **İtirafılar**, çev. Kenan Somer, Işık Yayınları, İstanbul, 2016.

Rousseau, Jean- Jacques. **The Confessions**, Wordsworth Edition, Londra,1996.

Rousseau, Jean- Jacques. **Toplum Sözleşmesi**, çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XXII. Basım, İstanbul, 2018.

Rousseau, Jean- Jacques. **Yalnız Gezenin Hayalleri**, çev. Hasan Fehmi Nemli, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Tunçel, Ahu. **“Özgün Bir Yurttaşın Anatomisi Olarak Emile”**, Özne Felsefe ve Bilim Yazıları, 17. Kitap, Güz 2012, ss.85-101.

Wollstonecraft, Mary. **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, Çev. Deniz Hakyemez, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.